

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

1937'DEN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE'DE SEKÜLERİZM VE LAİKLİK
ANLAYIŞININ BÜROKRASI-DEVLET İLİŞKİSİNDEKİ DEĞİŞİMİN
ZİHNİYET ANALİZİ

Şeyma Nur BOZKURT DADAK

TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. OSMAN ŞİMŞEK

YÜKSEK LİSANS TEZİ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ ANABİLİM DALI
SOSYAL YAPI VE SOSYAL ÇALIŞMA BİLİMDALİ

KASIM 2019

**1937'DEN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE'DE SEKÜLERİZM VE LAİKLİK
ANLAYIŞININ BÜROKRASI-DEVLET İLİŞKİSİNDEKİ
DEĞİŞİMİN ZİHNİYET ANALİZİ**

Şeyma Nur BOZKURT DADAK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ ANABİLİM DALI
SOSYAL YAPI VE SOSYAL ÇALIŞMA BİLİMDALİ**

**ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

KASIM 2019

Şeyma Nur BOZKURT DADAK tarafından hazırlanan “1937’DEN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE’DE SEKÜLERİZM VE LAİKLİK ANLAYIŞININ BÜROKRASİ-DEVLET İLİŞKİSİNDEKİ DEĞİŞİMİN ZİHNİYET ANALİZİ ” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / ~~OY ÇOKLUĞU~~ ile Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalında Sosyal Yapı ve Sosyal Çalışma Bilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Doç. Dr. Osman ŞİMŞEK

Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~.....

Başkan : Prof. Dr. Yücel UYANIK

Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~.....

Üye : Prof. Dr. Seyfettin ERŞAHİN

İslam Tarihi Anabilim Dalı, Ankara Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~.....

Tez Savunma Tarihi:13/11/2019

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

.....

Prof. Dr. Figen ZAİF
Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, Tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Şeyma Nur BOZKURT DADAK

13/11/2019

1937'DEN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE'DE SEKÜLERİZM VE LAİKLİK
ANLAYIŞININ BÜROKRASI-DEVLET İLİŞKİSİNDEKİ DEĞİŞİMİNİN ZİHNİYET
ANALİZİ
(Yüksek Lisans Tezi)

Şeyma Nur BOZKURT DADAK

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Kasım 2019

ÖZET

Öteden beri insan hayatını etkileyen başlıca iki kurumun “din” ve “devlet” olduğu dikkate alındığında; bu iki kurumun birbirleriyle olan ilişkilerinin anlaşılmasının önemi daha da açığa çıkmaktadır. Türkiye’de Cumhuriyet rejimine geçilmesinden bu yana, devletin temel nitelikleri arasında, üzerinde en çok tartışma yürütülen ilke “laiklik” olmuştur. Gerek bu kavramın Fransa kökenli olması ve gerekse bu kavramın içerdiği anlamının yer ve zamana göre farklılık arz etmesi, ülkemizde bu konuya ilişkin tartışmaların yeni boyutlar kazanmasına yol açmıştır. Dolayısıyla, bu ilkenin sağlıklı ve kapsamlı bir analizine duyulan ihtiyaç günden güne artmıştır. Modern Batı sisteminde Farklı inanç gruplarının bir arada yaşamalarını sağlayan laiklik, demokrasiyle birlikte anlamına kavuşan bir kavramdır. Sanayileşme ve Fransız Devrimi’nden sonra özellikle demokratik ülkelerin anayasal güvenceye aldıkları laiklik, çağımızda Tanrı ile kul arasındaki ilişkiyi daha özel ve bireysel alana aktarmıştır. Türkiye, Batı’da yaşanan laikleşme sürecinden ya da çatışmalarından çok sonra yukarıdan aşağıya doğru bir çağdaşlaşma modeli ile laikleşme sürecine giren bir ülkedir. Osmanlı deneyimiyle bu süreci devam ettiren Türkiye, laikliğe geçiş döneminde yapılan yanlışlar neticesinde her dönemde kendini farklı şekillerde gösteren bir laiklik sorunuyla karşılaşmıştır. Sorun, Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar farklı şekillerde devam etmiştir. Bu yüzden sorunu tam anlamıyla irdeleyebilmek için yapılması gereken şey, laikliği ya da laikleşme sürecini geçmişten günümüze tarihsel ve kültürel izafilik ekseninden hareketle bir özeleştiriyeye tabi tutmak ve zihniyet kökenlerinden hareketle mukayeseli olarak ele almak gerekli görülmektedir.

Bilim Kodu : 114511
Anahtar Sözcükler : Sekülarizm, Türkiye, Laiklik, Bürokrasi, Devlet, Zihniyet
Sayfa Adedi : 119
Tez Danışmanı : Doç. Dr. Osman ŞİMŞEK

A MENTALITY ANALYSIS OF THE CHANGE OF SECULARISM
UNDERSTANDING IN BUREAUCRACY-STATE RELATIONS IN TURKEY FROM
1937 TO PRESENT
(Master Thesis)

Şeyma Nur BOZKURT DADAK

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY
THE INSTITUTE FOR GRADUATE EDUCATION

November 2019

ABSTRACT

When it is taken into consideration that the two main institutions that have affected human life have always been "religion" and "state"; the significance of understanding the set institutions' relations with each other is even more obvious. Since the introduction of the republican regime in Turkey, the state of the basic qualifications, most discussions conducted on the principle of "secularism" has been. The fact that this concept is based on France, and that it differs according to the place, the time, and the meaning of this concept, has led to a new dimension of debate on this subject in our country. Therefore, the need for a sound and comprehensive analysis of this principle has increased day by day. Secularism, which allows different groups of believers to live together in a tolerant way, is a concept that has meaning together with democracy. After industrialization and the French Revolution, secularism, especially in the democratic countries of the constitutional guarantee, has prevented religious exploitation in a crucial moment, which has transferred the relationship between God and the servant in our day to a more private and individual space. Turkey, after much of the conflict or the secularization process experienced in the West is a country within the secularization process with a top-down model of modernization. Continuing this process experience with the Ottoman Turkey, made the wrong result in each period during the transition to secularism has encountered a problem that shows itself in different ways. The problem continued from the establishment of the Republic to the day-to-day different forms. So, in order to be able to fully address the problem, what must be done is to subject the secularization or secularization process to a daily historical self-criticism from the past.

ScienceCode : 114511
Keywords : Secularism, Turkey, Bureaucracy, State, Mentality
Number of Pages : 119
Supervisor : Assoc. Prof. Dr. Osman ŞİMŞEK

TEŐEKKÖR

Çalıőmalarım boyunca yardım ve katkılarıyla beni yönlendiren, kıymetli tecrübelerinden faydalandığım danışmanım Doç. Dr. Osman ŞİMŞEK' e teőekkörü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER	vii
TABLOLARIN LİSTESİ.....	x
1. GİRİŞ	1
2. ÇALIŞMANIN ALANI VE METODU.....	7
2.1. Çalışmanın Metodolojik Özellikleri.....	7
2.1.1. Çalışmanın Konusu	7
2.1.2. Çalışmanın Amacı.....	7
2.1.3. Çalışmanın Önemi.....	8
2.2. Çalışmanın Yöntemi ve Teknikleri	9
2.2.1. Kuramsal Çerçeve	9
2.2.2. Kapsam ve Sınırlılıklar	9
2.2.3. Veri Toplama Tekniği.....	9
3. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	11
3.1. Devlet Kavramı	11
3.1.1. Gelenekselci Devlet	11
3.1.2. Türk – İslam Medeniyetinde Devlet	12
3.1.3. Modern Devlet	14
3.2. Modernite Kavramı	15
3.2.1. Aydınlanma Düşüncesi	18
3.2.2. Pozitivizm	20
3.2.3. Sekülerizm Kökeni, Tarihsel Gelişimi ve Felsefesi.....	21
3.2.4. Sekülerizasyon	25
3.2.5. Rasyonalizm.....	26
3.2.6. Nominalizm.....	27
3.2.7. Liberalizm	28
3.2.8. Laiklik Kökeni, Tarihsel Gelişimi ve Felsefesi.....	30
3.2.8. Laikliğin bazı ülkelerdeki uygulamaları	35
3.2.8.1. Fransa’da laiklik.....	36
3.2.8.2. Almanya’da laiklik	37

	Sayfa
3.2.8.3. İngiltere’de laiklik.....	38
3.2.8.4. Amerika Birleşik Devletleri’nde laiklik	38
3.2.9. Laisizm Kökeni, Tarihsel Gelişimi ve Felsefesi	39
3.2.10. Jakobenzim.....	40
3.2.11. Demokrasi	41
3.2.12. Modern Ulus Devlet.....	42
3.2.13. Bireycilik.....	44
3.2.14. Bürokrasi Kökeni, Tarihsel Gelişimi ve Felsefesi	45
3.3. Türkiye’deModernleşme ve Zihniyet Algısı.....	46
3.3.1. Zihniyet ve Düşünce Oluşumu, Oluşumun Dinamikleri.....	46
3.3.2. Türk Batılılaşma ve Modernleşme Özellikleri.....	51
3.3.3. Türk Modernleşmesinin Sorunları Ve Zihniyet Algısı	53
3.3.4. Türk Modernleşmesinin Özellikleri ve Beraberindeki Sorunlar	55
4. TÜRKİYE’DEKİ LAİKLİĞİN TARİHSEL, KÜLTÜREL, TOPLUMSAL, SİYASİ VE HUKUKİ GELİŞİMİ	61
4.1. Laiklik Kavramının Türkiye’deki Tarihsel Gelişimi	61
4.1.1. Osmanlı Devleti’nde Laikliğin Tarihsel Süreci	62
4.1.2. Tanzimat Öncesi Dönem.....	62
4.1.3. Tanzimat Sonrası Dönem.....	64
4.1.4. Savaş ve Cumhuriyet Dönemi Laikliğin Tarihsel Süreci.....	65
4.1.5. Din ve Vicdan Özgürlüğünün Laiklik ile İlişkisi.....	66
4.1.6. Liberal –pozitivist anlayışın laiklikle ilişkisi.....	66
4.1.7. Pozitivist-Liberal Mahreçli Anayasada Bulunan Diğer Temel Hak ve Özgürlüklerin Laiklik ile İlişkisi	67
4.1.8. İslamiyet-Laiklik İlişkisi	67
4.2. Türkiye’deki Laiklik Anlayışının Hukuki Gelişimi ve Zihniyet Anlayışları.....	69
4.2.1. 1921,1924, 1961 ve 1982 Anayasası ve Laiklik	69
4.2.1.1. 1921 Anayasası.....	69
4.2.1.2. 1921 Anayasası’nda 1923 Değişiklikleri.....	70
4.2.1.3. 1924 Anayasası	70
4.2.1.4. 1924 Anayasasında Yapılan 28 Değişikliği İle Devletin Dini İslam'dır İbaresinin Anayasadan Çıkarılması	71

	Sayfa
4.2.1.5. 1924 Anayasasında 37 Değişiklikleri	72
4.2.1.6. 1961 Anayasası	72
4.2.1.7. 1982 Anayasası	73
4.2.2. Türkiye’de 1921, 1924, 1961 Ve 1982 Anayasalarının Liberal, Jakoben, Bürokratik Zihniyet-Devlet İlişkisinin Etkileşimi Yönünden Analizi	74
4.3. Türkiye’deki Liberal, Jakoben, Bürokratik Zihniyet-Devlet İlişkisindeki Laiklik Anlayışının Toplumsal Yapı Üzerindeki Değişimlere Yön Vermesi	78
4.3.1. 1938-1946 Döneminin Dini ve Siyasi Gelişmeleri	78
4.3.2. 1945-1960 Dönemi Arasında Laiklik Ve Laisizm Açısından Yaşanan İç Politikadaki Değişimler	80
4.3.3. Ekonomi Anlayışındaki Değişiklikler	83
4.3.4. Din ve Laiklik Tartışmaları	83
4.3.5. Başörtüsü Sorunu	85
4.3.6. İmam Hatip Okulları ve Din Dersi Okutulmasına Yönelik Tartışmalar	87
4.3.7. 2000’li Yıllar Türkiye’si Laiklik Anlayışı ve 28 Şubat Süreci	89
5. BÜROKRASİ-DEVLET ETKİLEŞİM BAĞLAMINDA 2002 İKTİDAR DÖNÜŞÜMÜ VE ETKİLERİNİN LAİKLİK ALGI VE UYGULAMASI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	93
5.1. 2002 Sonrası Siyasal Gelişmeler ve İktidar Dönüşümü	93
5.1.1. 2002 İktidar Dönüşümünün Laik Zihniyeti	96
5.1.2. İnsan Hakları ve Hukuk Devlet İle İlgili Reformlar	100
5.1.3. Dinde Reform Tartışmaları	101
5.2. 2007’deki Siyasal Gelişmeler	102
5.2.1. 12 Eylül Referandumu Sonuçları ve Yorumları	102
5.2.2. 1 Ekim 2013 Demokratikleşme Paketi ve Başörtüsü Sorununun Çözümü	106
6. SONUÇ	109
KAYNAKÇA	113
ÖZGEÇMİŞ	119

TABLULARIN LİSTESİ

Tablo	Sayfa
Tablo 3.1. Moderniteyi Oluşturan Sosyal Bilim Dalları.....	16
Tablo 3.2. Moderniteye Sosyal Sistemler Açısından Bakış.....	17
Tablo 3.3. Moderniteyi Oluşturan Temel Kavramlar	17
Tablo 3.4. Düşünce Sistemleri.....	48
Tablo 3.5. Batı medeniyeti bilgi yöntemleri	50
Tablo 3.6. Türkiye'nin bilgi üreten kesimlerinin ayrımları	50
Tablo 5.1. Yıllar İtibariyle Enflasyon Oranları.....	94
Tablo 5.2. Kişi Başına Düşen Milli Gelir (Dolar)	95

1. GİRİŞ

Laiklik, Türk dünyasında ilk önceleri, felsefi temeli olan bilinçli bir dünyevileşme ve/veya ladinileşme problemi olarak algılanmış görünmektedir. Türkiye'deki laikliğin varlığı ve uygulanışı Türk Batılılaşması'nın hem sonucu hem de tamamlayıcısı olarak kabul edilebilir.

Cumhuriyet'in ilanından kısa bir süre sonra, bütün toplumu derinden sarsacak olan değişim, dönüşüm ve yeniden yapılanma programları kademeli olarak uygulanmaya konulmuştur. Daha Cumhuriyet ilan edilmeden 1922 yılında Saltanatın kaldırılması ile dönüşüm somut olarak başlamıştır. 1923 yılında Cumhuriyet ilan edilmiştir. Pozitivist düşünceye dayalı modern Türkiye'yi oluşturmaya yönelik olarak bu bağlamda; 1924 yılında Saltanat ilga edilmiştir, Şer'iyeye ve Evkaf Vekaleti'nin ilgası ve yerine, Başvekalet'e bağlı, yani fiilen Devlet'in kontrolünde bir müessese olarak Diyanet İşleri Riyaseti'nin kurulması ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulü. 1925 yılında Tekke ve Zaviyeler kapatılmış ve Türk Medeni Kanunu, Türk Ceza Kanunu, Borçlar Kanunu ve Soyadı Kanunu'nun kabulü, 1926 yılında Kılık ve Kıyafet Kanunu'nun kabulü ile laik hükümler ve laik kanunlar uygulamaya konulmuştur. 1928 yılında Latin harflerinin kabulü, 1930 yılında çıkarılan Belediyeler Yasası'nın 23. ve 24. maddeleri ile kadınlara belediyelerde seçme ve seçilme hakkı verilmiştir. 1931 yılında Milletlerarası ölçülerin kabul edilmiştir. 1933 yılında Köy Kanunu'nun değiştirilmesi ile kadınların muhtar ve ihtiyar heyetine seçilebilme hakkı verilmiştir. 1934 yılında kadınlara milletvekili seçme ve seçilme hakkı verilmiştir.

Tekmil gücünü elinde tutan ve muhalefette kıyılayacak takat bırakmayan siyasi otorite, bütün bu reformlarla, dini, sosyal ve siyasi hayattan tard ve pasifize etmeye, dinin siyasi ve toplumsal belirleyicilik, "krallık" niteliğini tamamı ile yok etmeye, daha doğru bir ifadeyle, zaten her geçen gün zayıflayan bu niteliğe son vermektir. Laiklik henüz resmen bir anayasa maddesi olarak ilan edilmemiştir fakat ona giden bütün yollar da açılmış bulunmaktadır. Laisist kadro, henüz bütün gücü eline geçirebilmiş değildir, adımlar yavaş yavaş ve temkinli bir şekilde atılmaktadır.

1924 Anayasası'nın yani Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 2'inci maddesi "Türkiye Devleti'nin dini, Din-i İslam'dır; Resmi Dili Türkçe'dir; makamı Ankara şehridir." şeklindedir. Cumhuriyet inkılapçıları, güçlerini pekiştirdikçe radikalleşmektedirler. En radikal adımlarından bir tanesi de 10 Nisan 1928 tarihinde kabul edilen 1222 sayılı

kanundur; “Türkiye Devleti’nin resmi dili Türkçe’dir; makamı Ankara şehridir.” Bundan ayrı olarak, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun 26. Maddesinde de bir tadilat yapılarak, “Ahkam-ı Şer’iyenin TBMM tarafından yürütüleceği” hükmü ilga edilmiştir. Ayrıca mebusların ve Reis-i Cumhur’un yaptıkları yeminler ile ilgili 16. ve 38. maddeler de tadilata uğratılmış ve yemin metnindeki “Allah” ibaresi iptal edilerek yerine “namus” ibaresi konmuştur ve son olarak da çok rahat bir şekilde 1937 Anayasası’nın 2’inci maddesi; “Türkiye Devleti Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Laik ve İnkılapçı’dır. Resmi dili Türkçe’dir. Makamı Ankara şehridir.” ile tam olarak modernist zihniyet ve pozitivist düşünce geleneği bağlamından hareketle laik bir kimlik kazandırılmıştır. Böylece, “Din ve Devlet’in ayrılığı” ilkesi resmen ve hukuken somutlandırılmıştır.

1960 yılında askeri darbe olmuştur. Askeri hükümet, bütün sorunların yeni bir anayasa ile çözümleneceğine inanmış ve daha laik bir düzen kurma amacıyla 1961 Anayasası hazırlanmıştır. 1961 Anayasası’nda; 19. maddesi laiklikle ilgili önemli ayrıntıları içermektedir. 19. maddeye göre, dinin siyasal ya da şahsi amaçlarla araç kılınması yasaklanmış, din ve vicdan özgürlüğünün yanı sıra, bu özgürlüğün uygulanması olan ibadet özgürlüğü de getirilmiştir. Yine aynı madde, din eğitim ve öğretimini kişilerin isteğine bağlamıştır. Devletin, sosyal, siyasal, iktisadi veya hukuki temel düzenini, din kurallarına dayandıran şahıs ve tüzel kişiler hakkında kanun hükümlerinin uygulanacağı, böyle amaçları olan siyasal partilerin ise Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılacağı hükme bağlanmıştır.

1980 yılında Türk Silahlı Kuvvetleri yönetime el koymuştur. Gelişen olayların ardından da 1982 Anayasası hazırlanarak 7 Kasım 1982 tarihinde halkoylamasına sunulmuş kabul edilmiştir. 1982 Anayasası’nda da tıpkı 1961 Anayasası’nda olduğu gibi laikliğe büyük önem verilmiş, başlangıç kısmında ve anayasanın değişik maddelerinde laiklik üzerinde durulmuştur. 1982 Anayasası’nda laiklik anayasada değişmez, değiştirilemez maddeler arasına alınmıştır.

Bugün gelinen noktada Türk siyasal sisteminin, devleti yeniden yapılandırma hazırlıklarına giriştiği ve bu doğrultuda, Cumhuriyet’in kuruluşundan bu yana ortaya konan laiklik uygulamalarını da gözden geçirilmeye başlanıldığı görülmektedir. Hiç şüphesiz bu süreç, geçmişin sağlıklı bir muhasebesinin ve analizinin yapılabilmesi açısından, laiklik ilkesinin doğduğu, yayıldığı ve farklı şekillere büründüğü şartların doğru bir şekilde kavranması ihtiyacını da beraberinde getirmektedir.

Başlangıçta, gerek semavi dinlerin ve gerekse beşeri dinlerin hakim olduğu siyasi sistemlerde, din, devlet ve birey hep bir arada görülmüştür. Farklı kültür ve medeniyetlerin belki de en önemli müşterek noktaları bu iken, Hıristiyanlık alemi, çeşitli sebeplerle farklı bir kulvara yönelmiştir. Öyle ki, Batı dünyası, Hıristiyanlığa dair kuralları ve uygulamaları, derinlemesine incelemiş ve tartışmaya açmıştır. Hıristiyan dünyasındaki çalkantılar; teknolojik ilerlemeler, maddi birikimlerde yaşanan artış ve toplumsal sınıflar içinde yeni güç odaklarının ortaya çıkması ile daha da şiddetlenmiş olup, bu çerçevede öne sürülen fikirler ve bunun sonucunda yaşanan dönüşümler, modern Batıda aydınlanma-pozitivizm etkisi, dinin devlet ve birey hayatındaki rolünü büsbütün değiştirmiştir.

Bu değişim, bazı ülkelerde nispeten daha yumuşak şekilde, bazı ülkelerde ise oldukça şiddetli ve sancılı bir biçimde gerçekleşmiştir. Neticede Batı dünyası açısından “din”in, devlet ve bireyle olan bağı zayıflamış ve bunlar üzerindeki etkisi ya tümenden yok edilmiş ya da asgari seviyeye çekilmiştir. Bu noktada pozitivizm, liberalizm, sekülerleşme, laiklik, demokrasi önemli görevler yapmışlardır.

Dünya ölçeğinde farklı kültür ve medeniyetlerin birbirleriyle sürekli etkileşim içerisinde olması, Hıristiyan dünyasının yaşadığı bu gelişmelerin, zamanla İslam dünyasına da sirayet etmesine yol açmıştır. Ancak İslam dininin oluşturduğu siyasi ve sosyal yapıda ruhban sınıfının yokluğu, Müslüman toplumların dinin ancak devlet eliyle korunabileceği, devletin de dine uymak suretiyle hayatini devam ettirebileceği yönündeki bütüncül, tevhidi yöntem merkezli düşünce yapısına bağlı oluşan inançları, İslam ülkelerindeki sınıf farklarının sınıf çatışması yaşanacak ölçüde keskin olmayışı gibi faktörler, Hıristiyan dünyasındaki değişimlerin İslam dünyası üzerinde kültürel izafilik farklılığından dolayı yapısal sorunların oluşmasına yol açmıştır.

Ulusal bağlamda farklı Sekülerizm modellerinin olduğundan bahsedilebilir; Hint, Fransız, Amerikan ve modern Türkiye'nin sekülerizm anlayışları gibi. Sekülerizmin gelişim seyri; aydınlanma düşüncesi ve sonrasında pozitivizm ile ulus-devletin inşası ile ilişkili olup hep birlikte ele alınmalıdır. Sekülerizm, yani modern Batı toplumunda din ve devletin ayrı olarak ele alınması ilkesinin, aydınlanma-pozitivizm-modernite çizgisi üzerinden ulus-devlet inşa süreci ile birlikte, yasaları, insanların düzenlemesinin ve halk egemenliğinin temelinde yatmakta olduğu görülür. Bu esnada iki üstü kapalı düşünce isesürekli daha fazla sorgulanmaktadır: Bunlardan ilki, sekülerizm ile demokrasinin birlikte gerçekleşen olgular olduğudur. İkincisi ise, Sekülerizmin devletin tarafsızlığının ve dolayısıyla dinin, mezheplerin ve ateizmin güvencesi olduğu düşüncesidir. Öte yandan da

sekülerizm, bir yandan liberal çoğulculuğu da teşvik edebilmesi yanında öbür yandan da, otoriter milliyetçiliği de teşvik edebildiği modern Batı siyasal-toplumsal tarihinde görmek mümkün olabilmektedir.

Türkiye’de 2002 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi, çağdaş Türk siyasetinin çıkmaza girdiği ve Cumhuriyet tarihinde meydana gelen en büyük ekonomik krizlerinden birine tanıklık edildiği bir dönemde siyaset dünyasında muhafazakar(gelenekselci) kimliği ile ortaya çıkmıştır. Liberal-pozitivist temalı modern Türkiye’de AK parti, kuruluşunun ardından kısa bir sürede tek başına iktidara gelmiştir. “Partileşme sürecini tamamlayamadan iktidar olan” AK Parti, ilk olağan kongresini dahi iktidar olduktan sonra yapabilmıştır. AK Parti, iktidara geldikten bir buçuk yıl sonra, “kendi siyaset felsefesini “muhafazakar demokrasi“ olarak” ilan etmiştir. Bu çerçevede Türkiye siyasetinin yönü; yaşanmakta olan iktisadi ve siyasi krizler ve toplumun AK Parti algısı tarafından belirlenmiştir.

“Adalet” ve “kalkınma” kavramları kurucu prensipler olarak ele alan AK Parti, siyasete ahlaki açıdan yeni bir perspektif sunma ve o tarihe kadar sürekli yaşanan ideolojik kutuplaşmaların aşılması üzerine bir politika üretmek gerektiğini vurgulayarak ortaya çıkmıştır. AK Parti’nin karizmatik bir lider etrafında bir kitle partisi olarak örgütlenmesi ve yeni ve ılımlı siyasetçileri bünyesinde barındırması, partinin toplum nezdinde olumlu bir tepki almasını sağlamıştır. AK Parti’nin toplumda yarattığı güçlü ve olumlu algının nedenler ise; uzlaşmacı siyasal tutumu, başta partinin lideri olmak üzere partideki belediyeçilik tecrübeleri, partinin dünya görüşünün geleneksel Türk dış politikasının temel prensiplerine uygunluğu, liberal ekonomi politikalarına verdiği destek ve Türkiye toplumunun 1980’in ardından yaşadığı dönüşüm ile uyumlu söylemleri olmuştur. AK Parti’nin tek başına iktidar olması, birçok ulusal ve uluslararası siyasi tarafından, çok uzun yıllardır koalisyon hükümetlerinin yol açtığı siyasi çıkmazın sona ermesi ve ekonomik krizlerin neden olduğu yıkımın tamir edilmesi adına olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. Öte yandan birçok çevre, hala devam etmekte olan ekonomik kriz ortamında ve olası bir uluslararası krizin öncesinde AK Parti’nin zayıflayacağı düşüncesiyle, 2002 seçimlerinde yaşadıkları yenilgiyi çok önemsememişlerdir. AK Parti’nin 2002 Kasım seçimlerinde iktidar elde etmesi, ekonomik istikrarın tesisi ve siyasetin yeniden toplum tarafından benimsenmesini sağlayacak bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla AK Parti iktidarı, toplumun geniş bir kesiminde söz konusu bu beklenti ve umutla ilişkili olarak modern Türk siyaseti açısından bir açılım ve

bir zenginleşme olarak değerlendirilmiş ve medya, sermaye ve bürokrasi çevrelerinin büyük bir bölümü tarafından da kabullenilmiştir.

2007'deki siyasal gelişmeler, siyasi arenadaki en ciddi kriz cumhurbaşkanlığı seçimlerinde yaşandı. AK Parti'nin muhtıraya karşı ortaya koyduğu duruş, sürecin farklı yönlerde hareketine yol açtı. Modern liberal devlet doğasının bir unsuru olan Kuvveler ayrılığının anlayışının bir üyesi olan Yargıtay'ın bazı üyelerinin bakış açısı sorunu daha da derinleştirdi. Anayasa Mahkemesi, yeni bir formülün yürürlüğe girmesiyle Cumhurbaşkanının seçimine, oturuma katılacak 367 milletvekili yükümlülüğünü getirdi. Bu mantık, Türk siyasal hayatının gerçekleri göz önüne alındığında, Cumhurbaşkanının seçilmesini olanaksız kılan yeni bir çalkantının icadıydı. Bu koşullar altında AK Parti, seçimler lehine bazı adımlar attı ve halkın krizi çözmesini sağladı. Bu restorasyon, AK Parti'ye yüzde 47'lik büyük bir zafer getirirken, halkın hem siyasette hem de ekonomide ne gibi destek verdiğini gösterdi. Halk, AK Parti'nin hem ekonomik hem de politik alanda dönüşüm mücadelesini destekledi. Bütün bu gelişmelerde, başörtüsü yasağı konusunda atılan adım, yeni bir tartışma kapısını açtı. Parlamentoda, anayasa değişikliği, Milliyetçi Hareket Partisi'nin teklifi ve desteği ile uygulandı.

2010 referandumunun ardından Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın bazı maddelerinde değişiklik yapılmasını öngören yasa, TBMM'nde anayasa değişikliklerinin görüşülme usullerine göre görüşüldükten sonra, 07.05.2010 tarihinde yasalaştı. 5982 sayılı yasa, darbe anayasasının birçok hükmünü değiştirmiş ve anayasal sistemimize yeni kavram ve kurumları dahil etmiştir. Bu değişiklikler; yargı kurumlarının yapısının değişmesi, dezavantajlı gruplara yapılan iyileştirmeler ve Ombudsmanlığın (Kamu Denetçiliği) anayasal düzeyde tanınırlığının sağlanması gibi birçok yeni ve köklü düzenlemeler olmuştur. Böylece modern pozitivist temelli liberal Türkiye devlet yapılanmasında, İslam'ın muhafazakar (gelenekselci) düşüncesi geleneğinden kökleşen düşünce yapısına göre oluşmuş AK parti, özellikle 28 Şubat sürecinde yoğun gündem konusu olan "laiklik" anlayışına, laiklikçi siyasal tavra liberal anayasa çerçevesinde nasıl bir sosyolojik iktidar süreci takip etmiş olduğu konusu bu çalışmanın ana temasını oluşturmaktadır. Çünkü aynı pozitivist liberal kurucu yasalar çerçevesinde laiklik üzerinden vesayetçi siyasetin toplumu korku ve şiddete kutuplaşmaya yönelerek McCarthyizmciler uygulamalar görülürken, özellikle 2007 den sonra aynı pozitivist-liberal Türkiye toplum yapılanmasında "laiklik" üzerinden kayda değer bir toplum gerilmesinin yaşanmaması, Türkiye'de Laiklik anlayışı üzerinden bürokratik jakobenizmin oligarşik bir siyaset izlemesi sonucunu ortaya çıkardığı

söylenbilir. Aynı kök kurucu yasaların mevcudiyetine rağmen Ak Parti öncesinde laiklik üzerinden oluşturulan sosyolojik kaosa karşın özellikle 2007'den sonra aynı kök kurucu yasalar üzerinden laiklik konusunun toplumda kutuplaşmanın ana teması olarak çıkarılan ve böylece seküler-pozitivist bürokrasinin laisistçi keyfilik devlet ve toplum yönetiminde hakim olduğu sorunu ortaya çıkmakta olduğu gözlemlenebilmektedir

Bundan dolayı bu çalışmanın amacı, "1937'den Günümüze Türkiye'de Sekülerizm-Laiklik Anlayışının Bürokrasi-Devlet İlişkisindeki Değişiminin Zihniyet Analizi" kavramlarının incelenmesi ve en önemlisi 2002 sonrası iktidar dönüşümü ve etkilerinin laiklik algı ve uygulaması üzerindeki etkilerinin sekülerizm ve laiklik kavramları açısından değerlendirilerek yeni bir özgün kaynak oluşturulmak istenmesidir.

Bu doğrultuda bu tez çalışması bir literatür taraması şeklinde gerçekleştirilmiş olup; ilk bölümde çalışmanın metodolojisi ve yönetimi hakkında bilgiler verilecektir. İkinci bölümde ise çalışma için gerekli olacak temel kavramlara değinilecektir. Bu bölümde; devlet, modernite ve modernleşme kavramlarını tanımları, amaçları ve faaliyetleri anlatılacaktır. Üçüncü bölümde Türkiye'deki Laikliğin tarihsel, kültürel, toplumsal, siyasi ve hukuki gelişimleri hakkında bilgi verilecektir. Aynı şekilde Laiklik kavramının Türkiye'deki tarihsel gelişimi, laiklik anlayışı, zihniyet farklılıkları ve toplumsal yapı üzerindeki değişme eğilimleri hakkında bilgiler de verilecektir. Son bölümde ise 2002 sonrası iktidar dönüşümü ve etkilerinin laiklik algı ve uygulaması üzerindeki etkilerinden bahsedilerek seküler-laiklik ve zihniyet açısından değerlendirilecektir

2. ÇALIŞMANIN ALANI VE METODU

Bu bölümde çalışmanın nasıl ele alındığı, çalışmanın konusu, amacı, önemi, kapsamı ve veri toplama tekniği hakkında bilgi verilmiştir.

2.1. Çalışmanın Metodolojik Özellikleri

2.1.1. Çalışmanın Konusu

Araştırmanın konusu “1937’den Günümüze Türkiye’de Sekülerizm Laiklik Anlayışının Bürokrasi-Devlet İlişkisindeki Değişimin Zihniyet Analizi” kavramıdır. Bu kavram doğrultusunda 1923 Cumhuriyet’in ilanından başlayarak 2010 Referandumu’na kadarki olan süreci laiklik ve seküler zihniyet açısından mukayeseli analiz şeklinde açıklamaktır.

2.1.2. Çalışmanın Amacı

Modernite düşüncesinde laiklik, yalnızca din- siyaset veya din- devlet ilişkilerine karşılık gelirken, laiklik tüm toplumu bir dünya görüşü olarak kapsam alanı bulunmaktadır. Laiklik, din ve dünya arasındaki ayrımı ifade ederken, ayrıca dini ve politik alanlar arasındaki ayrımı ifade eder.

Genel anlamda, laiklik kavramı ilk olarak politik açıdan Fransız Devrimi ile ortaya çıkmıştır. Devrimle ortaya çıkan laiklik, din adamlarını ve dini yasaları politik yaşamdan uzak tutmayı amaçlamıştır. Fransa’da jakoben laiklik ve Anglo-Sakson dünyasında dünyacı bir laiklik; modern dünyadaki devlet ve bireylerin farklı değerlere, inançlara ve yaşam biçimlerine karşı tarafsız olmalarını sağlayan bir kavramdır. Modern devlet, farklı inanç gruplarını içeren politik oluşumlardır. Laiklik, modern devlette kişilerarası ilişkilerin düzenlenmesinden ziyade, sosyal ve yasal(hukuki) ilişkilerin düzenlenmesi ile ilgilidir. Din ve devlet arasındaki ilişkiyle ilgili politik bir ilke ve proje olan laiklik, dinin ve devlet meselesinin en geniş anlamda ayrılmasının, devletin tüm inanç gruplarından eşit uzaklıkta olduğu ve devlet işlerinde dinin, bir referans noktası oluşturmamasını içerir. Sosyal bilim teorisinde Pozitivist liberal modern Laik devlet, topluma herhangi bir seküler anlayışı kabul etmeye zorlamak yerine, onlara devletten uzak bir şekilde kalmaları bağlamında liberal zihniyet temalı olarak, toplumun dini ve ahlaki özgürlüklerine saygı duyan devlettir. Ülkemizdeki laikliğin hem kavram hem de içeriğinin, Batı'nın tarihi ve kültürel koşullarının modernleşme politikalarına yansımaya bağlı olarak oluşmuştur. Bu yapısal oluşum, Türkiye'ye doğrudan aktarılmıştır. Bunun sonucunda, Türkiye’de laiklik olgusu,

hem uygulama açısından hem de Batı toplumlarının farklı bir içeriğini kazanmıştır. Hem de bazı yönleriyle benzerlikleri ortaya koymuştur.

Laiklik, Türkiye’de Tanzimat ve ardından 1860’lı yıllarda ve sonrasında 1876’daki yayımlanan Kanun-i Esasi’de yavaş yavaş işaretlerle görülmeye başlanmıştır. Cumhuriyetin kuruluşundan sonra, laikliğin bir sosyal kurum olmasını sağlamak için önemli adımlar atılmıştır. Fakat laiklik hiçbir zaman kurumsallaşmayı tam olarak başaramamış ve her zaman bir çatışma unsuru olmuştur. Modernlik Türkiye’de laiklik olarak tanımlandığından, Batı’dakilerin aksine toplumun dönüştürülmesinin işlevi ve amacı bir tür proje olarak uygulanmıştır. Toplumunu dönüştürmek için bir proje olarak uygulanan laikliğe Kemalizm denir. Türk tipi laikliğin Türkiye’de aydınlanma ve modernleşme projesi olarak uygulanması, din özgürlüğü açısından bir sorun teşkil etmiştir. Çünkü yaşamın tüm alanlarını kapsayan laiklik, alternatif bir yaşam biçimi ve dinsel yaşam olarak uygulanmıştır. Modernizasyon projesi toplumdaki farklılıkları ortadan kaldırarak, tek bir yapı içinde onu tekipleştirmeye (homojenleştirmeye) çalışır. Bununla birlikte, İslam teması üzerine var olan toplumsal yapının reddi, gerçeği perdeleyen despot sınıfını ortaya çıkardığı görülmektedir.

Bu çalışmanın amacı, 1937’den Günümüze Türkiye’de Sekülerizm ve Laiklik Anlayışının Bürokrasi-Devlet İlişkisindeki Değişimi Zihniyet Analizi kavramlarının incelenmesi ve en önemlisi 2002 sonrası iktidar dönüşümü ve etkilerinin laiklik algı ve uygulaması üzerindeki etkilerinin sekülerizm ve laiklik zihniyetleri açısından değerlendirilerek yeni bir kaynak oluşturulmak istenmesidir.

2.1.3. Çalışmanın Önemi

Türkiye Cumhuriyeti'nin temel niteliklerinden birisi olan laiklik ilkesi üzerinde, öteden beri yoğun tartışmalar yaşanmıştır. Bu nedenle laiklik kavramı, ülkemizin siyasi ve hukuki gündeminden neredeyse hiç düşmemiştir. Hal böyle olunca, laikliğin Türkiye ve dünya ölçeğindeki anlam ve mahiyetini tespit etme çabası, gün geçtikçe önem kazanmaya başlamıştır.

Bugün gelinen noktada Türk siyasi sisteminin, devleti yeniden yapılandırma hazırlıklarına girdiği ve bu doğrultuda, Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana ortaya konan laiklik uygulamalarını ve bu zihniyeti gözden geçirmeye başladığı görülmektedir. Hiç şüphesiz bu süreç, geçmişin sağlıklı bir muhasebesinin ve analizinin yapılabilmesi

açısından, laiklik ilkesinin doğduğu, yayıldığı ve farklı şekillere büründüğü şartların ve o dönemin zihniyetinin doğru bir şekilde kavranması ihtiyacını da beraberinde getirmektedir.

2.2. Çalışmanın Yöntemi ve Teknikleri

Çalışma nitel ve nicel araştırma bütüncülüğünden oluşmaktadır. Nitel araştırma açısından tablolastırmalardan istifade edilmiştir.

2.2.1. Kuramsal Çerçeve

Bu tez çalışmasında incelenecek olan 1937'den günümüze Türkiye'de Sekülerizm Laiklik anlayışının bürokrasi-devlet ilişkisindeki değişimi zihniyet analizini içeren bir araştırma tezi biçiminde hazırlanmıştır.

2.2.2. Kapsam ve Sınırlılıklar

Bu tez çalışması öncelikle, laiklik ve sekülerizm kavramlarının araştırılmasını; daha sonra ise, 1937'den günümüze Türkiye'de bürokrasi ile devlet eksenindeki değişim uygulamalarının ve zihniyetinin incelenmesini ve birbirleri ile karşılaştırılmasını kapsamaktadır. Bu çalışmanın sınırlılığı; kitap, süreli yayınlar ve makalelerden oluşmasıdır.

2.2.3. Veri Toplama Tekniğı

Araştırma, betimsel özellik taşımakta olup nitel yöntem izlenmiştir. Nitel araştırma; kelimeler ya da gözlemler gibi ölçülmesi zor olan nitelikleri ele alan ve bu niteliklerin yorumlanmasına ve çözümlenmesine dayanan araştırma türüdür.

Araştırmamızda yöntem olarak dokümantasyon yöntemi kullanılmıştır. Veriler toplanırken öncelikle literatürden elde edilmesi amaçlanmıştır. Veriler toplanırken kitap, süreli yayınlar, makalelerden yararlanılmıştır. Ayrıca kütüphanelerde, yazılı medyadan ve internetten yararlanılmıştır. Hazırlık aşamasında laiklik konusunun kavramsal çerçevesinin belirlenmesi için temel eserler incelenmiştir.

3. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

3.1. Devlet Kavramı

Devlet tüm toplumlarda çeşitli vasıflarıyla hep varolmuştur, topluma düzen sağlamak için oluşmuş bir aygıt olduğu söylenebilir. Modern teoride devlet kavramı geleneksel devlet ve modern devlet ayırımı üzerinden çeşitli adlandırmalar ile açıklanamaya çalışıldığı görülür.

3.1.1. Gelenekselci Devlet

Modern Batı tarihi açısından "Ortaçağın sosyal, siyasal, ekonomik ve hukuki düzenini belirleyen sistem feodalite'dir" (Keyder, 2007:8). Bu yapının oluşmasına neden olan birkaç faktör vardır. Bunlardan ilki daha öncede ifade ettiğimiz gibi, doğu ile batı arasında ulaşım ve bağlantı görevi yapan kimi önemli ticaret yollarının İslam egemenliğinin hâkimiyetine geçmesidir. İkinci olarak Macar ve Norman istilaları gibi birçok barbar istilası nedenidir. Ticaret yollarının kesilmesi ve istilalar Batının kendi içinde bir yapılanmaya gidişine ortam hazırlamıştır. Avrupa'da ticaret hayatı sönmüş, tüccar sınıfı ortadan kalkmış, şehir hayatı sona ermiştir. Ticaret ve şehir hayatının durma noktasına gelmesi, insanların kırsal bölgelere rağbet etmesine, büyük malikâneler, büyük toprak sahipleri etrafında toplanmasına neden olmuştur. "Feodal düzende sosyal yapıyı belirleyen özellik, kişilerin toprakla ilişkileridir. Yani toprağa sahip olan kişi aynı zamanda iktidarında sahibidir". Bu dönemde toprağın kuşkusuz tek sahibi, "Senyör"lerdi. Senyör, istilalar ve karışıklıklar sonucu durma noktasına gelen şehir hayatından sonra, toprağı olmayan ve hayatlarını toprağı işleyerek idame ettirme durumunda kalan insanların barınma ve güvenlik ihtiyaçlarını karşılamakta, aynî yardımlarda bulunmakta (toprak, araç-gereç temin etmekte), düzeni ve asayişi sağlamaktaydı (Güven, 2006:18).

Feodalitenin tüm kurumlarıyla aşırılığını hissettirdiği dokuzuncu ve on ikinci yüzyıl arası dönem siyasal açıdan incelendiğinde, ilk göze çarpan özellik ilişkilerin sözleşmeci bir rejim çerçevesinde düzenleniyor olmasıdır. Toprak sahibi olan derebeyi (Senyör) ile Fief sahibi olmak isteyen vassal arasında Fief Sözleşmesi imzalanır ve senyör bu sözleşmeyle toprağı yönetme hakkını vassala devrederdi. Ama senyör, hukuken toprağın sahibi olarak kalmaya devam eder (Göze, 2000: 64). Bir başka ifadeyle senyör, toprağın sadece "kullanma ve ondan yararlanma" hakkını devretmektedir. Toprağın maliki ve mutlak sahibi Senyör'ün kendisi olarak kalmaya devam eder. Fief Sözleşmesi, aslında her iki taraf için de yerine getirilmesi zorunlu görevler ve borçlarda getirmektedir. Örneğin vassal, Senyör'ün

zararına (aleyhine) olabilecek bir şeyi yapmama yükümlülüğü altına girmektedir. Ayrıca gerektiğinde Senyör'e askeri ve malî yardımlarda da bulunacak belirli tarihlerde derebeyinin şatosunda hazır olacaktı. Vassal içinde bu eylemleri saymak mümkünken, senyör için bu eylemler, vassalın saldırıya uğraması durumunda yardım etmek, onu korumak, adaleti sağlamak, vassalın zararına olabilecek davranışlardan kaçınmak olarak sıralanmaktaydı (Tilly, 2011 : 77).

Feodal dönem, kişiselleştirilmiş iktidar (pouvoirindividualise) ile kurumsallaşmış iktidar (pouvoirinstitutionnalise) arasında kalan bir geçiş dönemini temsil etmektedir. Özellikle Hristiyanlığın artan etkisine paralel olarak, siyasi iktidarın da meşruluk temelleri değişmeye başlamıştır. Toplumsal açıdan sınıfsal bir ayrıma haiz olan feodal düzen, toplumsal yapıya paralel olarak siyasal açıdan da parçalanmış ve dağılmış bir iktidar yapısını ifade etmektedir. Yani merkezi bir devlet iktidarından söz etmek mümkün değildir. Kişi bu dönemde henüz bir fikre ya da kuruma itaat etme bilincine sahip değildi; ancak çoğu zaman ölümü göze alarak ve ölene kadar derebeyine itaat eder ve sadık kalırdı. Başka bir ifadeyle insanlar, merkezi bir otoriteye değil, toprak sahibi olan Senyör'e egemen, iktidar bilinciyle bağlıdır. Ayrıca merkezi bir devlette devlet hizmeti olarak görülen yargı yetkisi de derebeyin yetkileri arasındaydı. Buna göre herkes, kendi derebeyinin mahkemesinde yargılanır, onun koyduğu adalet hükümlerine uyardı. Bu yüzden denebilir ki her derebeyi, sözleşmeleri aracılığıyla kurduğu ilişkiler ağı içinde ve kendi sınırları dâhilinde iktidar sahibidir ve bu iktidarın mutlak kullanıcısıdır. Bu yapı, siyasal iktidarın parçalanmışlığını açıklamaktadır (Uygun, 2014: 81).

3.1.2. Türk – İslam Medeniyetinde Devlet

Devlet kavramı eski Türklerde "il" olarak ifade edildi. Nitekim Orhun Abideleri'nde bu kavramın "devlet" anlamında kullanıldığını görüyoruz. Ancak aynı hanedeki "il" kelimesinin "ülke, ülke, anavatan" anlamına geldiğini görüyoruz. Divan-ıLügâti't-Türk kitabında Kaşgarlı Mahmudaynı zamanda barış ve huzurun anlamının da olduğunu söylüyor. Barış, devlet ile barış arasında bir ilişki olduğunu, yani devletin varlığının barış, huzur ve barışın varlığı anlamına da geldiğine işaret ediyor. Göktürk ve Uygurlar döneminde "il", Çin'de yapılan çevirilerde "kuo" nun tam karşısıdır. Kuo, Çince'de "devlet" ve "ülke" anlamına gelir. Çinliler anlamına gelen ülke, sınırları kesin ve hükümdar olan topraktır. Ögel'e göre, Göktürkler asla yıkılmayacak olan devlet için "bengü il" terimini kullanmaktadır.

Eski bir Türk atasözüne göre: "İstiklal dilini koru." Başka bir deyişle, "vilayeti koru", devlete, ülkeye ve ülkeye sahip olmak anlamına gelir. "Dili korumak" Türkçe'yi korumak anlamına gelir. Yani bu atasözünde söylenecek anlam; Devleti, soyu ve konuştuğunuz dili elde etmek anlamına gelir. Bu atasözü yavaş yavaş bireysel ve mistik yöne doğru ilerledi ve "eline, beline diline" formuna sahipti. Bu, bir elin yükseltilmesi, bir zarara zarar vermek, zina ve kötü sözler söylemek anlamında söylenmiş demektir.

Bugün kullandığımız "devlet" kavramı, Arapça dilimizden gelen bir kavramdır. Köküyle "D-V-L" dir, "hareket etmek, dönmek, dolaşmak, etrafta dolaşmak" anlamına gelir. Bunlara "yöneten" kelimesi de eklendiğinden, devlet "hükümet" kavramıyla eşanlamlı bir değer kazanmıştır. Batıda, "devlet", "Etat" ve benzeri kavramlar olarak kullanılmaktadır. Latince'de "statü" olarak adlandırılırlar. Durum "ayakta durmak, yerleşmek, geri vermek" anlamına gelir. "Devlet" ayrı ve bağımsız bir kişiliktir, üstün bir iradenin egemenliğine tabi olan belirli bir coğrafyada yaşayan insan toplumunun oluşturduğu yasal bir kurumdur. Devlet kavramının, sözlüklerde "konum, etki, onur, ikbal, servet ve mutluluk" gibi anlamları da vardır, fakat bu anlamlara odaklanmayacağız.

Devlet sadece bir kurum değil, aynı zamanda yasa ve yasalardan oluşan bir hükümet şeklidir. Bütün bu kurumlar ve yasalar altında devleti inşa eden bir kültür, dünya görüşü ve zihniyet yatıyor. Kurumları canlı tutan yasalardır. İnsanlara değer veren devlet yıkıcı değildir. Nitekim Şeyh Edebali'nin Osman Gazi'nin iradesine dahil olan "İnsanı yaşat ki devlet yaşasın" demesi bu zihniyetin önemine vurgu yapmaktadır.

Türk- İslam devletlerinin en önemli amaçlarından biri halkına hizmet anlayışıdır. Bu nedenle, dünya dilinde olmayan "devlet babası" terimi sadece Türkçe'dir. Orhun Abideler'inde Bilge Kağan der ki: "Ben, içten kabile halklarının kabilesiyim. Oturup çıplak milleti giydirdim, fakir milleti zengin kıldım." Manas ve diğer Kuzey Türk destanları aynı hizmet bilincine sahipler. Altay ve Yenisey Destanları: "Han yayalara atlar verdi, çıplaklara kıyafet verdi, açlığı doyurdu. "ifadeleri yer aldı.

Burada, Türk-İslam devleti kavramı çerçevesinde, devletlerin devlet anlayışlarının, ilkelerinin ve amaçlarının bu şekilde özetlenebileceğini düşünebiliriz (Yakıt, 2016: 1-2).

Türk-İslam kültüründe özellikle Osmanlı'nın devlet algılamasını büyük ölçüde etkileyen iki özelliği vardır. Birincisi devlet yönetilirken eylemin kendi içinde rasyonalize edilmesi (yani işlerin tevhit düşüncesine dayalı akıl yolu ile icra edilmesi), ikincisi ise var olan durumun meşru olarak kabulü şeklindedir. Eylemlerin başarılı olması için devlet yeni

bir düzen kurar ve kimse bu durumu ahlaki kaygılarla eleştirmemektedir. Ayrıca hükümdar için, zaten iktidar hak etmeseydi iktidara sahip olamazdı düşüncesi hakimdir. Devlet düzeninde yöneten ve yönetilen ayrımı ile iç çokluğun aynı anda meşru kılar ve özgünlüğünü de burada yakalamaktadır (Mahçupyan, 2000:171).

3.1.3. Modern Devlet

Devlet, genel bir ifade ile "belirli bir toprak parçası üzerinde yaşayan bireyler topluluğunun oluşturduğu tüzel kişi" şeklinde tanımlanmakla birlikte biri geniş, diğeri dar olmak üzere iki anlam içermektedir. Geniş anlamda devlet, "Tarihi geçmişe ve milli birlikteliğe sahip bir topluluğu ifade eder. Dar anlamda devlet kavramı çeşitli müeyyideler vasıtasıyla bu topluluğun yegane yönetim aygıtını ifade etmektedir." "Devleti belirli bir ülkede ve bir üstün iktidara tabi örgütlenmiş insan topluluğunun meydana getirdiği devamlı, siyasi ve hukukun kendisine şahsiyet verdiği bir varlık olarak nitelendirenler olduğu gibi; devleti en basit anlamıyla, idare edenlerin idare edilenler üzerinde hâkimiyet kurduğu, belli bir ülkede daimi surette ikamet eden bireyler ve onları yöneten egemen bir organizasyonun kurumsallaşmış yapısından ibaret olduğu" şeklinde tanımlayanlar da olmuştur. Diğer bir tanımlamada devlet, "kurumların varlığını gerektiren, kurumsal düzeyde somutlaşmış, faal, meşru siyasal iktidarı ve tüzel kişiliği olan teşkilat" olarak tanımlanmıştır (Keyder, 2007:41).

Modern devlet nispeten yeni bir olgudur. İnsanların toplu olarak yaşamaya başladığı tarihi dönemlerden itibaren yöneten ve yönetilenlerin farklılaşmasına dayalı bazı toplumsal örgütlenmeler elbette geçmişte mevcuttu. Ancak bu örgütlenmelerin devlet olarak ele alınabilmesi, modern anlamda göreceli olarak yeni bir gelişmedir (Nevzatoğlu, 2006:36).

Modern devletin kendisinden önceki toplumsal örgütlenmelerden farklı olmasını sağlayan en önemli, merkezi ve toplumu kapsayan bir iktidar yapısına sahip olmasıdır.

Modern devlet ise belirli bir toprak parçası üzerinde hakim olan tek bir egemen gücü ifade eder (Mansur, 2008:139).

Modern devletin belirli bir toprak parçası üzerindeki yegane egemen güç olması, yani merkezi otoriteyi tesis etmesi, bununla ilgili ikinci bir özelliğinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Modern devlet, belirli toprak parçası üzerinde egemen olmanın ötesinde, bu toprak parçası üzerindeki toplumsal ilişkileri de düzenler. Bu açıdan modern devletin merkeziliği, sadece belirli bir toprak parçası üzerinde sahip olduğu egemen güç olarak ele alınamaz. Bunun ötesinde modern devletin merkeziliği, kamu yararı doğrultusunda olsun

ya da olmasın, coğrafi sınırları olan mülki bir bölgede (territory) yaşayan herkesi kapsamayı ve o bölgedeki sosyal ilişkileri belirlemesi olarak ele alınır. Başka bir deyişle, modern devletin kuralları, "(...) coğrafi alanın değil, bireyleri birbirlerine bağlayan sosyal bağların bir fonksiyonudur".

20. yüzyılda modern devletin seküler doğasına karşın 21. Yüzyılda modern devleti nasıl ele alınabilirin tartışmaları literatürde yer almaktadır. Bu bağlamda 21. yüzyılda ise modern devlet, varlığını sürdürme, geleceğine ilişkin planlar yapabilme, bu planları uygulayabilme, egemenliğini tehdit edecek bütün gelişmelere karşı anında tepki geliştirebilme ve önlemler alabilme yeteneğine sahip egemen bir siyasal varlık olmalıdır. Elbette, 21. yüzyılda mutlak egemenlik söz konusu olmayacaktır. Buna karşın, kendi toprak bütünlüğü ve egemen olduğu vatandaş topluluğu üzerinde nihai kararları alıp uygulayabilmek yeteneğine sahip olmayan bir organizasyonun da modern devlet olması düşünülemez (Calhoun, 2017: 27).

21. yüzyılda modern devlet; egemen olduğu topraklarda kendi kararlarını alıp uygulama yeteneğine sahip ve varlığını tehdit edecek unsurlara karşı harekete geçebilecek mekanizmalara sahip bir siyasal birimdir. Bu anlamda modern devlet, egemen ve güçlü devlet olmalıdır. 21. yüzyılda modern devlet, içte ve dışta kendisine yönelen tehditlere, olaylara ve güçlere karşı zamanında harekete geçebilecek kabiliyet ve mekanizmalara sahip bir egemen siyasi birim olmalıdır. Dış müdahaleler ile ortadan kaldırılabilecek, başka devletlerin tesirlerine açık, kendi kararları alıp uygulamaktan aciz olan siyasal birimlerin 21. yüzyılda modern devlet olması ve modern devlet olarak kalması mümkün değildir (Yıldırım, 2011: 29).

Modern devlet, hükümetlerden bağımsız olarak kendini korumasını sağlayan bir örgütlenmeye sahip devlettir. Bu sebepten ötürü, 21. yüzyılda güçlü ve bağımsız devletler, güçlü bir silahlı kuvvetler ve profesyonel bir istihbarat örgüte sahip devletlerdir. Modern devletin diğer önemli unsuru kendini eleştirerek değişim ve dönüşümlere ayak uydurma yeteneğine sahip, geleceğe dair planlar yapabilen, varlığını uzun dönemde tehdit edecek gelişmeleri zamanında fark ederek gerekli önlemleri alabilecek bir yapılanmaya sahip olmaktır (Sarat, 2009: 33).

3.2. Modernite Kavramı

Modernite, Avrupa'nın 17. yüzyıldan bu yana ekonomik, sosyal, kültürel ve politik bağlamlarda yaşadığı büyük ve derin değişimlere işaret eder.

Modernitenin temel vurgusu, insanın köleleştirilmiş olduğuna inanılan gelenek ve din esareti olmaksızın, zihnin önderliği altında bireysel ve toplumsal hayatı yeniden kurmaktır. Modernite, yaşamı sürdürmek ve sürdürmek için herhangi bir dış yetkiyi kabul etmez. Rasyonel, özgür ve yaratıcı bireyin dünyayı yeniden düzenleyebileceğini ve tüm toplumların ortak bir zeka ve bilimsel bilginin ardından, tarihin sürekli bir anlayışıyla, aynı süreci deneyimleyebileceğini savunuyor.

Modernite tarafından üretilen temel değerler; rasyonalizm, bireyselleşme, laiklik, bilimsellik, pozitivizm, kentleşme, sanayileşme, laiklik, bürokrasi, demokrasi ve ulus devlettir. Modernite, farklılaşma aşamasını belirleyen akıl yürütmenin rasyonelliğini ve salt akılcılığın merkeziğini vurgularken, sosyal ve politik yapıda aynı zamanda, birleşik, bütüncül ve homojen politikaların varlığını gerektirir. Coğrafi keşifler sonucunda yeni yerler ve medeniyetlerin keşfinden uyanan Avrupa, Aydınlanma düşünürlerinin öncülüğünde "aklı" keşfederek, yüzyıllar boyunca onları esir alan ve onları esir alan kiliseye karşı Reform'a meydan okuyarak, bilimsel ve endüstriyel devrime öncülük etti. Özgürlük ve kendileri için iyi olanı seçme kabiliyetine sahip olanların saflarına gelmiş olan insanlar, akıl temelli düşüncenin gerekli bir sonucu olarak tek başına siyasi meşruiyete destek olmuşlardır. Böylece demokrasinin ve anayasal devletin temelleri atıldı.

Avrupa'nın kendi tarihsel ve toplumsal dinamikleriyle yaşadığı modernleşme süreci, küreselleşmeyle dünyanın geri kalanında başarılması istenen bir hedef ve ideal haline gelmiştir. Modernleşme olarak adlandırılan bu olgu, tarihsel ve toplumsal yapının içsel bir uzantısı olarak değil, toplumsal düşünce ve pratik dışında bir dışsal olgu olarak kabul edilir (Yaşar, 2011: 10-26).

1. Felsefe	2. Edebiyat	3. İktisat	4. Eğitim
5. Sosyoloji	6. Siyaset	7. Hukuk	8. Antropoloji
9. Tarih Felsefesi	10. Psikoloji		

Tablo 3.1. Moderniteyi Oluşturan Sosyal Bilim Dalları

Kaynak: Osman Şimşek, (2016). Medeniyet ve Sistem İnşa Edici Vasfıyla Tevhidi Düşünce, Ankara: İlim ve Metodolojik Araştırmalar Merkezi (İLMAR) Yayınları.

Tablo3.1.' de moderniteyi oluşturan insanı kölelik sisteminden kurtaran temel değerler görülmektedir. Modernleşme ile birlikte felsefe, edebiyat, iktisat, eğitim, sosyoloji, siyaset, hukuk, antropoloji, tarih felsefesi, psikoloji bilim dalları ortaya çıkmıştır.

20 yy. Yeni Türkiye'si

1. Kültürel düşünce ve bilim yöntemi devrimi
2. Moderniteyi oluşturan sosyal bilim dallarını batı pozitivisminden “taklit” ve “aktarma” yoluyla alma.

Pagan ve İblisyan Anlayış	Liberal/Kapitalist Sistem
Liberal/Kapitalist Sistem	Devlet Kapitalizmi
Marksist/Sosyalist Sistem (Marksizm, Stalinizm, Troçkizm, Maoizm)	Ulus devletçi siyasal devlet sistemi
Laik, seküler, jakoben siyasal sistem	Laik, seküler, jakoben siyasal sistem

Tablo 3.2. Moderniteye Sosyal Sistemler Açısından Bakış

Kaynak: Osman Şimşek, (2016). Medeniyet ve Sistem İnşa Edici Vasfıyla Tevhidi Düşünce, Ankara: İlim ve Metodolojik Araştırmalar Merkezi (İLMAR) Yayınları.

Tablo 3.2.' de moderniteyi sosyal sistemler açısından ele alındığı görülmektedir. Pagan ve iblisyan zihniyet ve düşüncenin hakim olduğu toplumlarda liberal, kapitalist, Marksist, sosyalist sistem görülmektedir. Bireyler ise laik seküler düzende jakoben siyasal sistemin etkisinde yönetilmektedirler.

Pozitivizm	Rasyonalite	Laiklik	Laisizm
Jakobenizm	Sekülerizm	Liberalizm	Kapitalizm
Demokrasi	Endüstriyalizm	Bireycilik	Ulus devlet milliyetçiliği

Tablo 3.3. Moderniteyi Oluşturan Temel Kavramlar

Kaynak: Osman Şimşek, (2016). Medeniyet ve Sistem İnşa Edici Vasfıyla Tevhidi Düşünce, Ankara: İlim ve Metodolojik Araştırmalar Merkezi (İLMAR) Yayınları.

Tablo 3.3.' te modernite kavramını oluşturan temel kavramları bir arada görmekteyiz. Toplumlar; pozitivizm, rasyonalite, laiklik, laisizm, jakobenizm, sekülerizm, liberalizm, kapitalizm, demokrasi, endüstriyalizm, bireycilik, ulus devlet milliyetçiliği kavramlarının hakim olduğu siyasal sistemlerle yönetilmektedir. Batı medeniyeti bu temel kavramlarla çeşitli tarihsel süreçlerden geçerek günümüze ulaşmıştır.

3.2.1. Aydınlanma Düşüncesi

Avrupa'da aydınlanmaya giden yolun Rönesans ile başladığı kabul edilir. Rönesans; Avrupa'da karanlık çağı sona erdirmiş ve insana ve insan aklına olan güven ile "Aydınlanma Çağı"nın başlamasını sağlamıştır. Rönesans Döneminde, özellikle on altıncı yüzyılda, hümanist ve şüpheli düşünürlerin oluşturduğu akıl anlayışı ve on yedinci yüzyılda Descartes ve takipçilerinin oluşturduğu Kartezyen akıl anlayışı, on sekizinci yüzyıl Aydınlanma düşünürlerinin rasyonalite düşüncesinin ve aklın gücüne duydukları güvenin temellerini oluşturmuştur. Bu düşünürler, Ortaçağın dünya görüşünün esas aldığı temel prensipler ve inançları bir kenara atarak, Aydınlanma'nın temel fikirlerini üretmişlerdir. Bu süreçte oluşan dünyevileşme ile birlikte, öbür dünya ve ölümden sonraki yaşam konularından daha ziyade; bu dünya ve bu dünyadaki yaşama odaklanılmaya başlanmıştır (Tosun, 2010: 123).

Aydınlanma, on sekizinci yüzyıl Avrupa'sında belirgin olarak görülmeye başlanmıştır. Bu süreçte, toplumsal ve siyasal yaşamdaki toplumsal kalıpları yıkılmış; önce Avrupa'da, sonra da tüm dünyada yeni gelişmelere yol açacak zihinsel ve felsefi dönüşüm yaşanmıştır. Aydınlanmayı bu denli önemli kılan şey, onun odağında yer alan "aydınlanma aklı"dır. Bu anlamda aydınlanma aklının en belirgin özelliği, insan aklına duyduğu sınırsız güvendir. Akıl; gerçeği anlamak, evrenin gizemini çözmek ve ideal bir dünya kurmak için; sınırsız bir güç olarak görülüyordu. Akıl odak noktasına alması ve aklın ışığında tüm toplumsal ilişkileri ve kuramları ele alması nedeniyle; "Aydınlanma Çağı"nın bir diğer adı da "Akıl Çağı"dır (Şimşir, 2012: 133).

Aydınlanmanın en önemli etkisi insanın sahip olduğu melekelerden birini yani akli diğerlerinden ayırıştırarak insanın tek mühim özelliği haline getirmesidir (Mahçupyan, 2000:96).

Aydınlanma ile akıl insanın dışına çıkarılıp yüceltilirken insandan başlayarak tanımlanmaya başlamıştır. Aklın yüceltilmesi diğer yüceliklerin değerini yitirmesine ve dinsel inançların sorgulanmasına neden olmuştur. Dinsel öğeler artık hurafe adını almış, cahil insanları kandırmak için kullanılan hikayeler olarak görülmüştür. Bu anlamda laiklikle aydınlanma birbirinin tamamlayıcısı durumuna gelmişlerdir (Mahçupyan, 2000: 97).

"Aydınlanma Dönemi"nde araştırmalar doğaya ve doğanın bir parçası olan insana yöneldi. Çok geçmeden elde edilen parlak kazanımlar; evren ve insanın evrendeki yeri

üzerine, o tarihe kadar bilinenleri baştan aşağıya değiştirdi. Evren ve insanın evrendeki yeri üzerine, doğanın kanunlarına dayanan yeni bir bilimsel görüş ortaya çıktı. Gözlem ve deneyime dayanan bu yeni bilimsel görüşün ortaya çıkardığı tablo, Skolastik öğretileri açıkça yalanlıyordu (Tanilli, 2013: 150).

Skolastik öğretileri ilk yanılgılayan gelişmeler, astronomi alanında yaşanmıştır. İlk olarak; Kopernik tarafından dile getirilen, ardından sırasıyla Bruno, Kepler ve Galileo'nun katkılarıyla geliştirilen yeni astronomik tez, kilisenin (Aristotelesçi hareketsiz evren tasarımı) dünya merkezli kuramını çürütüyordu. Katolik Kilisesi'nin desteklediği dünya merkezli kurama göre; dünya, evrenin merkezinde durağan bir nesneydi. Güneş ve gökteki diğer cisimler yirmi dört saat dünyanın etrafında dönüyordu. İşte Kopernik, Bruno, Kepler ve Galileo reddedilmez kanıtlar ileri sürerek bu dünya merkezli evren tasarımını yıkmışlardır. Onun yerine güneş merkezli kuramı koymuşlardır. Bu kurama göre; Dünya, biri kendi etrafında, diğeri de güneş etrafında olmak üzere çifte bir hareket içindeydi. Kopernik ve takipçilerinin kesin olarak ispatladıklarına göre; güneş ve diğer gezegenler dünyanın etrafında değil, dünya güneşin etrafında dönüyordu (Tosun, 2010: 159).

Aydınlanmanın oluşturduğu yeni dünyada bireyin bilgili ve özgür olmasının yanında bilgi konusunda hem gözlem hem araştırmacı davranıp ideolojik açıdanda salt akılcı paganizm üzerinden evrensel doğrulara tabi olması durumu söz konusudur (Mahçupyan, 2000:101). Ayrıca aydınlanmanın geliştirdiği modern bireylerin ilahi olana ihtiyacı azalmış, birey tanrıdan özgürleşmiş ve laik toplum meydana gelmiştir. Bu bağlamda hristiyan teolojisine dayalı dogmalardan ve hurafelerden dolayı laiklik aydınlanmanın vazgeçilmez unsurudur. Aydınlanma döneminde katı bir laiklik anlayışı sergilenmiş hatta dine karşı net bir tutum sergilenmiştir (Mahçupyan,2000: 97). Böylece Avrupa hristiyan kilisesine dayalı dogmalardan ve hurafelerden çıkışı ifade eden salt akılcı paganizmin, o dönemdeki Batı Avrupa'nın kendi iç çıkmazını ortaya koyan yeni bakış açısını geliştirdiği görülmektedir.

"Aydınlanma Dönemi"nde, doğa bilimlerinde elde edilen parlak kazanımlardan biri de; Isaac Newton'a aittir. Newton fiziğine göre doğa/evren belirli kanunlara göre işleyen bir makineye benzer. Buna göre her yerde geçerli olan ve matematiksel olarak ifade edilebilen evrensel yasalar, tamamıyla maddeden oluşan doğada, maddenin zaman ve mekândaki hareketlerini belirlemektedir. İnsan aklı, dikkatli gözlemler yaparak ve elde ettiği sonuçları yine gözlem ve deneyle doğrulayarak dünyanın doğal yasalarını keşfeder ve doğanın gizemine çözebilir. Eskiden belli bir gizem ve kutsallık sınırları içerisinde

düşünülen doğa, artık belirli matematiksel kurallar ve neden-sonuç ilişkisi çerçevesinde açıklanabilecek mekanik ilişkiler olarak anlaşılmaktadır (Topal, 2010: 169).

Aydınlanma düşüncesi gelenek, dogma, mit, önyargı ve hurafeye karşı aklın gücünü savunmuştur. Bu bakış açısı, bireysel ve toplumsal yaşamı anlamlandırmada ve düzenlemede inanç, vahiy, duygu, önyargı, içgüdü vb. kategoriler yerine ilk ve temel bilgi kaynağı olarak akli ve aklın düzenini ön plana çıkartmıştır. Böylece Ortaçağ'ın din ve kilise merkezli evren, toplum ve insan açıklaması yerine; birey merkezli bir evren, toplum ve insan açıklaması ortaya çıkmıştır. Tanrı devleti yerini tekrar yeryüzü devletine; dinsel kozmoloji yerini fiziksel kozmolojiye; insanın kul olarak görüldüğü toplum-devlet düzeni de yerini insanın birey olarak görüldüğü bir toplum-devlet düzenine bırakmıştır (Başer, 2011:18).

Aydınlanma, insan aklının ürünü olan bir devlet ve siyaset anlayışı oluşturmayı hedeflemiştir. Bu dönemde hukuk, tanrı ile ilişkisini kesmiş; siyaset de; teoloji ile bağlarını koparmaya başlamıştır. Yavaş yavaş olan bu gelişmeler sonucunda; doğal hukuk anlayışı tanrısal kökünden uzaklaşmıştır. Süreç sonunda, devlet iktidarının kaynağını tanrıya bağlayan kilise temelli iktidar anlayışı yerini; sosyal-siyasal sözleşme teorisine bırakmıştır. Sosyal-siyasal sözleşme teorisine göre; iktidarın kaynağı toplumdur. Yöneticiler iktidarlarını toplumdan alırlar. Emretme gücünün kökenini bulmak için; Tanrıya kadar çıkmaya gerek yoktur. Siyasal iktidarın kaynağı sözleşmedir. Bu görüşlerini kanıtlamak için de sözleşme teorisyenleri bir varsayımdan hareket eder. Bu varsayıma göre; insanlık siyasal toplum öncesinde doğal yaşam döneminden geçmiştir. Siyasal bir otoritenin bulunmadığı bu dönemde, insanlar bağımsız ve özgür yaşadılar. Hiç kimsenin diğeri üzerinde emir-kumanda yetkisinin olmadığı bu dönemde, insanlar arasında eşitlik vardı (Şimşir, 2012:133).

3.2.2. Pozitivizm

Pozitivizmin anlamı, "Ponere" fiilinden türetilen, önüne geçmek, öne koymak ve Latinceyle yüzleşmek anlamına gelir (Cevizci, 2010: 1289-90). Aynı zamanda, Fransızca sözcük "doğru, gerçek, kesin, kanıtlanmış, pozitif" anlamlarına da gelmektedir. Genel olarak pozitivizm, gözlemlenebilir, spekülasyon olmayan, gözlemlenebilir anlamına gelir. Öte yandan pozitivizm, bilimin sadece deneysel olarak bilinen gözlemlenebilir miktarlarla ilgili olduğunu iddia eder. Söz konusu bu kavram, 19. yüzyılın ortalarında felsefe dilinde ortaya çıktı. Auguste Comte geçmişte öğrendiklerimizi yani şüpheli, ispatlanmamış bilgiyi

atmak için yola çıktı. Fransa'da bir devrim olarak tanımlanan olumlu düşüncenin kökü belirsizdir. Aslında, Comte bunun imkansızlığını açıklıyor:

"Bu devrimin, özellikle Aristoteles, İskenderiye Okulu ve son olarak, doğa bilimlerinin Batı Avrupa'ya girişinden beri, sürekli ve yavaş yavaş gerçekleştiği söylenebilir, çünkü bu durum insanlığa özgü diğer tüm büyük olaylarla ilgilidir." Pozitivizmin ortaya çıkış tarihini kesin olarak belirtmeyen A. Comte, kendini Aristo'ya benzetir ve pozitivizmin dünyada teolojik ve metafizik bir anlayışıyla ortaya çıktığını ve temelinde Descartes'ın düşüncelerini, Galileo'nun keşiflerinin birleşmesinin etkisiyle insanın zihninde şekillendirir. Zaman Kavramı ilk kullanan kişinin A. Comte olduğu bilinmektedir. Ancak bazı eserlerde; Comte'nin uzun yıllardır sekreterlik yaptığı kişinin Saint Simon olduğu söyleniyor. İlk olarak pozitivizm kavramını kullanan Aziz Simon; fakat bu kavramı sistematik bir bilimsel hareket kılan A. Comte'dir (Ural, 2006: 47). Pozitivizm, "gerçek bilginin tek kaynağının doğal bilimler (ampirik bilimler) olduğunu ve felsefi araştırmacı bilgisini reddettiğini söyleme eğilimi"dir. Bu bağlamda pozitivizm, modern bir dünya görüşüdür. Bilgi, metafizik ve dinin insani ilerlemenin önündeki en büyük engel olarak bilimsel bir bakış açısıdır. Pozitivizm ampirik bilimlere bir metodoloji getirirse de deneyler yoluyla çözülemeyeceği için katı sınırlar getirir. Metafizik ve bilim arasındaki çok soyut bir doğa, pozitivistler için somut olmayan ilahi ve metafiziksel öğeler pozitivizmden dışlanmalıdır. Dikkat edilmesi gereken bilgi türü: Pozitivizmin, genel düşüncede olduğu gibi, fizik, insan gerçekleri üzerinde kesin sonuçlar da elde edebilir (Ballıkaya,2015: 88).

Eleştirel olarak ele alındığında pozitivizm, duyu organ merkezli bilgi üretmeyi benimseyen çıplak gözle görüleni bilimsel bilgi olarak kabul eden bir anlayıştır. Bu kabule göre gördüğüm vardır, görmediğimde yoktur düşüncesine bağlı yöntemi ile birçok kavramı ele alır. Çıplak göz ve salt akılla algılanamayacak metafizik unsurları yok sayarak, insanı Allah'a yani yaratıcıya iman konusunu inkar durumuna sürüklemektedir. Modern pozitivist sistemde Allah görülmediğinden inkara giden yolda bilimsellik ortaya çıkmaktadır. Bu duruma gelenekselci ilmi grup eleştiride bulunmuştur. Bilgi elde etme yönteminin pozitivizm gibi sığ bir görüşte olamaması gerektiğini iddia etmiştir (Şimşek,2017: 74-77).

3.2.3. Sekülerizm Kökeni, Tarihsel Gelişimi ve Felsefesi

Sekülerizm doğaüstü güçlerden veya kutsaldan bir kaçışı ve dünyevileşmeyi ifade eder. Weber'in dünyanın büyüünden arınması ve toplumun rasyonelleşmesi kavramlarıyla

ifade etmeye çalıştığı olguyla ilişkili olan sekülerizm, toplumsal açıdan ele alındığında dinin günlük hayatta her geçen gün etkisizleşerek önemini kaybetmesi, bilimin ve aklın egemen olması durumunu ifade eder. Latince "saeculum" kökünden gelen "secular" teriminin "zaman" ve "mekân" çağrışımlarını birlikte veren bir anlamı vardır. "Zaman" onun şimdi oluşunu, hazır olmasını; "mekân" ise dünyada ve dünyevi oluşunu gösterir. O halde "seaculum"; "bu çağ" veya "şimdiki zaman" anlamına gelir ve "bu çağ" veya "şimdiki zaman" içerisinde bu dünyadaki vakıalara işaret eder; yani "çağdaş vakıalar" manasındadır (Attas, 1995: 42).

Kelime modern Fransızca'da "secualire"dir. Muhtelif anlamlarından birisi de 'dünya' köküne bağlı olarak, "dünya'ya ait", "dini olan'ın dışında", "kutsanmamış", "profan" şeklinde açıklanabilecek olan "dünyevi", "la-dini" anlamıdır. Seküler kelimesi zaman zaman "çağdaş" anlamında da kullanılmıştır. Roma kültüründe dini hayatın dışında kalan birçok şey bu kelime ile ifade edilmekte idi. Seküler müzik, seküler edebiyat gibi. Hristiyanlıkla birlikte seküler kelimesi, ideolojik ve doktriner bir içerik taşıyan bir kavram olmaktan ziyade, gündelik hayata ait, ladini hayat unsurlarını ifade eden bir hayat tarzı (modusvivendi) anlamında kullanılmıştır (Şajin, 2016: 202).

Ayrıca seküler kavramı zaman anlamında kendiliğinden her yüzyılda bir olan olay olarak tanımlanabilir. Dini içerikli ve dini merkezli kavramları hukuki ve siyasi alandan ayıran yaklaşımı profan olarak ifade eder (Şimşek,2012: 31).

Kavram olarak "sekülerlik" ve diğer türevleri olan kelimelerin tamamı tek bir kökten Latince "saeculum" kökünden çıkmıştır. "Saeculum" kelimesi, zamanı ifade etmede kullanılan bir kelime olma özelliğinden dolayı bir "nesil" ya da "yüzyıl" gibi bir anlamı belirtmede kullanılır. Buna göre "seküler, yüzyılda bir meydana gelen olay olarak ifade edilmektedir. Sözcük Hristiyan Latincesi'nde "dünya" anlamında kullanılmıştır". Böylece sekülerizm, dini içerikli unsurları veya din merkezli kavram ve uygulamaları, özellikle hukuk ve siyasetin dışında tutmanın ifadesidir. Bu yaklaşım "profan" şeklinde ifade edilerek, "la-dini", "dünyevi" anlamına da gelmektedir (Şimşek, 2012: 275).

Sekülerizm, oldukça geniş bir terim içeriğine sahip olmasına rağmen, seküler kelimesi, temelde "dünyevi olanı belirtir ve dünyanın nesnel halinin göz önünde tutulması" anlamında kullanılmaktadır. Buna göre sekülerizm, dini düşüncenin toplumun dış yüzeyinden arındırılması olarak kullanılması yaygınlık kazanarak laikliğin/laisizmin toplumsal alanda uygulanmasına temel teşkil edici en önemli kavramlardan birisi olduğu söylenebilir. (Şimşek, 2012:77-78).

Türk Dil Kurumu sözlüğünde sekülarizm “dünyacılık” olarak tanımlanmaktadır. Sekülarizm kelimesi, esas olarak Fransızca kökünden gelen “secularisme” sözcüğünden türeyerek yaygınlaşmıştır. Başka bir deyişle “sekülarizm” “bireysel katılımı önemli gören, dinin devletten ayrı ve özerk olmasını savunan öğretisi” olarak tanımlamıştır (Şimşek, 2012: 78).

Seküler kelimesinin tarihine bakıldığında bu kavramı ilk olarak kullanan G. Jacob Holyoake; sekülarizmin “inançtan kaynaklanan bütün düşüncelerin terk edilmesini esas alan doktrindir.” şeklinde bahsetmesidir.

Kavramın köklerine ve onu oluşturan zihniyetine bakılırsa Batı medeniyetinin kültürel kökeninin Antik Yunan’dan Roma’ya ve hatta Mısır’a kadar götürebiliriz. Somut olarak bu kavram pagan toplum döneminde ortaya çıkmıştır denilebilir (Şimşek,2012; 32).

Öte yandan sekülerleşme kavramı, dini savaşlardan hemen sonra toprağın ve gerçek kilise yetkililerinin gözetiminden kaldırılması gerektiğini belirtmek için kullanılmıştır. Aynı kavram, Roma dini ile ilgili bu zamanın dini mezhepler mezhebinin dünyaya yöneldiğini göstermeye başlamıştır. Bu kullanımların her ikisinde de tartışmanın özellikleri ne olursa olsun tamamen utanç verici ve anlamsız bir şekilde kullanılmıştır. Elbette bu son zamanlarda kullandığınız anlamına gelmemektedir. Sekülerleşme ve hatta onun türetilmesi, laiklik kavramının yerine tanımlanmamış çağrışımlardan ziyade oldukça pozitif, ideolojik bir kavram olarak kullanılmıştır. Geleneksel kiliseleri olan çevreler laiklik, Hristiyanlıktan uzaklaşma ve dinsizliğe saldırırken, modern insanlara anti-fethi ve ilerici çevrelerde dini vesayetten kurtulma duygusu verilmeye başlanmıştır. Antagonist göstergelerle temsil edilen aynı ampirik tezahürün ideolojik olarak yüklü biçimleri, dindar sosyologların çalışmalarında, bireysel Marksist ve Hristiyan görüşlerden esinlenen çok eğlenceli bir şekilde gözlemlenebilir. Sekülerleşme, modern toplumların küresel bir fenomeni olarak görülse bile her şeyde aynı şekilde yayılmamıştır. Farklı insan grupları bu süreçten farklı şekillerde etkilendi. Bu nedenle, modern endüstriyel üretimiyle doğrudan bağlantılı olan sınıflar, cinsiyetlerin kadınlardan, erkeklerden, genç yaşlardan itibaren orta yaş tabakaları, kırsal kesimden insanlara kadar Kentte çoğunlukla esnaf ve küçük esnaf gibi geleneksel işlerde çalışan Katolikler daha fazla Protestan olma ve Yahudiler üzerinde daha güçlü olma eğilimindedir (Berger, 2005: 169).

Sekülarizm kavramı en çok laiklikle karıştırılmaktadır. Çok fazla ortak noktası olması bu duruma sebebiyet vermektedir. İki kavramın en büyük ortak özelliği dünyevileşme hareketidir. Ayrıca her iki kavramda da hür düşünce mevcuttur. Laiklik

Rönesans sonuncu doğmuş, sekülerizm ise reformist hareketler sonucu doğmuştur. Her iki düşüncede aslında kiliseye karşı tepki olarak çıkmıştır (Hocaoğlu, 2014: 136).

Dünyevileşme hareketi ise Protestan dünyasında iki aşamada ortaya çıkmıştır. İlk aşamada dini yumuşatarak ıslahata girilerek yani sekülerizmle dünyevileşme gerçekleşmiştir. İkinci aşamada ise tek kademeli olarak Latin-katolik dünyası ile dünyevileştirme gerçekleştirilmiştir. Ağır baskılardan dolayı tek seferde devrim niteliğinde dinle arasına bir duvar örülerek keskin hatlarla ilahi olana sırt çevrilmiştir. Bu da ikinci aşama olan laisizmle mümkün olmuştur. İki durumda her iki kavramda da la-dini olmasına rağmen dine karşı geçişler ve bakış açıları farklılık göstermiştir (Hocaoğlu, 2014: 170-171).

Sekülerizm, etimolojik olarak incelendiğinde batının sosyal yapısı, kendine has düşünme yapısı, zihni oluşum tarzı ve yaşadığı tarihsel süreç sonucunda ortaya çıkmıştır (Şimşek, 2012: 32).

Sekülerizm, kısmî sekülerizm ve kapsamlı sekülerizm şeklinde ikiye ayrılır. Kilise ve devlet ayrılığını ifade eden kısmî sekülerizm, hayatın bütün alanlarını kapsayan bir kavram olmayıp sadece siyaset ve ekonomi sınırları içerisinde bir dünya görüşüdür. Mutlak veya değişmez değerler (ahlakî, dinî vb.) hakkında bir fikir sunmaz. İnsanlığın geldiği tarih, insanın kaderi, hayatın amacı gibi temel meseleleri doğrudan ele almaz. Diğer yönden kapsamlı sekülerizm tam bir farklı bakıştır. Sadece kilise ve devlet ayrımı ve kamu hayatının bazı yönlerini ele almaz. Bütün değerlerin sadece devletten değil aynı zamanda kamu, özel hayat ve genelde dünyadan ayrılmasını hedef alır. Norm ve değerlerin yegâne kaynağı tabiat- madde dünyasıdır. Bu referans çerçevesi içinde, hem insanlık hem de toplum değişmez tabiat (bilimsel) yasaları ve insanlığın kontrolünün ötesinde değerden bağımsız kendi kendine hareket eden süreçlerle kontrol edilmekte olduğu görülür. Hem insanlığa hem de tabiata uygulanacağı düşünülür. Dünyayı insanın ihtiyaçları, arzu ve özlemlerine uydurmak için değiştirmekten daha çok bireyin hayatını değiştirip değerden bağımsız, rasyonel, doğal ve değişmez yasaları izlemesi için yeniden yönlendirmeyi hedef alır (Şajin, 2016: 217).

Literatürde ayrıca felsefi sekülerizm ve sosyal sekülerizm ayrımı da yapılmıştır. Bu kavramlarda birbirine karıştırılmaktadır (Hocaoğlu, 1995: 44). Felsefi sekülerizme göre; seküler kavramı dünyevi, sekülerizm kavramı ise dünyevileştirme anlamına gelmektedir. Sosyal sekülerizm ise batıda hayat tarzı olan dinden arındırılmış dünyevi yaşam olarak tanımlanabilir (Şimşek, 2012: 33).

Başka bir ayırım ise sekülerleşme sürecini toplumlar bazında; "katı sekülerleşme" ve "yumuşak sekülerleşme" şeklinde iki tarihsel süreçte ele alınabileceğidir. Örneğin İngiltere, ABD, Japonya ve Almanya'da "yumuşak sekülerleşme" süreçlerini tecrübe etmişken; Türkiye, Rusya, Fransave Bulgaristan'da "katı sekülerleşme" süreçleri yaşanmıştır. İşteburada "laikleşme" ile "sekülerleşme" kavramları ayırmakta; birinci ülkelerde sekülerleşme, ikinci ülkelerde laikleşme süreçleri yaşanmaktadır (Başar, 2012:57).

Ülkemizde sekülerizmin pek bilinmemesinin nedeni Fransız kültür egemenliğinin etkisi altında olmasıdır. Sekülerizm reformist hareketin sonucu ortaya çıkan Protestan tipi dünyevileşme hareketidir. Dine karşı daha ılımlı ve yakın olan bu akım dönemsel bazda bakıldığında bazı dönem Türk tipi laikleşmeye benzetilebilir (Hocaoğlu, 2014: 169).

3.2.4. Sekülerizasyon

Max Weber'in tanımıyla laikleşme, dini saf inanç ve ibadet sistemi içinde yaşamaktır. Weber, laiklik tanımına ilk olarak rasyonalizasyon ile başladı.

Weber'in rasyonalizasyon tanımı, gözün açılması ya da başka bir deyişle büyüden ya da gizemden uzaklaşılması durumudur. Görüş açılışı sadece insanların eski din gizemlerine inanmadığı gibi gizemli ve gizemli kavramların da değersiz hale geldiği anlamına geliyordu. Gizem, araştırılması gereken bir şey olarak görülmedi ama insanın zeki, yaratıcı ve teknolojik ürünleri tarafından fethedilmesi gereken bir şey olarak görülüyordu. Burada Weber, bu iki yönlü "rasyonalizasyon-görme" sürecine laikleşme adını verdi. Sıralama, sürecin kendisi ve sonucu.

Sosyal bilimler literatürüne sosyolojinin bir armağanı olarak giren sekülerizasyon; "dini düşünce, muamelat ve kurumların sosyal önemini yitirdiği bir süreç", "dini inançlar, ibadetler ve cemaat duygusunun toplumun ahlaki hayatından uzaklaştırılması", "mistisizm dâhil tüm dini konu ve tutumlara karşı tam ilgisizleşme", "yarı paganlaşma", "kilisesizleşme" , , "dini otoritenin gerilemesi, "dini olanın karşıtı", "İnsanın koşullarını sadece maddi yollarla ıslah etmek", "dini atıfları güçlü olan bir geleneğin dönüşümü", gibi çeşitli yönlerden tanımlanmıştır. Bu tanımlama girişimlerinden yola çıkarak söylemek gerekirse, sekülerizm, bir düşünce akımı ve bir hayat tarzı olarak Protestan ülkelerde dinin dünyevilikle olan her türlü aksiyonla bağlantısı kesilerek, dinin özelleştirilmesi, yani bireysel hayata havale edilip, hayat ile sosyal bir bağı kalmamış bir ritüeller ve inançlar kompleksi haline getirilmesi olayı olarak görülebilir (Başar, 2012: 56).

Sekülerizasyonun ortaya çıktığı ortam kent uygarlığıdır. Toplumsal hayatın yapısının sırayla ilkelden kabileye, köye, kasabaya ve kente doğru bir "evrim" geçirdiğine, basit toplumsal yapılanmadan karmaşık bir kitle toplumuna doğru evrimleştiğine ve bunun insanlık tarihi durumunda veya insanlığın "evrim" aşamasında ise, çocukluktan "olgunluk" dönemlerine doğru "gelişime" tekabül ettiğine inanmaktadırlar. Kent uygarlığı; insanın "olgunluk" halinin vuku bulacağı ve uygarlık tarafından biçimlenirken o uygarlığa da biçim verecek olan sekülerizasyonun meydana geleceği bir zemin, bir vasıta (Şajin, 2016:218).

"Sekülerizasyon" kavramı biraz serüvenli bir tarihe sahip olmuştur. Kavram ilk defa din savaşlarından hemen sonra kilisenin gözetiminde arazi ve emlakın çıkartılmasını belirtmek amacıyla kullanıldı. Aynı kavram Roma dini hukukunda bu sefer tarikatlardaki bir müridin "dünya" ya yönelişini göstermeye başladı. Söz konusu her iki kullanımda da bu kavram, özel durumlardaki tartışmalar ne olursa olsun tamamen tasviri ve değerden uzak bir anlamda kullanılıyordu. Kuşkusuz bu son zamanlarda kullanıldığı anlam değildi. "Sekülerizasyon" ve hatta onun türevi olan "sekülerizm" kavramı, yerine göre müspetyerine göre de menfi değerli çağrışımlarla oldukça yüklü ideolojik bir kavram olarak kullanılmıştır. Geleneksel kiliseyle bağları olan çevrelerde ona "Hristiyanlaşmaktan-uzaklaşma", "dinsizleşme" vb. olarak saldırılırken, ruhban-karşıtı ve "ilerlemeci" çevrelerde ise modern insanın dini vesayetlerden kurtuluşu anlamı verilmeye başlandı (Göle, 2014: 252).

M. Armağan ise sekülerizasyonu”; dinin sosyal yapıda ve otoritede geçerliğini yitirmesi, uhrevi olarak görülen olayların normal olarak algılanması ve en önemlisi insanların dinle olan ilgilerinin zayıflayarak dinin tamamen bir vicdan meselesi haline dönüştürülmesidir. Yazara göre bu süreç, “dinin çöküş süreci” olarak belirlemektedir (Şimşek, 2012:279).

3.2.5. Rasyonalizm

Bilginin akıl ve düşünceye dayandığını, gerçeklik bilgisinin gerçek olduğunu ve ön bilginin olduğunu savunan akımdır. Başka bir deyişle, insanın doğuştan bilgisi vardır. Doğru bilgi bu doğuştan doğar. Onların doğruluğu, mantıksal algı değil akla dayanır. Rasyonel filozoflar, matematiği bilginin mükemmel bir örneği olarak görürler. Matematiğin bilgisi hem geçmiş hem de gelecek için geçerli olan bilgilerdir. Matematik bilgisi herkes için doğru bilgidir. Bu nedenle onlar kişiden kişiye değişmeyen kesin gerçeklerdir. Akılcı filozoflar arasında Sokrates, Platon, Aristoteles, Farabi,

Descartes ve Hegel vardır. Genelde iki yolla dogmatizm ile ilgili rasyonalizm ve rasyonalite teriminin kullanılması yaygındır. Birinci anlamda rasyonalizm, rasyonalite doğrultusunda düşünme ve hareket etmektir. Rasyonel olmak, bu kullanımla birlikte, kabul edilen ve önceden belirlenen kriterlere sahip olmaktır. Burada, rasyonalizasyon kriterleri baskındır. Bu kullanımın bir “rasyonalite paradigması” olduğunu iddia eden doğal bilim adamlarının tesadüfleriyiz (Rorty, 2002: 40-41). İkinci anlamda kullanım, dogmatizm, ateşli ve gerici öfkeden herhangi bir konuyu tartışmaktır. Bu hareketle saf dogmatizmin olduğunu söyleyebiliriz; çevreye saygılı, makul ve saygısız olmamak. (Rorty, 2002: 42-43).

3.2.6. Nominalizm

Nominalizm; kavramların, terimlerin, tanımların, tasarımların, hatta konuşulan dillerin gerçek veya nesnel bir varlığının veya anlamının olmadığını öne süren felsefi bir doktrindir. Bu anlayışa göre, yukarıda zikredilen sınıflandırma sembolleri kendilerine kattıkları anlamda varlık, anlam ve değer kazanırlar. Onlar tek gerçek bireysel varlıklardır. Dolayısıyla, metafizik kelimeler diğer kelimelere atıfta bulunmanın ötesine geçemez. Bu nedenle, evrenseller sadece bir katkı maddesidir ve hiçbir gerçekliği yoktur. Yetişkinlik kavramı, Eskiçağ felsefesi üzerine Sofistler ve Antistheneler tarafından geliştirilen, daha sonra Stoacılar ve son olarak ortaçağ düşünürleri tarafından geliştirilen bir öğretilerdir. Kavramların sadece kelimeler olduğunu ve gerçeğin anlaşılabilir olmadığını savunan Sofistler ve Antistheneler, Yunancılık felsefesi felsefesinde ortaya konmuştur. Antisthenes'e göre, konu ve yüklem bir önermede birleştirilemez. Yani, her ikisi de farklı niteliklere sahip olan özne ve nesne, birbirlerini teyit edemez veya hata edemez. Konu ve ayet sadece kendileri tarafından doğrulanabilir. Bu, tanımları imkansız kılar. Örneğin, "Sokrates yaşıyor" önerisi geçersizdir. Sadece "Socrates Socrates" önerisini kabul edebiliriz. Çünkü sadece nesnelere bizim duyu organlarımızla görüyoruz, ancak onların niteliklerine ve karakterlerine erişemeyiz. Örneğin, insanları gördüğümüzde insan niteliğini göremeyiz. Bu durumda, evrensellik sadece isimlerdir, nesnelere veya duyular değildir. Yani kavramlar sadece isimlerdir. Bu yaklaşımla Antisthenes, Platon'un ilkelerine karşı çıktı. Nominalist hareketin sofistike yansımaları, kelimeyi ve kavramı tek ve aynı şey olarak kabul ederek ortaya çıkar. Günlük yaşamda yatan anlamların belirsizlikleri, bir kavramın gerçekliğe atfedilmesi durumunda aynı zamanda düşüncede de vardır. Akla gelen bu belirsizlik aynı zamanda tanınma olasılığını da ortadan kaldırır. Onlar, evrenlerin, kavramların ve onların arasındaki bağlantıların varlığını inkar ediyorlar. Nominalistler için deney tek bilgi kaynağıdır, çünkü bir kişinin bildiği nesnelere algılananlardır. Evrenler

üzerinde bir deney yapmanın imkânsızlığından ötürü, nominalistler tüm gerçeklerin bilgi içerdiğini kabul etmemektedir (Çelik,2015:30).

Kavramlar yalnızca nominalistlere göre isimler olduğu için nesne analizine dayanan sınıflandırma gerçekliğe dayanmaz, bu keyfidir. Aristoteles'e göre, her nesne yakın cinsiyetini kendi gerçek, etkili özünde taşır. Nesnelerin analizine dayanan her şeyi doğru bir sınıflandırma olarak görmeyi biliyor. Bu nedenle, çabaları en genel konseptten en alt kavramlara uzanan bir kavram zinciri oluşturmaktır. Bu kavram sınıflandırması tüm nesnelere için geçerlidir ve istatistikler bundan elde edilir. Nominalizm hareketinin mevcut dilbilim ve felsefi tartışmaya doğru uzandığı söylenebilir. Bu fikir ilk olarak Ortaçağ'da şekillendi ve o zaman dinsel tartışmalarda önemli bir rol oynadı. Nitekim, ergenlik, evrenselleşmeye dayanan Hristiyanlık üzerinde şok edici bir etki olmuştur.11. Yüzyılda Compregne rahibi olan Rascelin'in getirdiği bu düşünce, kiliseyi büyük ölçüde etkiledi. Çünkü temel kavramlara dayanan din, nominalciliğin temel kavramlarını fark etmeyerek sert bir şekilde vuruldu. Böylece, Orta Çağ boyunca, nominalist savunucuları ve ona karşı genel kavramları savunan “realistler” arasında tartışmalar olmuştur. Orta çağlarda, Platonizm ve Aristo-Enternasyonalizm bozulduğunda ve onların kendi iddiaları dini inançlarla birlikte düşünüldüğünde, nominalizm dini sapkınlık olarak tanımlandı. Nominalizmin en önemli temsilcilerinden biri Witgenstein'dır. Nominalizm, ikinci dönemi dil ve oyun arasındaki ilişki kuramı olarak vurur. Reklamın nesnel görüntüsünün temel yönleri, cümlelerin anlamı ve benzerliği, cümledeki temel cümlelerin tamamlayıcısı olan cümlelerin varlığı, Witgenstein'ın ikinci dönemindeki oyun kavramına bağlıdır. Bu dönemde kelimelerin sabit bir anlamı yoktur. Her durumda, kelimeler eklendikleri kurallarda anlaşılmalıdır. Bu şemaya göre, dilin anlamı dilin dışındadır. Teorinin başlangıç noktası da burada dayanmaktadır (Çelik, 2015:31).

3.2.7. Liberalizm

Liberalizmin kavramının ortaya çıkışına 14. Yüzyıl'da rastlanmaktadır. Bu yüzyıldan itibaren ise kavramın farklı anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. Latince “liber” sözcüğü “özgür” olan halk kesimlerini ifade etmek için kullanılmıştır. Bununla birlikte “liberal” terimi yardımsever ve eli açık insanlara atfen “cömert” anlamında kullanılmış olup zaman zaman “açık görüşlülüğü” de ima eden bir kavram olarak da kullanılmıştır. Liberalizmin siyasal anlamda kullanımına dair ise farklı fikirler öne sürülmüştür. Buna göre bu kavram ilk olarak, olumsuz anlamda da olsa, 19. yüzyılın başlarında İspanya'da (1810-12) isyan edenleri belirtmek için kullanılan “liberales” (Fransa'da liberaux olarak) ifadesiyle ortaya

çıkılmış ve bu kavram daha sonra İspanyolca' dan İngilizceye geçerek “siyasal terminoloji” içindeki yerini almıştır. Diğer bir görüşe göre ise “liberalizm” kavramı ilk olarak Adam Smith'in Milletlerin Zenginliği (1776) adlı kitabında kullanılmıştır (Yayla, 2002: 15).

Ayrıca liberal sistem her krize girdiğinde bozulan doğal düzen dengesinde devlet kurumunu suçlar. Dengenin bozulmasının tek suçlusu olan devlet, bu görüşte materyalist zihniyetin kurbanı olmaktadır. Liberalizm var olandan hareket eden normatif bir akımdır. Teori olarak dünyaya açıklamaktansa kendince doğru bir dünyanın tarifini vermeye çalışır. Kendi haline bırakılan doğal düzen döngüsünü savunur. Toplumdaki bireyleri standardize etmeye çalışarak hepsinin aynı sınırlar içinde hareket etmesini bekler bu noktada paradoksla karşılaşır ve herkesin aynı olmadığı ortamda hoşgörünün nasıl sağlanacağı konusunu gündeme getirir (Mahçupyan, 2015: 192).

Liberalizm tüm zamanlar ve toplumlar için geçerli ideal bir önermede bulunur. İnsanlık için doğal ve ideal durumu hedefleyen liberal teori, kapitalizm ve onun yan ürünlerinin doğrulanmasını ve siyasete aktarılma çabasını ifade eder. Ulus devletlerin bugünkü varlığı liberal demokrasiden kaynaklanmaktadır. Epistemolojik olarak aynı pozisyona kapitalizm, ulus devlet, liberalizm üçlüsü dayanmaktadır. Yani hepsi materyalist-pozitivist zihniyetin ürünleridir (Mahçupyan, 2015:195).

Liberal sistem kendisine siyasi alanda bağımsız ve eşitlenmiş vatandaşlara ihtiyaç duyar. Bu vatandaşların çabaları değil, ulaştıkları sonucun yararları değerlendirmeye alınır. Bu çabanın sonucunu piyasa mekanizması belirler. Var olanın kabulünü meşrulaştıran liberal teori düşünce olarak madde+mana sistemine tamamen zıt bir görüştür (Mahçupyan, 2015: 199). Ayrıca dünyevi cennet vadeden bu sistem insanı razı ve memnun olması gereken bir toplum düzenine de mahkum etmektedir.

Bir siyasal eylem olarak ise liberalizm, 1812'de İspanya'daki Liberal Partisinde, 1840'tan itibaren ise Britanya'da “Whigler ve Radikaller”in birleşmesiyle oluşan Liberal Parti'de tezahür etmiştir. Kavramın olumlu olarak kullanılmaya başlanması ise ancak bu yüzyılın ikinci yarısından söz konusu olmuş ve özgürlüklerin ifade edilmesi için kullanılan bir kelime haline gelmiştir. Felsefi temellerinin oluşturulmasından sonra liberalizm, günümüzde kullanıldığı şekilde çağdaş bir ideoloji halini almıştır. Bu durumu bir şanssızlık olarak yorumlayan Sartori “doğum çok geç olmuş, adının kabulü ve yerleşmesi ise daha da geç olmuştur” diyerek bu husustaki görüşünü ifade etmektedir. Liberalizmin felsefi temelleri ise siyasal anlamda kullanılmasından çok daha öncesine 17. Yüzyıla kadar geriye

götürülebilir. Bu açıdan liberalizm, feodalizmden kapitalizme geçişin bir ürünü olarak da görülmektedir.

Liberalizmin felsefi temellerinin oluşmasında ve şekillenmesinde ise başlıca üç kaynaktan beslendiği söylenebilir. Bu kaynakları ise John Locke, İskoç Aydınlanması ve Immanuel Kant olarak sıralamak mümkündür (Erdoğan, 2002: 2).

3.2.8. Laiklik Kökeni, Tarihsel Gelişimi ve Felsefesi

Laiklik kavramı olarak günümüze kadar çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. Laiklik kelimesinin kökeni incelendiğinde kavramla alakalı başka sözcüklerle karşılaşılmaktadır. Bahse konu sözcük kelime kökeni açısından incelendiğinde Avrupa kaynaklı bir dil olduğu görülmektedir. Fransızca'dan diğer dillere yayılmış olan bu kavram, tarihsel köken olarak ise Yunanca "laikos" kelimesine dayanmaktadır. Bu kullanımıyla halk ve toplum anlamlarında kullanılmıştır. Bahse konu kelimenin kök hali ise Yunanca "laos" kelimesidir. O da toplum, topluluk, özellikle halk karşılığı söylenir. Sözcüğün kökeninde, anlam ağırlığı "halk" denen, büyük çoğunlukla ilgili bir içerik vardır, böylece "laikos/laikos" halkla, toplumla ilgili işler, onlarla bağlantılı olan demektir" (Eyüboğlu, 1994: 23).

Laiklik sözcüğünün tarihsel kökenleri de incelendiğinde halk, topluluk ve toplum kelimelerinin ön plana çıktığı görülmektedir. Ancak bu noktada dikkat çeken husus, bahse konu kavramın esasen yaygın kullanımının etimolojik kökenindeki anlamıyla olduğudur. Bu açıdan incelendiğinde laiklik kelimesi din adamları sınıfı haricindeki insanları kasteden bir kelimedir.

Laiklik, başta Fransa olmak üzere Avrupalı devletlerde dinive dünyevi kavramların ayrımı maksadıyla kullanılmıştır. Bu durum Fransa'da hakim olan ulus-devletçi anlayış ile kilisesinin evrenselci ideolojisi arasındaki çatışmadan meydana gelmiş, Batılı bir kavramdır (Şimşek, 2012:18).

Eski Yunan'da ruhban kesiminin dışında kalanlara "tabi halk" manasında "laos" denmekteydi. Kelimenin etimolojik anlamından hareketle Latince "laicus", Almanca "laie", İngilizce "lay" ve Fransızca'da Laiqu "Laik" olarak kullanılmış olduğu görülmektedir. Sözlük anlamı itibariyle laik kelimesi; dini olmayan şey, ruhani olmayan kimse, prensip, kurum, sistem, fikir anlamlarına gelmektedir. Greko-Romen kültürü içinde ve kültürün tarihsel sürecinde gelişmiş bir kavram olan laiklik, kullanım itibariyle belli bir

kesimin dışında kalan, fakat yine de o toplumun dinine mensup olan grupları ifade etmektedir (Şimşek,2012: 18).

Katolik dünyasının, insanlarını, iki gruba ayırmakta olduğu görülmektedir. Bunlardan bir kısmına "Clergé=klerje" denilmektedir. Clergé'ler, Katolik dünyasının din adamları olup, toplumun ruhani kesimidirler. Bu kesimin içerisinde, "Régulier" ve "Séculier" şeklinde iki gruba ayrıldığı görülmektedir. İlk gruba "Régulier" yani ruhaniler denmektedir. Bunlar dünyevi işlerle ilgilenmeyen ya da minimum düzeyde hayatta kalabilmek için ilgilenen hayatlarını ibadete ve ruhaniyete adayan tiplerdir. Diğer grup "Séculier" ise;papaz,piskopoz gibi toplum içerisinde herkesle birlikte yaşayan ve bir tecrit halinde olmayan kişileri ifade etmektedir. Laik denilen kesim ise, "régulier" ve "séculier" gruplarından hiç birisine mensup olmayan, zahit veya papaz sıfatı almayan ama özünde vahiyle inmiş olan Hristiyan kesimleri ifade etmektedir. Kavram başlangıçta bu manada değerlendirilirken giderek anlam zenginliği kazanan laik kelimesi, geniş manada ruhani yönü olmayan tüm düşünce ve hayat görüşlerinin genel ifadesi olarak belirtilmeye başlamıştır. Şu hâlde "laik hukuk denilince dini olmayan ve esaslarını dinden almayan hukuku anlamak" gerekir. Laiklik kavramının bu gelişimine bağlı olarak, laik devletdenildiğinde devletin iş ve eylemlerinin dini inançlar ekseninde oluşturulmadığı anlamı akla gelmektedir.

Bu bağlamda Batı'nın kendi sosyo-kültürel şartlarından oluşan hukukunda, laiklik; "din ile devletin ayrılması ve devletin din, dininde devletin işlerine karışmamasıdır. Toplumda mevcut ve maruf din ve mezheplere karşı devletin, tarafsız bir vaziyet alması, bunlardan hiçbirini diğeri aleyhine olarak özellikle imtiyazlandırılmaması; buna karşılık, dinin de devlete karşı, nispi de olsa, bir muhtariyet içinde ahlaki ve manevi hayatın nizamı olarak hüküm sürmesidir" şeklinde ele alınmaktadır. Buna rağmen, uygulama ile teorideki laiklik kavrayışının toplumsal alan içindeki yansımalarının çeşitli toplum ve kültürel yapılarına göre değişmekte olduğunu da belirtmek gerekir. Bunları da; Batıda kilisenin ekonomik anlamda materyalistleşmesi, inanç anlamında dualistik mantıkla beslenmesi ve ruhban sınıfının tarihsel süreç içindeki hataları, dualistik mantığın geliştirdiği din ve mezhep çatışmaları olarak belirtilebilir. Ayrıca bu özelliklere ilaveten; bireyselleşme zihniyetinin belirginleşmiş insan tipolojisi olması, buna bağlı olarak da kapitalist "faydacılık" anlayışının artışı, örfi hukuktan ziyade vatandaşlık hukukunun belirmesi gibi olay ve olgular olarak belirtmek mümkündür (Şimşek, 2012: 19).

Laikliğin epistemolojik ve ontolojik olarak iki temel işlevi bulunmaktadır. Epistemolojik açıdan ele alındığında her şeyden önce “temizleyici”dir. Geçmişten gelen her türlü takıntılardan kurtulunmasını ve ileride olabileceklerden kaçınma görevini üstlenmiştir. Yani toplumu geriye götürecektir her türlü hurafelerden uzak tutar. Ontolojik olarak incelendiğinde laikliğin kuşatıcılığı ve her durumun ön koşulu olması durumu ortaya çıkmaktadır. Laiklik olmadığında ne bir bilim ne de herhangi bir gelişme yaşanılmaz düşüncesi hakimdir. Önceleri bir ön ideoloji olan laiklik daha sonraları bir yaşam tarzı olarak toplumsal hayata giriş yapmıştır. Artık araç değil amaç olma yolundadır (Mahcupyan, 2000: 253-255).

Laiklik dini bizatihi karşısına almak yerine onun dünyaya ve hâssaten kamuya yani devlet yönetimine müdahalesini engellemeye çalışmaktadır (Hocaoğlu,2014: 172).

Laikliğin anavatanı, Katolikliğin anavatanı olan İtalya’dır. Laiklik tabiri caizse rönesansın doğmuş çocuğudur. Laiklik İtalya’da doğmasına rağmen onun vücut bulması tam anlamıyla hem teoride hem de pratikte Fransa’da gerçekleşmiştir (Hocaoğlu,2014: 168).

Avrupa’nın kendisine özgü şartlarından dolayı Batı sosyal düşüncesinin değişmesine bağlı olarak, Batı Avrupa’da devlet ile Hristiyanlık(din) arasında sosyal hayatı anlamlandırmada zihniyet farklılaşması belirlemiştir (Yazıcıoğlu,1994:59). Bu farklılaşmanın köklerini ise Roma imparatorluğu’ndaki çeşitli sosyal ve siyasal olay ve anlayışların temellerinde aramanın gereği bulunmaktadır. İlk zamanlarda Pagan Roma toplum yapısında yer altı örgütü şeklinde iken M.S.378’de devlet dini haline dönüşmüştür. Böylece M.S. 378’den itibaren Roma İmparatorluğu, kilise organizasyonu merkezli, sınıflı hâkimiyet kuran bir din devleti düzenine sahip olmuştur. Hristiyan kilisesinin bünyesel yapısı, gerçek(tevhit) dinin önünü tıkamış olup hakikatin önünün açılmasının yolunu kesmesi sonucu, insanların dinden soğumasına ve dine karşı düşmanca tutum içerisine girmesine yola açtığı söylenebilir (Şimşek, 2012:21).

Roma İmparatorluğu’nda Hristiyanlığın tevhitçi yönünün bozulması ve buna bağlı olarak insanlar arasında ya tamamen maddeci ya da sırf maneviyatçı zıt değerlerin oluşmasına yol açtıran kilisenin, Batı Avrupa’da laikliğin ortaya çıkmasına neden olduğu da söylenebilir. Bunlardan ilki, bu ülkelerde bulunan sınıf kavramıdır ve buna bağlı olarak sosyal sınıfların varlığı ve sınıfsal çelişkilerdir. Diğerisi ise Hristiyanlığın varlığıdır. Söz konusu toplumsal yapı ya da, dünyevi ve ruhani şeklinde kendi içinde ayrılarak, düalisttik (ikili) bir yapıyı oluşturur. “Laiklik” rejimi de Hristiyanlığın klasik geleneksel-ruhani tanrı

farklılaşmasından oluştuğundan, bu dualiter (ikili) bir yapının da liberalist-kapitalist zihniyete sahip burjuva ekonomik kesiminin ideolojisi olarak biçimlendiğini de söylenebilir. Farklı anlamlar taşımaya rağmen, bilerek art niyetle yada bilmeden karıştırılan kavramlardan birisi olan “laisizm”i, “laiklik” gibi kullanma alışkanlığı yaygınlık taşımaktadır (Yazıcıoğlu, 1994:54).

Laiklik ve sekülerlik genelde İslam dünyası ile özel de ise Türkiye açısından “en köklü problem alanlarından birisi” ve hatta toplumsal ve siyasi sorunlar açısından da ilk sırada yer alan “dünyevileşme problemi” ile oldukça ilişkisi bulunan bir konudur. Bundan dolayı "seküler" ve "sekülerizm" kavramları Türkiye’de laiklik-laisizm, devlet-toplum ilişkilerinin zihniyet temelli açıklamaları ve çözümlemeleri açısından önem taşımaktadır.

Türkiye’de laiklik ile ilgili yaklaşım ağırlıklı olarak bilimsellik taşımaktan uzak, bunun yerine ideolojikleşmiş bir anlayışı içermekte olduğundan, laiklik olgusuna yönelik görüşlerin “pek çoğu yanlıştır, gerçeği yansıtmaz” şeklinde görünmektedir. Çünkü dünya, 21.yüzyıl sürecinde liberalist-kapitalist toplum dinamiğinden, muhafazakâr öğelerin öne çıktığı yeni yaklaşımlara yönelmekte iken, özellikle Türkiye gibi medeniyetlerin geçiş koridoru olan sosyo-kültürel yapıda, laiklik anlayışı ve algısı daha önem taşır hale gelmiştir. Jakobenistik anlamsal çerçevesinin en başta gelen kavramlarından birisi de Batı modern kültürel kimliğinin ifadesi olan laikliğin, söz konusu yeni dönem de toplum gelişimindeki rolünün analizi amaçlanmaktadır (Şimşek, 2012:30).

Laiklik tanımının yanında, bir diğer ele alınması gereken konu da laikliğin felsefi boyutudur. Laikliğin felsefi boyutunu şu şekilde ifade etmek mümkündür:

Laiklik Batı dünyasında Katolik kilisesinin merkezi ve baskıcı yapısına duyulan tepkiden doğmuştur. Kilise, yüzlerce yıl katı disiplin ve ahlak kurallarıyla, aforoz gücüyle, engizisyon mahkemeleriyle toplum ve bireyler üzerinde her alanda sıkı bir denetim kurmuştur. Din ve mezhep adına vicdanlara ve dünyevi hayatın her alanına müdahale edilmesi, Batıda kitlesel ya da bireysel büyük zulüm ve katliamlara yol açmıştır (Sertel, 2009: 152).

Felsefi anlamda laiklik, rasyonalizmi (uşçuluk-akılcılık) ifade etmektedir. Laikliğin felsefi açıdan değerlendirilmesinde karşımıza çıkan en belirgin kavram akılcılıktır. İnsanın, sadece aklını kullanarak dünya işlerine ve olaylara bakması felsefi laikliğin temelini oluşturur (Taylor, 2015: 15).

Laik devletten bahsedilince ilk olarak dini inanç ve esaslara dayanmayan devleti anlamak gerekir (Başgil,1985: 152). Laik devlete bakıldığında ise egemenliğinin kaynağı dünyevi olan, resmi dini olmayan, belli bir dinin emirlerini hukuki yaptırıma bağlamamış, din ve vicdan özgürlüğünü tanıyan devlettir. Din özgürlüğü yani "din ve vicdan özgürlüğü", öncelikle kişinin istediği din ve mezhebe inanmakta, istediğine inanmamakta serbest olmasını içermektedir. İkinci olarak inanılan din ve mezhebin gereklerinin serbestçe yerine getirilmesinin güvence altına alınmasını gerektirir. Üçüncü olarak din eğitim ve öğretimi özgür olmalıdır. Son olarak hiç kimse dini inanç ve kanaatlerinden dolayı kamu otoriteleri tarafından ayrımcı muameleye tabi tutulmamalı, dindar olmak ya da olmamaktan dolayı sivil ve siyasi özgürlükleri baskı altına alınmamalıdır(Taylan, 2006: 42).

Din ve vicdan özgürlüğünün içeriğine ilişkin tartışmalar, din eğitim ve öğretimi konusunda çıkmaktadır. Erdoğan'ın tersine pek çok yazar "din eğitim ve öğretimi serbestliğini" din ve vicdan özgürlüğünün kapsamına dahil etmektedir. Laikliğin diğer bir gereği, devletle dinin organik ayrılığıdır. Organik ayrılık devletin kendi içinde din örgütüne yer vermemesi, din veya mezheplerin devletten bağımsız örgütlenmelerinin güvence altına alınması yoluyla sağlar. Laik bir devlette din kurumları devlet fonksiyonları göremeyeceği gibi, devlet kurumları da din fonksiyonu göremez. Yani laik devlet "dine bağlı devlet" veya "devlete bağlı din" anlayışını reddeder. Kısaca devletin dine bağlı olması kadar dinin devlete bağlı olması da laikliğe aykırıdır. Ayrıca laik devletin herkesin din özgürlüğünü tanıma zorunluluğu; bir din ya da mezhebi resmi din olarak tanımamasına engel olur. Devlet toplumda yaşayan çeşitli din ve mezhepler arasında taraf tutmamalı, çeşitli dinlerin mensuplarına eşit mesafede durmalı, ayrılık gözetmeksizin herkese eşit davranmalıdır. Çünkü devletin belli bir dini ya da mezhebi resmileştirmesi, yurttaşlara eşit muamele etmesini engelleyecek, bu yönüyle insan hakları ve hukukun üstünlüğü ile bağdaşmayacaktır. Başka bir ifadeyle laik devlet, belli bir dine üstünlük tanımamakta, dinin kurallarını kanunlar ve diğer devlet işlemleri yoluyla vatandaşlarına uygulamamaktadır (Koçak, 2005: 56). Ayrıca laik devlet ifadesi ruhban laiklerin yönettiği ve kurallar doğrultusunda hareket eden devlet şeklinde de tanımlanabilir (Şimşek,2012: 24).

Laik bir toplumda hukuk düzeninin yanı sıra din düzenlerinin varlığına bakarak, dine hukukta, hukuka dinde kaynaklık değeri izafe edilmemeli; bunların ilkeleri tamamen farklı,

normatif düzenler olarak kabul edilmelidir. Kurum olarak laiklik her türlü dinden arınmışlığı ifade eder.

3.2.8. Laikliğin bazı ülkelerdeki uygulamaları

Bu bölümde laikliğin bilhassa batı medeniyetindeki uygulamalarına yönelik değerlendirmelere yer verilecektir. Batı ülkeleri arasında Fransa'nın laiklik uygulamasının diğer Avrupa ülkeleri ve Amerika'ya oranla daha katı bir anlayışta olduğu yaygın bilinen bir gerçektir. Buna rağmen bilhassa 1980'li yıllardan itibaren Avrupa'nın genelinde olduğu gibi Fransa'da da din-devlet ilişkilerinde yumuşama olarak nitelendirilebilecek birtakım adımlar atılmaktadır. Diğer Batı ülkelerinin ise laiklik uygulamaları zaten ağırlıklı olarak ılımlı bir uygulama şeklinde olmuştur. Bu noktadan hareketle Batı ülkelerinde laiklik olgusu, demokrasinin daha sağlıklı işleyebilmesini sağlayan ilkelerden biri olarak görülürken, Türkiye Cumhuriyeti'nde son yıllara kadar bir rejim meselesi ve katı uygulamaların görüldüğü bir olgu olarak öne çıkmıştır (Türkmen, 2009: 113).

Amerika Birleşik Devletleri din ve devlet işlerinin ayrılması konusunu anayasasına 1791 yılında koymuştur. Ancak buna ek olarak dini özgürlüklerin önünde engel sayılabilecek her türlü faaliyeti de yasaklamıştır. Bu durum aşağıdaki madde ile sağlanmaktadır: "Kongre bir dini kurumsallaşmaya yol açan ya da din özgürlüğünü engelleyen yasa yapamaz." Yukarıda ifade edilen yasa maddesi Amerikan Yüksek Mahkemesi tarafından dini haklar ilgili olarak verilecek kararlarda nihai karar referansı olarak kullanılmaktadır (Douglas, 2008: 168). Dolayısıyla Amerika'da laiklik benimsemiş olan bir olgu olmasına rağmen bunun dini alanı daraltıcı ve yasaklayıcı bir yönü bulunmamaktadır.

Avrupa ülkelerinde laiklik uygulamalarına bakıldığında aralarında birtakım farklılıklar olsa da dinlerin devlet desteği olmadan ayakta kalması düşüncesinin terkedilmeye başlandığı, bilhassa bu konuda önde gelen ülke olan Fransa'nın uygulamalarının da bu yönde olduğu görülmektedir. Örnek vermek gerekirse Avrupa'da İngiltere, İtalya, İspanya, Hollanda gibi pek çok ülkede ibadethanelerin inşasında ve korunması hususunda devlet kaynakları kullanılmaktadır. Bunlara ek olarak Belçika, Yunanistan, Lüksemburg, İtalya ve İspanya'da dini cemaatlerin bizzat devlet tarafından desteklendiği bilinmektedir. Almanya, Avusturya, İsviçre, Danimarka, Norveç ve Finlandiya gibi devletler ise kilise yapımı ve faaliyetleri için ayrıca vergi toplayarak bu işleri finanse etmektedir (Neuberger, 2012: 37).

Literatürde bu tür çalışmalar incelendiğinde öne çıkan çalışmalardan birisi de Jonathan Fox tarafından yapılan çalışmadır. Bu çalışmada demokrasi ile laiklik ilişkisi incelenmiş olup, Dünya’da demokrasi seviyesi iyi olan ülkelerin çoğunda din-devlet faaliyetleri konusunda keskin bir ayırım bulunmadığı, başka bir deyişle katı laiklik anlayışının uygulanmadığı tespit edilmiştir (Fox, 2007: 19).

Avrupa ülkeleri bazında değerlendirildiğinde ise özellikle Almanya’nın bilhassa eğitim ve sosyal hizmetler alanlarında dini kurumlarla yakın bir teması ve iş birliği bulunmaktadır. Okullarda her seviyede dini eğitim verilmektedir. Dini görevlilerin Radyo, TV üst kurumu benzeri yapılarda temsilcilerinin bulunması da bunun başka bir göstergesidir (Robbers, 2008: 59).

İngiltere, İskoçya ve Yunanistan gibi ülkelerde ise devletin aynı zamanda dini de bir kimliği bulunmaktadır. Örneğin İngiltere’de dini okulların finansmanı Devlete aittir. Devlet okullarında din dersi verilmesi de zorunludur. İngiltere’de dini ritüellerin yapılması ya da dini işaret ve sembollerin taşınması konusunda da herhangi bir kısıtlama bulunmamaktadır. Yukarıda sunulan tüm bu bilgilerden hareketle Batı dünyasında laiklik uygulamasının kesinlikle bir dini kısıtlama oluşturma eğiliminde olmadığı bilhassa pek çok batı ülkesinde dini faaliyetlerin devlet tarafından finanse edilerek desteklendiği görülmektedir.

3.2.8.1. Fransa’da laiklik

Katolik Kilisesinin hâkim olduğu Fransa’da, dinin kendi içindeki ve devletle olan çatışması son derece sert ve kanlı olmuştur. Laiklik Fransa’da Katolik Kilisesi’ne karşı biçimlenmiş, onu gerileterek yerleşebilmiştir. Fransa’da uzun yıllar, devlet ve kilise ortak esaslara dayanmış ve devlet sözleşmeyle Katolik Kilisesine bağlanmıştı. Fransa’da güçlü bir kilise vardı. Birçok dini mahkeme yargılama işlevi görüyordu. Kilise, sağladığı ayrıcalık ve etkinliği Frank Krallığı döneminde de aynen sürdürmüştü. Frank Krallığı iktidarının doğmasını ve iktidarını sürdürmesini kilise sağlamış, bunun sonucunda da kamusal yetkilere sahip olmuştur. Kilise ayrıca vergi bağışıklığına da sahipti. Tahta geçişler de Papa’nın onayı ile gerçekleşirdi. Fransa’da din ve devlet arasındaki bu ilişki 1905 Kilise Yasası’nın kabulüne kadar devam etmiştir. Bu yasayla bütün dinsel gruplar ile devlet arasındaki bağlantıya son verilmiştir. Böylelikle kamusal alan ile kilise birbirinden tamamen ayrılmıştır. Yasadan sonra kilise kendi ayakları üzerinden durmak zorunda

kalmış ve daha sonra dört büyük dinsel grup Fransa Reform Kilisesi adıyla örgütlenmişlerdir (Tanilli, 2013: 290).

1958 Fransız Anayasası Fransa'nın Laik bir Cumhuriyet olduğunu beyan etmekte, 1789 tarihli "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi"nin hükümlerini onaylamak suretiyle vatandaşlar arasındaki din hürriyetini ve eşitliğini tekrarlamaktadır. Fransa'daki laiklik için "laisizm" kavramını kullanmak daha doğru olacaktır. Laisizm kavramının ise en büyük farkı, bir tür ideoloji olmasıdır (Bauberol, 2008: 299).

Pasif laiklik, dışlayıcı laikliğe karşı ortaya konan bir terimdir. Pasif laiklik, devletin dini olan ya da olmayan semboller, kıyafetler ve söylemler karşısında kamusal alanda pasif rol oynamasıdır. Liberal anlamda sınırlandırılmış bir devlet vardır. Pasif laikliğin karşıtı olan dışlayıcı laiklik ise, devletin dini öğeleri kamusal alandan dışlamasını ifade eder. Burada ise kamusal alana yön veren aktif ve dışlayıcı bir devlet söz konusudur. Hem Türkiye, hem de Fransa'da laikliğin hâkim olduğu anlayış devletin kamusal alandan dini dışlaması şeklindedir (Taylan, 2006: 301). Buna göre özellikle 2002'ye kadarki Türkiye sürecinde "DIŞLAYICI LAİKLİĞİN" beirgin olarak görülmesine rağmen, 2002 sonrası süreçte "PASİF LAİKLİK" anlayışının daha öne çıktığı söylenebilir.

3.2.8.2. Almanya'da laiklik

Almanya'da I. Otto'nun ölümünden sonra kilise gücünü arttırmaya başladı. Papa, kendi ruhani sıfatının yanında, kralların da dünyevi yetkilerine el koymaya başladı. Almanya'da da Fransa'da olduğu gibi kilise büyük ölçüde etkinliğini gösteriyordu. Almanya'da iki güçlü kilise vardır. Bunlardan biri Protestan kilisesi, diğeri ise Katolik kilisesidir. Katolik kilisesi Vatikan'la organik bağ içerisinde olup, bu kiliseyle iyi ilişkiler içerisinde olan bir parti de vardır; Hristiyan Demokrat Partisi.

Protestanlar içerisinde de alt mezhepler vardır. Ama bunlar keskin bölünmeler değildir. Almanya'da herkes, aksini beyan etmediği sürece gelirin % 10'u oranında kilise vergisi ödemek zorundadır. Bu vergi ücretlerden kesilip, kiliseye aktarılır. Alman Anayasası'na göre, hiçbir öğretmen isteği dışında din dersi vermeye zorlanamaz. Yine aynı şekilde Almanya'da medeni ve siyasi haklardan yararlanma ve kamu görevlerine giriş dini inanca bağlı değildir ve bu anayasa ile güvence altına alınmıştır. Bütün dinlere aynı haklar tanınmıştır. Eğitimde, medeni ve siyasi hak ve ödevlerden yararlanmada din baskısı olmayıp, herkes özgürce ibadetini gerçekleştirme olanağına sahiptir. Almanya'daki bu durum aslında laikliğin yazılı bir anayasal ilke olmamasına rağmen var olduğunu ve Batı

Modernite Geleneği içindeki gerçek anlamına göre işlediğini göstermektedir (Çoban, 2017: 313).

3.2.8.3. İngiltere’de laiklik

İngiltere’ de laiklikten bahsetmeden önce İngiliz tarihinde laikliğin süreçlerinden bahsetmek gerekir. İngiltere 'de laikliğin temelleri 1000’li yıllarda Normanlar veya kuzeyli adamlar döneminde kilise, üstün bir iktidar olarak kendi yargı sistemini oluşturmasıyla atılmıştır. 2. Henry ise, kilisenin yetkilerini sınırlamak için yasa çıkarmış, fakat tacını yitirme tehlikesi ile karşılaşınca bu yasayı uygulayamamıştır. Böylece dinsel iktidar, gücünü bir kez daha kanıtlamıştır. XIII. yüzyılda papalığa bağlılığın sağlanmasına çalışılan, siyasal iktidarın parçalandığı ve dinsel iktidarın güçlü bir yapı içerisinde olduğu bir İngiltere ortaya çıkmıştır. Kilise yasama, yürütme ve yargı gücünü elinde bulundurmuş, kendi yasalarını yapıp uygulamıştır. Dine aykırı davranışlar, devlet hukukuna ve kilise hukukuna göre ağır bir suç sayılmış ve yargı yetkisi kiliseye tanınmıştır. İngiltere’de yaşanan tüm bu gelişmeler, 17.yüzyıl sonuna kadar devam etmiş ve bu süreçten sonra devletle din arasındaki kavgalar büyük ölçüde çözüme kavuşmuştur. Devletle din arasındaki ilişkiler, hoşgörü esasına ve çoğulculuk anlayışına dayandırılmıştır. İngiltere'nin bugünkü durumuna bakacak olursak ise karşımıza şöyle bir durum ortaya çıkar. İngiltere bir dini resmen tanıyan devletler arasındadır. Resmi din olarak Hristiyanlığı kabul eden İngiltere'deki uygulamaya bakıldığında, resmi dinin vatandaşlara farklı davranış biçimi getirmedığı, vatandaşlara din özgürlüğü tanıdığı bilinmektedir. Her ne kadar İngiltere’de resmi bir din kabul edilmiş olsa bile, laiklik çağdaş bir şekilde uygulanmakta ve diğer dinlere karşı sekülarist ve rasyonalist din aklı örgüsü çerçevesinde yaklaşılmaktadır (Tanilli, 2013: 314).

3.2.8.4. Amerika Birleşik Devletleri’nde laiklik

Yakıntarihte ilk kez yazılı anayasa sistemini kabul etmiş olan Amerika Birleşik Devletleri, fikri dayanağını Madison, Hamilton ve Jefferson'dan alan anayasalarını yaparken, devlet siyaseti ile ilgili olmayan bir din ve dinle ilgili olmayan bir devlet kurmaya çalışılmıştır. Yeni anayasada buna göre, din ya da devletin birbirini etkilemelerini engelleme amacı taşıdığı görülmektedir. 15 Aralık 1791'de onaylanan haklar bildirisi ile de fertlerin hak ve özgürlükleri daha belirgin bir hale getirilmiştir. ABD'de yaşanan bu gelişmelerden kısa bir süre öncesinde aydınlık çağı düşünürlerinin de etkisiyle, 26 Ağustos 1789 tarihli "Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi" hazırlanmıştır. Bu bildiri bütün insanlığı kapsayan bir özgürlük anlayışı taşımaktadır. Yaşanan tüm gelişmeler

ABD'nin laiklik anlamında Avrupa kıtasına görene kadar ileri bir ülke olduğunu göstermektedir. Buda ortaçağ avrupa tarihindeki din–devlet tartışmalarına yönelik birikim üzerine daha geç bir tarihte amerikanın kurulmuş olmasında görmek ve bu tecrübeü zerine gelişmeleri okumak gerektiği söylenebilir.

Amerika Birleşik Devletleri'nde laiklik yazılı bir anayasa ilkesi olmamasına rağmen, anayasaları laik niteliktedir. Din ve devlet işlerinde ayrılık ve karşılıklı karışmazlık vardır. Bu bir anayasal ilke ile değil de daha çok kilise ve devlet arasında yapılan antlaşmalar ile sağlanmışır. Amerika Birleşik Devletleri'nde din ve devlet ayrılığı siyasal ve kültürel alanda din karşıtı bir tutuma yol açmamıştır. Laiklik politikasını, dinin devlet karşısındaki özerkliği ve din özgürlüklerinin saygıya değer olduğu anlayışı şekillendirmektedir. Amerikan Anayasası'nın laiklikle ilgili düzenlemesi, devletin din tesisi ile ilgili yasal düzenleme yapamayacağı ve dinin gereklerinin serbestçe yerine getirilmesini yasaklayamayacağı şeklindedir (Çoban, 2017: 33).

Gelişmiş Batı medeniyeti ülkeleri içinde dahi her ülkede laiklik uygulaması farklıdır. Tarihsel boyutta yaşanan gelişmeler, kültür, ekonomik ve sosyal durumlar laikliğin de farklı yorumlanmasına ve algılanmasına sebep olmuştur. Laikliğin çıkış tecrübesi olarak modern batı tarihinde Batı toplumunun yapı özelliklerine sahip ülkelerde farklı laiklik modelleri ülkelerde uygulanırken, devletin din karşısındaki tutumu, ülkenin gelenekleri, devlet-din çatışmasının derecesi belirleyici rol oynamıştır (Çoban, 2017: 35).

3.2.9. Laisizm Kökeni, Tarihsel Gelişimi ve Felsefesi

Laik olmayan toplulukların laiklik dönüşümünü sağlayabilmek için uygulanan yöntemler bütünü olup bir tür ideolojidir. Laisizmde dünyevi alanın ruhani alanı kapsaması söz konusudur ve tepeden inmecilik unsuru vardır. Bu anlamları düşünüldüğünde laiklikten farklı bir kavram olarak ele alınması gerektir.

Dinin dünya ile barıştırılması, yani dünyanın din nazarında meşrulaştırılması dini olarak mümkün olmayınca gayri dini olarak mümkün kılındı. Din, kişiselliğin dünyasına takılmak suretiyle dünyanın meşruluk senedi, dinden değil doğrudan dünyanın kendisinden alındı (Hocaoğlu, 1995: 320).

“Laisizm”, köken açısından “bir fikir akımını ifade etme” anlamında kullanılmasına karşın, laiklik kavramının ise “bir hukuki statü ve din politikası bağlamında” ele alındığı farkına dikkat çekildiği görülmektedir (Yazıcıoğlu,1994:63). Tanımlamalardan kavramın çıktığı kaynak olan Fransız sosyal yapı özelliklerinde görüldüğü gibi "laiklik ve "laisizm”

birbirinden farklı anlamlara gelmektedir. Bu farklılık vurgusundan hareketle laisizm; temelde Batı Avrupa'da özellikle aydınlanma felsefesinin yaygınlık kazandığı süreçten sonra toplumun görünen yüzünde yada toplumun dış cephesinde Hristiyanlığın etkisini ortadan kaldırmak amacıyla feodal bir kurum olarak kilisenin, toplumdaki ekonomik, hukuki ve politik etkinliğinin en alt düzeylere indirilmesi görüşünü savunmaktadır. Buna göre laisizm anlayışı, kilise yada din organizasyonunun devlet düzeninden uzaklaştırılmasını sağlayıcı fikir akımı olarak belirlemek mümkündür . Böylece laisizm, Batı Avrupa sürecinde aydınlanma düşünce etkisiyle, "toplumun tüm faaliyet alanlarını kilise etkisi ve dini normlardan arındırmayı amaç" edinmiş hükmedici bir akım olarak görülmektedir. Fakat laiklik; "bunu, sadece devletin görev alanına inhisar ettirmiş" olduğundan temelde "laiklik" ile "laisizm" arasında mantık ve pratik farklılığının belirginliği açıkça ortaya çıkmış olmaktadır (Yazıcıoğlu,1994: 60).

Fransa'da, laisizmci anlayışın geliştirdiği "yasalarla oluşan hukuki statüye", "devletin laikliği" veya kısaca "laiklik" denilmektedir". Oysa Batı Avrupa tarihsel sürecinde devletlerce dört tip din politikasının uygulandığı görülmektedir. "Bunlardan ilki; devletlerin resmi olarak bir dini kabul etmesi ve bu doğrultuda devlet faaliyetlerinin yürütülmesini içeren "devletin dini" şeklinde ifade edilen rejimdir. Bahse konu rejimlerde kilise devlet içerisinde oldukça etkin ve saygın bir konumdadır. Bu tür devletlerin sahip oldukları tüm mekanizmalar, kilise onay ve kontrolüyle o doğrultuda gerçekleştirilmektedir. OrtaÇağ'da bu yönetimin tipik örneği Fransa idi (Yazıcıoğlu,1994: 61).

Cumhuriyet laisizmi, İslam dininle hayatın hiçbir surette bir arada bulunamayacağını, İslamiyetin her türlü ilerlemenin önündeki en büyük engel olarak görmüş. İslamiyeti tüm toplumsal hayattan ayrı bir yere sıyırmıştır (Hocaoğlu,2014: 507).

3.2.10. Jakobenizm

Jakobenizm, ideolojisini genel kitle ideolojisinden daha yeğ gören ve dikte yolu ile bu ideolojiyi kabullendirmeyi amaçlayan politik akımdır. Kelime anlamı itibarıyla keskin devrimci anlamına gelir. Bu akım, Fransız Devrimi sonrasında kurulan Jakoben Demokratik Kulübü'nün fikirlerine dayanır. Tüm dünyadaki burjuva devrimlerinde, ulusal egemenlik ilkesi uyarıncasiyasal iktidarlar üzerindeki tanrısal ilkesi kaldırılmış, egemenlik gökten yere indirilmiştir. Egemenlik ya da iktidarın bu şekilde dünyevileştirilmesi, tanrının ve dolayısıyla iktidarını ondan alan mutlak monarkların ve

dinin (ya da onun temsilcisi iddiasındaki kurumların), siyasetteki egemenliğine son verilmesi anlamına gelmektedir (Tanör,2010: 260-261).

Jakobenizmde temel anlayış; güç kullanarak topluma kendi görüşlerini benimsetmek ve dayatma yapmaktır (Şimşek,2012: 40). Dayatma metotları ise terör, baskı, devrim ve şiddet içermektedir. Jakobenlerin kendilerinin en iyisini bilmeleri, halkı cahil görmeleri ve aklın ideolojinin yanılmaz olması temel felsefeleridir. Batılılaşma sürecinde aydın çevreyi etkisi altına alan bu akım iktidarın darbe yoluyla ele geçirilmesinide meşru olarak görür. Bu zihniyet materyalist-pozitivist düşüncenin doğal sonucudur (Mahçupyan,2000: 213).

1789 Fransız Devrimi'nin yarattığı siyasal, sosyal ve ekonomik dinamiklerden kaynaklanan toplumsal ve politik mücadelelerde, çeşitli aktörler Jakobenizme çok çeşitli ve bazen de tarihsel gerçekler olarak çelişkili ideolojik anlamları atfediyorlar. Bu ideolojik yük, Fransız Devrimi'ne ve onun eşitlikçi ideallerine tepki gösteren muhafazakâr sosyal ve politik teori tarafından ağır bir şekilde yüklendi ve bu ideallerin teorik ya da politik olarak pratikte iki yüzyıl içinde her yönüyle meşruiyetini sorguladı.

Türk siyasal düşünce çalışmalarına genel pasif yaklaşıma göre 1920'lerin başında hüküm süren Cumhuriyetçi seçkinler, kurumları çeşitli yerlere yerleştirmek amacıyla geliştirdikleri Jakoben siyaseti yöntemlerine göre zorlayıcı bir modernite projesi olarak uyguladılar (Tanör, 2010: 260-261).

Jakobenizm zihniyet temellerini liberalizm olgusuyla atmaktadır (Şimşek,2012: 43).Süreç, tüm dünyada olduğu gibi Fransa'da ve Türkiye'de de yaşanmıştır. Bu bağlamda iktidarın kaynağının dünyevileştirilmesi hem Jakobenlerin hem de Kemalistlerin ulusal egemenlik ilkesi uyarınca paylaştıkları bir düşüncedir.

3.2.11. Demokrasi

Latince "demokrasi" ifadesi, "egemenlik-gücü" anlamına gelen insanlar ve "kratos" anlamına gelen "demolar" sözcüğünden oluşur(Mansur, 2008:344).

Sözlük anlamlarından ayrı olarak, yukarıda belirtilen farklı tanımlara başvurulabilir.Demokrasinin en genel tanımı, halkın halk tarafından yönetilmesidir, egemenlik millete veya halka aittir. Öte yandan, demokrasi ilk olarak eski Atina bölgelerinde uygulanan doğrudan demokrasi örnekleri ile gelir. Bu uygulama biçiminde, halk bir meydana toplanmakta ve kararlarını doğrudan önemli konularda iletmektedir. Atina'da uygulanan bu yöntem, antik çağda bilinen ilk demokrasi örneğidir. Bu yönetim tarzında, yalnızca vatandaşlar demokratik hak ve özgürlüklerden hoşlanırlar ve kölelerin

hak ve özgürlükleri yoktur. Belirli bir yaşın üzerindeki sadece erkek vatandaşlar toplantıya katılabilir ve alınan kararlar bir grup tarafından yerine getirilir. Atina demokrasisinde eşitlik, oy hakkı ve konuşma hakkı gibi bir kural bulunmamakla birlikte, burada uygulanan demokrasi “bir kişinin yönetimde mutlak ve sınırsız söz sahibi olduğu” özelliğini taşımamaktadır (Korkmaz, 2012: 333).

Demokrasi kavramı, eski Yunan’da aristokrasiye karşı halka dayalı anlamında “demos” kökünden gelmektedir. Aristokratik kesimde bu kavramdan hoşlanmadığı söylenebilir. Aristokrasiye karşı halkın egemenliğinden eşitlik ve özgürlükten bahseder. Vatandaşlar eşit haklarla siyasi hayata katılım sağlarlar (Şimşek,2013: 90).

Demokrasi yine batı medeniyetinde şekillenmiş olup aydınlanma, rasyonalite, liberal ekonomi ve pozitvizm etkileri ile son şeklini almıştır. Seçme ve seçilme hakkını halka vererek bireyciliği ön plana almıştır (Şimşek,2013: 91-93).

Demokrasi için yakın geçmişte A.B.D. başkanı Abraham Lincoln “ Halkın halk tarafından halk için yönetimidir. ” şeklinde bahsetmiştir. Türkiye’de demokrasi kavramına bakıldığında toplumsal gelişmenin sonucu olarak ortaya çıktığından söz edilebilir. Hukuk normları ile kurumların ithali şeklinde şekillenmiş olup, elit projesi şeklinde gelişmiş, elitlerin yönetiminde bir anlayış seyrinde devam etmiştir (Şimşek,2013: 90-92).

Ayrıca demokrasinin zaaflarına da değinirsek, bu modelde yönetilen ülkelerde bilenle bilemeyen her vatandaş gibi aynı oy hakkına sahip olması cahille alimin farkının olmaması durumunu ortaya çıkarmaktadır. Bu durum ise toplumu oluşturan değerleri hiçleştirici bir duruma sokmaktadır (Şimşek,2013: 97).

3.2.12. Modern Ulus Devlet

1789 yılında Fransız İhtilali’nden sonra ortaya çıkan ulus devlet kavramı, ağırlıklı olarak merkezi bir otoriteye bağılı olunan, ortak bir dil ve kültüre sahip olan, ortak bir geçmişe ve ortak bir gelecek beklentisine sahip insanların oluşturduğu politik rejimin genel ifadesi olarak tanımlanmaktadır.

Ulus devletlerin önemli özellikleri arasında, devletin ögesi olan milletin, yani toplumun ortak bir ülküye veya bilince sahip olmasıdır. Bu bilinç doğal olarak milleti devlete bağlayan en güçlü bağıdır. Bu bilinçlenme daha çok kendini "Milliyet" ve "Milliyetçilik" şeklinde gösterir ki bunlardan milliyet kavramından "millet niteliği taşıyan halkın durumu" anlaşılır (Eren, 2007:3). Ulus devletin oluşmasında en belirleyici özelliğe sahip etkidir. Ulus devlet şeklinde örgütlenen siyasi iktidarın dayandığı meşruiyet ilkesi

olan ulus kavramının içeriği, yüklendiği bu işlevi yerine getirecek şekilde milliyetçilik akımı tarafından belirlenmektedir. Tarihsel ve sosyolojik bir kategori gösteren ulus devlet, Avrupa'da başlayan merkantilizm politikası ve sömürgeciliğin ortaya çıkardığı kapitalizmle birlikte gelişme süreci gösteren bir oluşumdur. Ulusal anlayış iki temel boyut üzerinden incelenmelidir. Ulusalculuğun hem biçim ve anlam verdiği hem de modern devlet yapısını geliştirmeye çalıştığı gerçeğini görmek gerekir. Ulusalculuk sadece siyasal niteliği ile değil, çağdaş bireylerin temel kimlik kaynaklarından en önemlisi olarak ele alınmalıdır.

Milliyetçilik ile ulus devlet arasındaki ilişki karşılıklı bir belirleyicilik özelliği taşır. Ulus devletlerde ortak ülkülere sahip olan bir ulus inşa etme gayesi öne çıkmaktadır. Bunu sağlayabilmek için söz konusu topluluk için yaratılmaya çalışılan ortak değerler, bu tür devletlerde milliyetçilik olgusunun güçlenmesine neden olmaktadır. Milliyetçiliğin inşasındaki süreç ise ulus devleti doğuracak bir yapıya zemin hazırlar. Milliyetçiliğin, ulus devlete köken miti sağlaması karşılıklı ilişkideki belirleyiciliğini ortaya koymaktadır. Ancak, milliyetçiliğin ulus devlet ile olan bu karşılıklı ilişkisi dünya ölçeğindeki ülkelerde farklı şekilde gelişmeler göstermiştir. Sömürge ülkelerinde yaygın olan milliyetçilik ise, ulus devlet kurmaya çok önemli etkinlik kazandırmıştır. Yabancı işgali görmüş, sömürge deneyimi yaşamış ülkeler, milliyetçilik aracılığı ile ulus devletlerine kavuşmuşlar, daha sonra da bu ulus devlete uygun ulus oluşturmuşlardır. Bu durumda ulus devlet ideolojisi doğal olarak uluslaşma olmakta ve uluslaşma laiklikle ulusal bütünlük arasında bir yol izleyerek bu yöndeki reformlarla yürümektedir (Mansur, 2008; 344).

Ulus kavramı bir milletin karakteristik nitelikleri haline gelmiş ve onunla özdeşleşmiş olan tüm değerleri ve değer yargılarını anlatır. Ulus devlet olmanın başlıca koşullarından biri de ülkede yaşayan insanların tümünün tek bir toplum ve bir millet olma bilincine sahip olmalarıdır. Ulus devlet kendine özgü ulusal müesseselere sahip olan devlettir. Bu müesseseler sosyal alanda, eğitim alanında, ekonomik ve siyasal alanlarda yer alırlar. Bunlar, ulus devletin temel dayanaklarıdır. Ulus devlet bir milli bayrağa ve bir milli marşa sahiptir. Bu iki önemli unsur toplumun millet oluşuna katkı sağlar. Ulus devletin millete karşı görevleri olduğu gibi, milletin de devlete karşı görevleri vardır. Bu iki varlık birbirini tamamlar. Ulus devletin millete karşı görevlerinden başlıcaları; bu işlevlerinin başında etnik ve dinsel kimlikleri ne olursa olsun vatandaşlarına olanakları ölçüsünde milleti yurtiçi ve yurtdışı tehlikelerden korumak, milletin güven içinde yaşamasını sağlamak, adaleti ve sosyal hizmetleri yerine getirmek gelir. Ulus devletin ana görevlerinden diğer biri de milli varlığa yönelebilecek dış tehlikelere karşı gereken tedbiri

almaktır. Özellikle devlet olma şartlarından en önemlisi olan bağımsızlığın korunması ulus devletin en başta gelen görevidir (Bauberol, 2008; 351).

3.2.13. Bireycilik

Bireycilik-toplumculuk düzeyi (topluluk ya da birey) kültürel alanın bir hipotezidir. Morgan'a göre; "Kültürden bahsederken, insanların çeşitli olaylardaki belirli olayları, hareketleri, nesnelere, ifadeleri veya durumları görmesine ve anlamasına izin veren bir gerçeklik yapısından bahsediyoruz. Bu anlayış, kişinin davranışının nasıl olabileceğine dair temelleri sağlamaktadır.

Bu çalışmada, bireycilik-toplulukçuluk kavram olarak tanımlayan iki "biçim" olarak düşünülmektedir. Bireyin (paradigmanın) perspektifi, "Bu kendinden kurgulardan biri, diğerlerinden "ötekine" ayrılan benliktir. Hofstede (1980, 1984) bu boyutları şöyle tanımlar: "Bireycilik bireyler arasındaki bağların sıkı olmadığı toplumlar için geçerlidir, her birey kendi ve ailesine bakmakla yükümlüdür. Topizm, bireylerin yaşadıkları andan itibaren yaşamları boyunca güçlü ve bağlı gruplara ait olduğu toplumlara özgüdür (Kağıtçıbaşı, 2012:45).

Bireycilik, bireyin amaçlarının ve iradesinin merkeze alındığı, toplumsal konumun çevreye yerleştirildiği bir varoluş biçimidir. Toplulukçuluk, bağlı grubun ve üyelerini diğer grup ve üyelerden ayırırken, ait olduğu grubun grup üyeleri arasında karşılıklı olarak bağlayıcı bağlar kuran bir varoluş biçimini ifade eder. "Ben" merkezli çözümün oluşturulduğu bireyci toplumlarda birey, insan ve toplumdan ayrı bir varlıktır.

Bireysel kültürel özellikler olarak bireyler özerktir; bireysel başarı, rekabet ve güç hedeflemesi; bağımsızlığı yansıtan inançların onaylanması; zevk, rekabet, özgürlük, özerklik gibi değerlerin vurgulanması; bireysel hedefler ve ilgi alanları, grup çıkarları ve çıkarlarından önce gelmektedir. Bireysel kültürde birey kendi hislerine, kendine özgü karakteristiklerine, kişisel gereksinimlerine ve haklarına odaklanır. "Biz" in analize dayandığı toplumlarda, birey özerk - bağımsız bir varlık olarak değil, gruba ve onun bağlı olduğu ilişkiye göre tanımlanır.

Hofstede, bireyciliğin kültürel düzeyde tek boyutlu olduğunu söylemiştir. Bireyselcilik kolektivizmi, Hofstede'nin çalışmalarına (bireycilikle birlikte kolektivizm) karşı muamele görür. Bununla birlikte, bireysel düzeyde analizler, bireycilik-toplulukçuluğunun çok boyutlu (en az iki) olduğu, yani bu iki kavramın birbirinden bağımsız olduğunu bulmuştur (Kağıtçıbaşı, 2012: 127).

3.2.14. Bürokrasi Kökeni, Tarihsel Gelişimi ve Felsefesi

Latince "burra" ve Yunanca "kratos" kelimelerinden türemiştir. "Burra" masaları örtmek için kullanılan koyu bir kumaştır ve "kratos" tahakküm, yönetim anlamına gelmektedir. Buna göre, bürokrasi "masaların ya da dalların egemenliği anlamına gelir. Bu kavram ortaya çıktığı zaman, memurların hizmet ettiği masaların üzerinde koyu bir kumaşla kaplanmıştı. Gerçekten de, kamu görevlilerinin toplumda ifade edilmek istenen egemenliklerinin giderek artmasıdır. Bu benzetmeyle, devlet memurlarının egemenliği, bir araç (yazı masası) veya hizmet verdikleri bir mekân (ofis) ile karakterize edilir (Eryılmaz,1995: 204).

Bu bağlamda bürokrasi aslında bir Fransız terimidir. "Aristokrasi, burjuvazi, teknokrasi" ve zihniyetinin tüm dillerini ve sınıflarını tanımlayan bir kavram haline gelmiştir. Bu kavram ilk olarak Fransız fizikçi ve ekonomist Vincent De Gournay tarafından 1745'te kullanılmıştır. Bürokrasi sözcüğü bürokrasinin "bürokrat" ve "krasi" kelimelerinin birliğidir. Böylece bürokrasi "bürokratların gücü" anlamına gelir (Kabaklı, 2002: 9). Sözlük terimlerinde bürokrasi "yeniden dağıtım" olarak tanımlanır. Bürokrasi, devletin tüm kesimlerini ilgilendiren bir gerçek olduğu için vatandaşın gözünde somutlaştığı noktadır. Birçok hizmet doğrudan hükümet tarafından yürütülür. Devlet bürokratik aygıt aracılığıyla kamu hizmetlerini yerine getirir. Kamu sektöründe bugün, özel sektör kendini yeniledikçe ve geliştirdiğinde, eski sosyal refah devletinin anlayışından personelde birikim; atık, verimsizlik ve kaynak israfı baş göstermiştir. Bu değişim süreci, kamu yönetiminin zamanın gelişen değerlerine göre yeniden şekillendirilmesine ihtiyaç duyulmasına yol açmıştır. Bunun sonucu katı, hiyerarşik bürokratik yapıdan esnek yapıya dönüşme gerekliliğidir. Bürokrasi, "devletin örgütsel faaliyetlerinin toplumdan yürütülmesi ve toplumun üstündeki ayrıcalıklı insanlar tarafından yürütülmesi olarak tanımlanabilir. Bürokrasi, burjuva devletinin örgütlenmesinin işleyişi tarafından gerçekleştirildiği zaman, özel bir hükümet şeklidir. Sorumlu ve geri alınamaz, ayrıcalıklı ve daimi bir sivil ordusu (Aykaç, 2003: 21). Genel olarak bürokrasi, belli bir örgütlenme ve yönetim biçimidir.

Weber'e göre, büyük gruplarda çalışan insanlar, rasyonel ilkelere göre örgütlenip yönetilmektedir. Bu ölçek, yüz yüze iletişimin veya doğrudan kişisel ilişkilerin (sayısal ve alan) kaybolmasıyla karşı karşıyadır, yani bütün büyük ölçekli toplulukların bürokratik bir şekilde örgütlenmesi gerekmektedir. Böylece bürokrasi geniş bir kurumdur.

3.3. Türkiye’de Modernleşme ve Zihniyet Algısı

Türkiye modernleşmesinin, çok köklü "batılılaşma geleneğinden" farklılaşmasının tarihi oldukça yeni bir gelişmedir (Hasçukurluoğlu,2010:88).Batı'da modernleşmeyi hazırlayan süreçleri sosyal bilimlerin kavramsal temelini göz önüne alarak; rasyonelleşme, idari yapıda bürokratikleşme, üretimde emek ve sanayileşme bölünmesi, inanç alanında laikleşme incelenmesi gerekir. Böylece modernleşme, Batı'yı taklit etme ve tarihsel sosyal eğitim kurma ihtiyacından çıkarılır. Böylece, böyle bir tarihsel kategoriye yönelik bir politika, modernleşme politikası olarak ortaya çıkmaktadır. Türk modernleşmesi, batıda büyük bir imparatorluğu kaybeden ya da kaybeden aydınlanmış yönetici bir grubun yaşadığı büyük bir şokun neden olduğu bir batılılaşmanın etkisinden kurtulmak için çok zor bir süreçti (Eren,2007:18).

Batılılaşmacı aydın ve siyasal elitlerin toplum ve kültür hakkındaki kanatların daha çok 19.yüzyıl pozitivizmin etkisinde olduğunu tahmin etmek güç olmasa gerekir. Türkiye'de imparatorluğun Batı karşısında gerileyişinin gerçek sebeplerinin neler olduğu üzerinde değerlendirme yapmaya, aydın/siyasal elitlerin nitelikleri bu bakımdan uygun değildir. Ne psikolojileri ne de bilgi birikimleri buna uygun görünmemektedir. (Yıldırım, 2011:30).

İmparatorluk döneminde başlayan Batıya benzeyerek, Batıyı üstün kılan özelliklere sahip olma düşüncesi ve batılılaşma politikaları, imparatorluğun içine düştüğü geri kalmışlıktan kurtarmaya yetmemiştir. Hatta belki de çöküşü hızlandıran sebepleri ortaya çıkarmıştır.

Bunun için zihniyet ve düşünce sistemlerinin incelenmesi gerekli olup batılı kültür ve zihniyet ile kendi öz kültür ve zihniyetimizi tanımamız gerekir.

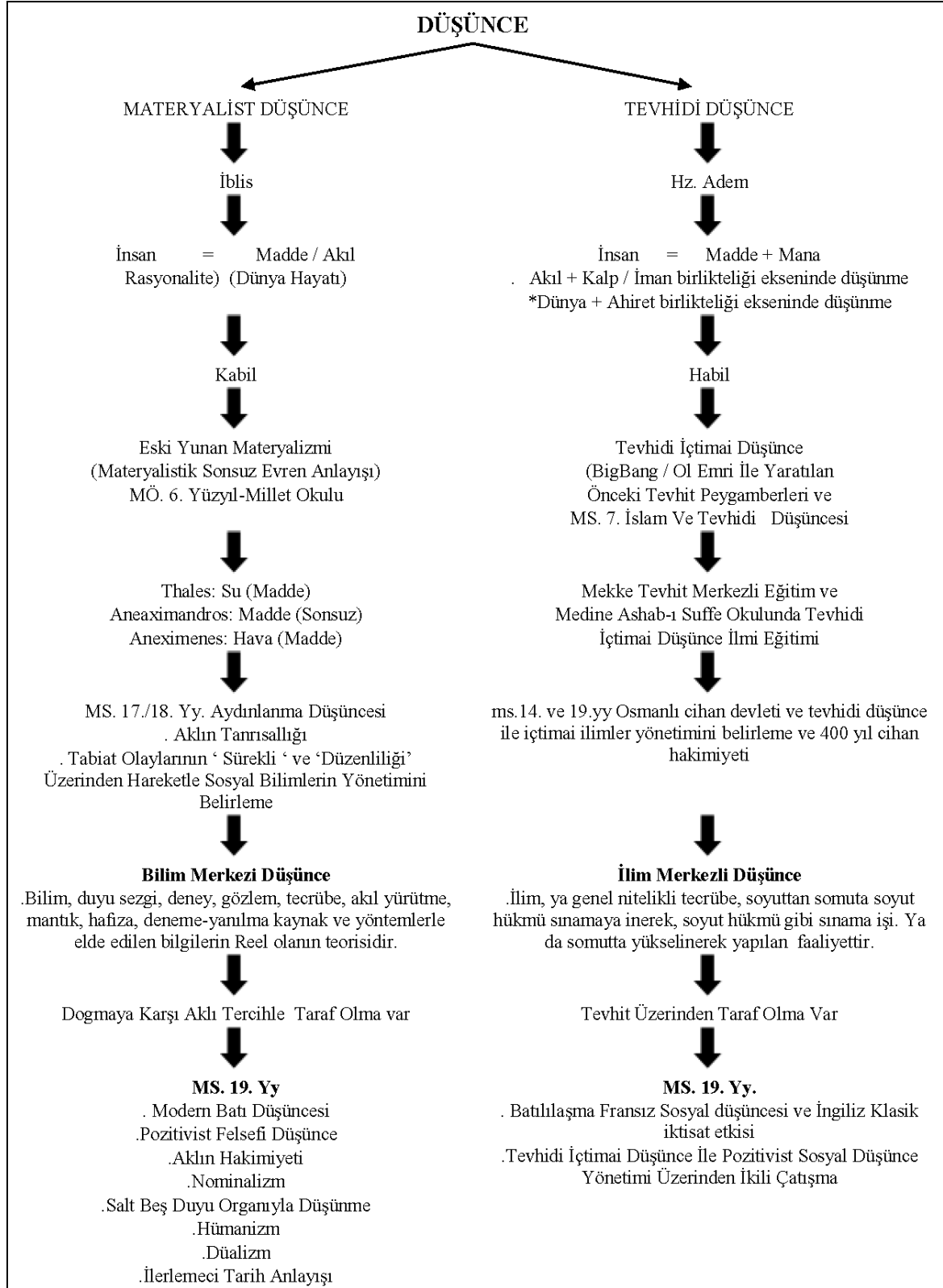
3.3.1. Zihniyet ve Düşünce Oluşumu, Oluşumun Dinamikleri

Zihniyet kavramı kelime anlamı olarak TDK’ da geçen anlamı ile düşünüş biçimi, anlayış olarak tanımlanır. Zihniyeti çözümlenmek düşünceleri anlamaktan geçmektedir. Düşüncelerimiz ise dış dünyayı algılama ve bunu zihne yansıtma olarak meydana gelmektedir (Mahçupyan, 2000: 14). Zihinle dış dünya arasındaki ilişki olguları nasıl olupta doğru algıladığımız sorusu ile gündemi meşgul etmiştir. Soyut bir kavram olan düşünce dış dünyayla aramızda köprü görevi gören duyularımızla zihinlerimize yansımaktadır.

Her zihniyet epistemolojik kimlik ve ön varsayımla içiçedir. İster maddi ister manevi olsun dış dünyayı algılamak zorundadır. Bilginin meydana gelmesi için zihin gerekli olup insanoğlunun idrakine kapalı olan diğer bilgileri kapsayan bir üst zihin varlığında bilgi imkanı doğar. Farklı kapasitede de olsa tüm zihinler aynı tözden meydana gelir. Aksine olsa insanın bilgisi gerçek bilgi olamazdı (Mahçupyan, 2000: 165).

Düşünce kavramını ikiye ayırabiliriz (Şimşek, 2017: 37)

Tablo 3.4. Düşünce Sistemleri (şimşek, 2017:37-39)

Düşünce ayrımı tablosuna bakıldığında zihniyeti oluşturan iki temel düşünce görülmekte ve doğuşuna inilmektedir. Materyalist düşünce ve tevhid-i düşünce olarak sistemleştirilmiş kavramlar iblis ve Hz. Adem'e kadar köken olarak indirgenmiştir. Salt

akla bağı olan materyalist düşünce çeşitli bilim dalları ile sistemleştirilmiştir. Bunlar felsefe, sosyoloji, tarih, iktisat, siyaset, psikoloji, eğitim, hukuk, antropoloji ve edebiyattır (Şimşek, 2017: 40).

Batı modern medeniyetin temeli olan materyalizm günümüz Türkiye 'sinde hakim olmakta ve bu anlayışta ilim ve bilim adamı yetiştirilmektedir. İçinde bulunduğumuz bize ait olmayan bu durumdan kurtulmak için kendi özümüz olan tarihte en bilindik olan Osmanlı Devleti ile özdeşleşmiş olan tevhid-i düşünceye yönelmemiz gerekmektedir. Tevhid-i düşüncenin anlamına bakıldığında, varlık alemi ve insan unsurunu tek bir gözle ele aldığı görülür. Bu anlayışta madde+mana bir arada bütündür. Materyalizmde olduğu gibi tek başına maddecilik unsuru barındırmaz. İlahi kaynaktan da beslenerek hem dünyevi hem de öte dünya hayatını içerir. Bütüncül anlayış söz konusudur (Şimşek, 2017: 29-30).

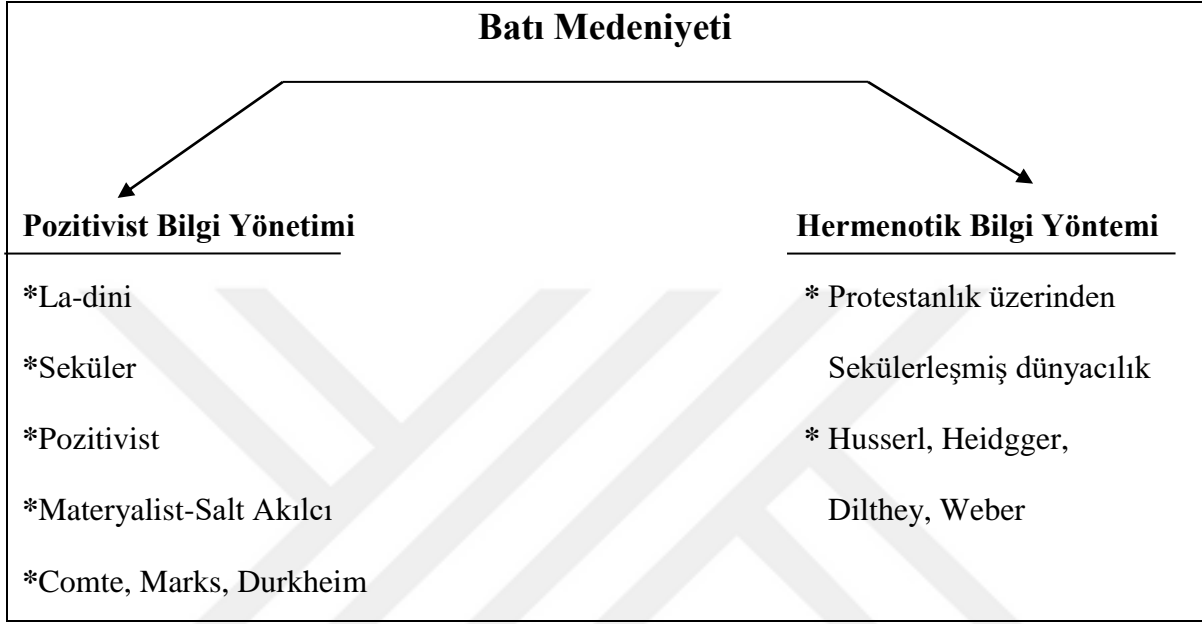
Materyalist düşünceye bakıldığında ise metafizik ögeler içermez. Madde-ruh ayrımı yapmayan, her şeyin maddeden ibaret olduğunu iddaa eden bir doktrindir. Bu düşünce tarzı Türk toplum hayatına Tanzimat süreci ile başlayan Serveti Fünuncularla birlikte girmiştir. Sonrasında cumhuriyet ile perçinlenmiş ve bu doktrin pozitivism ile can bulmuştur. 19.Yy. Osmanlı Devleti' nde hakim olan çeşitli boyutlarda olan tevhid-i düşünce yerini materyalist-pozitivist düşünceye teslim etmiştir (Şimşek,2017: 57-58).

Batı' nın ve Doğu' nun kendilerine has zihni kimlikleri olduğunu ve bunun yüzyılların oluşturduğu birikimlerle olduğu aşıkardır. Bu zihniyetler toplumsal yapının değişiminin içinde yüzdüğü geniş kanalları oluştururlar. Çeşitli coğrafyalarda yaşayan topluluklar farklı tarihsel süzgeçlerden geçmiş olup kendi zihniyetlerini inşa etmişlerdir (Mahçupyan,2000: 41).

Bir başka düşünce ve zihniyet ayrımını incelediğimizde 4 çeşit temel zihniyetten bahsedilir. Bunlardan ilki olan ataerkil zihniyet; yani evrenin homojen olmadığı ve hiyerarşik bir yapının varlığından bahseder. Doğrunun bilgisi yaratıcının elinde olup bilgi yaratıcıdan zihinlerimize yansıtılır ve bizler bilmeye hazır hale geliriz. İkincisi ise otoriter zihniyettir. Bu anlayış insan zihnini madde olarak tanımlar. Eylemlerle kanıtlanmamış bilginin eksik bilgi olduğunu iddaa eder. Üçüncüsü ise relativizmdir. İnsan zihnini madde olarak algılar bilginin duyu ile dış dünya arasında köprü oluşturularak meydana geldiğini iddaa eder. Bilgi her zaman eksik ve dolaylı olarak kabul eder. Dördüncü ve son zihniyet ayrımı ise demokrat zihniyettir. İnsan zihninin farklı tözden oluştuğunu iddaa eder. Bilginin, insan zihninin dış gerçekliğini çarpıtarak oluştuğunu iddaa eder (Mahçupyan,

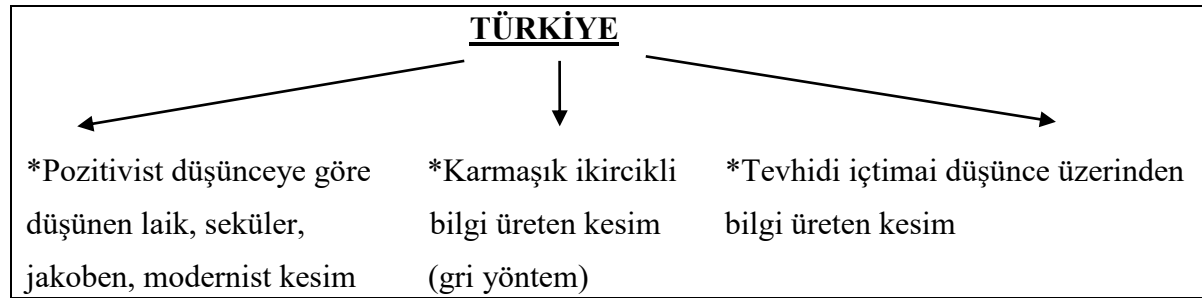
2000: 135-137).İncelememizi literatürde bulunan bu dörtlü zihniyet ayrımı olarak değil ikili zihniyet ayrımı olan tevhidi ve materyalist düşünce olarak yorumlayacağız.

Batı medeniyetine bakıldığında materyalist kökenli zihniyetin hakim olduğu görülmektedir. Sınıflamaya bakacak olursak iki farklı bilgi yönetimi görülmektedir.

Tablo 3.5. Batı medeniyeti bilgi yöntemleri (Şimşek, 2017:58)

Türkiye'ye bakıldığında ise;

Tablo 3.6. Türkiye'nin bilgi üreten kesimlerinin ayrımları (Şimşek,2017: 58)

Tablo.3.5'e bakıldığında Batı medeniyetini şekillendiren pozitivism ile ve hermonotik bilgi yöntemlerine sahip olduğunu, bu akımları temsil eden başlıca şahıslardan bahsedildiği görülür.

Diğer bir tablo olan 3.6'da Türkiye açısından bilgi üretme tipleri görülmektedir. Türkiye, var olan batıyı taklit eden pozitivist düşüncede olan kesim, tevhid-i düşüncede olan kesim ve ikircikli düşüncede olan (gri yöntemli kesim) ayrımı görülmektedir.

Gri yöntem veya Karmaşık ikircikli düşünceye sahip olan kesimler muhafazakar düşünüp, pozitivist bilgi üreten kesimi ifade eder (Şimşek,2017: 59).

Tüm toplumların sahip oldukları iki kurum zihniyetlerini şekillendirmede etkili olmuştur. Bu kurumlar din ve devlet kurumlarıdır. Türk İslam medeniyeti ile Batı medeniyeti farklılığının zihniyetini bu iki temel kurum şekillendirmiştir. Batıda devlet Hıristiyanlık dini ile şekillenmiş olup dinin kilisenin yozlaşması ile yerini materyalizm anlayışına doğru bırakmıştır. Türk-İslam medeniyetinde ise dini kurallara göre düzenlenen devlet uygulamaları ile İslamiyet ile birlikte devlet nizamı sağlanmıştır. Yaşanılan tarihsel sürecin farklı olmasına rağmen modernlik adı altında ağırlıklı olarak oryantalizm, pozitivism, aydın ihaneti ve liberal-pozitivist bürokrasi vasıtasıyla batıya benzemeye çalışmıştır (Mahçupyan,2000: 44).

Geçmişe baktığımızda tanzimatla birlikte topluma giren bu düşünce ve zihniyet çeşitli tarihsel değişim düzlemlerinde araştırılarak tespitlerde bulunacaktır. Ülkemizde dönemselsel bazda yaşanan farklı süreçler bu zihniyet tanımlamaları ile yorumlanacaktır. Bu konunun kavramları sık sık ele alınacaktır.

3.3.2. Türk Batılılaşma ve Modernleşme Özellikleri

18.Yüzyılın ikinci yansında başlayıp bütün 19. Yüzyılda Avrupa'da bir devrime dönüşen sanayinin yükselişi, şüphesiz insanların tarihinde birçok yönüyle çok büyük sarsıntılara meydana gelmesine yol açmıştır. Dünya, endüstri devrimin yarattığı büyük depremle hem bu devrimi meydana getirip yaşayan ülkelerde hem de bu ülkelerin dışında kalan çok geniş bir coğrafyada daha önce tahmin edilmesi imkansız yenilikler, yeni ilişkiler ve olaylarla karşılaşmıştır. Endüstriyel devrimin batı toplumların da yol açtığı gelişmeleri bir tarafa bırakarak, Batı dışı toplumlarda meydana getirdiği etkilere bakarsak dahi, eski dünyanın endüstri öncesi uygarlıklarının nasıl dağıtıp parçaladığını görebiliriz (Kocaçimen, 2007:54).

Endüstri devrimi ile ortaya çıkan sanayileşmiş ülkeler, sanayi devrimi dışında kalmış ülkeler farklılaşması yalnızca ekonomik ve teknolojik farklılıkları ifade eden bir farklılaşma değildir. Bu farklılaşma, tarımsal uygarlıklar döneminin büyük imparatorluklarından Asya'nın bozkır toplumlarına oradan Afrika'nın avcı toplayıcı toplumlarına kadar yerkürede yaşayan bütün toplumlara sirayet ederek yeni bir durum yaratmıştır. Özellikle Çin, Hindistan ve Osmanlı İmparatorluğu gibi büyük tarımsal uygarlıklar kurmuş toplumlar endüstri devriminin yükselişi ile birlikte, onun gücü

karşısında büyük sarsıntılar geçirmişlerdir. Afrika ve Asya'nın önemli coğrafyalarında endüstri devrimi ile birlikte Batının etkisi hızla hissedilmesi başlamıştır. Bu anlamda, Batının yükselişi ile birlikte batı dışı toplumların, hem mutlak hem göreceli olarak gerileme sürecine girdiği bir dönem başlamıştır. Bu gerileyişin Batı dışı toplumlarda ortaya çıkardığı iki faktörden bahsedebiliriz (Bora, 2017; 366).

- Bunlardan birincisi, yerli sanayi ve üretim bu yükselen yapı karşısında gerileyip, onun kontrolüne girmekten kurtulamamıştır.

- İkincisi ise, batının etkisi ekonomik ticari alanda sınırlı kalmamış özellikle gemicilik, silah ve askeri teknolojilerde meydana gelen değişim, batı dışı toplumlarda askeri ve siyasi nüfus yayılması olarak kendisini hissettirmeye başlamıştır.

Genellikle mevcut konumlarını muhafaza etmek isteyen geleneksel iktidar güçlerin başlattığı bu Batıya benzer kurum oluşturma çabası geleneksel iktidar güçlerine muhalif unsurlar tarafından da zamanla sahiplenilerek, iktidar değişiminin meşru ideolojik aracı olarak değerlendirilmiştir. Bir anlamda geleneksel iktidar grubunun Batı karşısında siyasal varlığını korumak için batılı usullerle askeri/siyasi alanda başlattığı yenilikler, muhaliflerin mevcut durumu değişmesi ile birlikte gücünün artıran bir olay olmuştur. Böylece geleneksel yapıda muhalefet farklı haneden veya prenslerin iktidarı ele geçirme temelinden çıkarak, eski yapının tasfiyesi şeklinde yeni bir hedefe yönelmiştir (Nevzatoğlu, 2006: 369).

Türkiye'de kapitalist gelişmenin sonucunda ilginç bir tablo ortaya çıkmıştır. Bir tarafta devletçi ideoloji ile entegre olmuş büyük sermaye, ekonomide tekelleri bir yapıda gelişmeyi talep etmekte ve bunu devam ettirebilmek için Gümrük Birliği sürecinde, yabancı sermaye ile entegre olarak yabancı sermayenin kontrolünde "ulusal sanayi kurma misyonundan" uzaklaşmaktadır. Retorik olarak ulusal sanayi kurma hedefi ile vücut bulan devletçi kapitalizm, netice itibarı ile içerdeki tekel rantını yabancı sermaye ile paylaşarak ayakta duran bir temsilci ve "müesses" ortak statüsüne kaymaktadır. Bu gelişmelerin siyasal ve kültürel yansımaları ise daha derin izler bırakacak durumdadır. Bunların belki de en önemlisi örgütsüz bir toplumda, toplumsal mücadele araçlarından yoksun bir halde, medya kuruluşlarının sermayenin güdümünde meydana getirdiği kültürel yozlaşma ve demokratikleşme sürecini engelleyecek sermaye talepleri doğrultusunda işleyen bir siyaset etme süreci ve eşitsizliklerin ve yoksulluğun yaygınlaşmasıdır (Araman,2006: 202).

Sömürgecilik gibi Batı ile daha erken bir zamanda ilişki kurmuş toplumlarda batılılaşma, sömürge yönetimleri eliyle ve onların çevresinde yetiştirilmiş, aldıkları eğitim sonucu yerli kişiliklerinden uzaklaşmış sömürge aydınları tarafından yürütülen batılılaşma ile batı karşısında ayakta kalma yolu olarak batıyı taklit ederek, güçlenme arzusunun ifade eden arayışlar arasında önemli farklar bulunmaktadır. Bütün bu farklılıklara rağmen aralarındaki ortak payda Batıyı model alarak kendileri için bir gelişme politikası oluşturmak istemeleridir. Batılılaşma sürecinin, Batı dışı toplumlardaki en gözle görülür etkilerden birisi de Batılılaşma, modernleşme, hatta medeniyet tartışmalarının başlatılmış olmasıdır. Batılılaşma sürecinde bulunan toplumlarda, aydınlar arasında en yaygın zihniyet durumu modernleşme/batılılaşma arasındaki farklılaşmayı kavrayacak bir düzeyde değildir. Böylece modernleşme anlayışı Batının bilinen örneklerini kabaca taklit edilmesinden ibaret kalır (Şajin, 2016: 371).

3.3.3. Türk Modernleşmesinin Sorunları Ve Zihniyet Algısı

Batılılaşma hareketlerinin modernleşmeye dönüşmesi, yani batının taklit edilmesi ve batılı kurumların ihdas edilmesi yerine, modern Batı toplumunu hazırlayan süreçlerin ortaya çıkması ilk olarak kendisini "ulus/devlet" yapısının oluşumunda göstermiştir. İmparatorluktan ulus/devlete geçiş, birçok yönüyle Türk toplumsal hayatının Batıyla farklılığını ifade eden gelişmeler sonucunda olmuştur. Bilindiği gibi Batı toplumlarında burjuvazi gibi, 17.yüzyıldan itibaren hızla yükselen bir zümrenin, sanayi devrimiyle bir sınıfa dönüşümünü kapsayan değişimlerle birlikte siyasal yapıda da önemli yenilikler baş göstermiştir. Bu siyasal değişimler en geniş anlamıyla ulus/devlet yapılarını ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır (Ercan, 2007: 379).

Türk modernleşmesinin özelliği, burjuvazi gibi imparatorluk yapısında gelişen bir sınıfa dönüşecek zümre bulunmadığı için ilk modern kurum olan ulus/devletin kurulması Batıdan farklı bir biçimde ortaya çıkmıştır. Batıda modernleşmeyi temsil eden, sürükleyen bir sınıf varken Türkiye’de bunu eski siyasal yapının içinden güçlenerek gelen siyasal elitler temsil etmektedirler. Bu durumun, siyasal bakımdan olduğu kadar toplumsal ve ekonomik bakımından da oldukça önemli sonuçlar doğurduğu görülmektedir (Eryücel, 2011: 381).

Ulus/devleti kuran bu bağlamda modernleşme misyonu üstlenmiş olan siyasal elitlerin önemli bir kısmının, Tanzimatçı Batılılaşmacı gelenekten kopması mümkün olmamıştır. Bir başka ifade ile Kurtuluş Savaşı’na vermiş bir kadroyu hazırlamış olsa da siyasal elitler içerisinde ilk şoku atlatamamış, her şart altında buldukları her fırsatta Batıya

teslimiyetçiliği ifade eden bir bilinç kayması durumu yaşayan bir grup hep ola gelmiştir. Bunların ulusal bağımsızlık mücadelesine karşı oldukları da bilinmektedir. Burada modernleşmeci eğilimini savunan kişilerin, ulus devlet ve buna ait değerleri öncelikle batılılaşma eğiliminde olan kişilerin odaklandığı nokta ise batılı kültürel değerlerin transfer edilmesi konusunu önemsedikleri görülmektedir (Çoban, 2017:387).

Türk modernleşmesi iki sac ayağı farklı akım ile beslenmiştir. Bunlardan ilki dinin saf dışı bırakıldığı bilimselliğin ön plana çıkarıldığı pozitivism akımıdır. Yani pagan-materyalist zihniyetin temelidir. İkincisi ise, iktidarı elde etme ve elde tutuma yöntemlerinin tümünü meşru kılan jakobenizmdir. Yani tepeden inmecilikle, askeri vesayetle, darbelerle hakimiyet kurabilme yöntemidir. Ahlaki değerleri barındırmayan ve ilahi olanı reddeden ve birbirini destekleyen bu akımlar sayesinde tevhide zihniyet toplumdan uzaklaştırılmıştır. Bu zihniyetin sağlamlaşması için en büyük kurum olan devlet aracı olarak kullanılmıştır. Devlet laiklik ve pozitivism tetikçisi boy göstermiştir (Mahçupyan,2000: 211).

Türkiye modernleşerek, insanını cemaatsal yapıdan, saltanattan ve tevhide düşünce zihniyetinden sıyrarak edilgen bir vatandaşa çevirmiştir. Ayrıca katı bir devletçilik anlayışına da maruz bırakılmıştır (Mahçupyan,2000: 209). Modernleşmeye çalışılarak yeni bir kimlik oluşturulmak istenmiş fakat alt kimlik yetersiz kaldığından laik Türk olan üst kimlik bilgisi görünürde kalmıştır. Devlet ise bu durumu işine geldiği gibi kullanarak çıkarıcı bir şekilde yorumlanmıştır. Oluşturulmak istenen laik Türk kimliğinin altında batılılaşma isteği vardır. Bu istek modernleşme olarak algılandığından laik Türk kimliği toplumda onlar gibi yaşamaya ve düşünmeye sürüklemiştir. Devlet ise batılılaşmayı hem topluma hem de zihniyetlere zerk etme görevi üstlenmiştir (Mahçupyan,2000: 154).

Ülkemiz geç kalmış bir milliyetçilik üzerinden modernleşmeye çalışan ve bu duruma sığı bir laiklik anlayışına dayandırarak karmaşık bir ülke durumuna düşmüştür. Batının tarihsel sürecine bakıldığında kilise ve ruhban sınıfının topluma yaptığı dayatmalar sonucunda çeşitli dönemsel reformlarla bugüne geldiği bilirse de bu durum ülkemizde yaşanmadığı halde batının materyalist zihniyetini içselleştirme sonucunda taklitçilikten öteye gidememiştir. Sadece batı teknolojisine sahip olma, laik düzene geçme, ulus devlet kurma ile batılılaşma temel olarak sağlanamamıştır. Bu durum başarı unsuru kabul edilmiştir. Toplumsal zihniyetin tarihi süreçlerin ve coğrafyaların farklı oluşu bu başarısızlığa en büyük etken olarak gösterilebilir (Mahçupyan,2000: 148).

Modern medeniyet pozitivist düşünce üzerinden tanımlanmış, bu kalıba geçmemiz cumhuriyet ile mümkün olmuş yeni bir vatandaş tipi oluşturulmaya çalışılmıştır. Devletçilik ilkesi ile de vatandaşlarla kurumlar arasında köprü görevini üstlenmiştir. Böylece geçmişin dogma ve hurafelerinden sıyrılılarak laik birey inşa edilmeye başlanmıştır. Bu modernleşme sürecinin başarısız olmasının asıl nedeninin altında yine zihniyet meselesi yatmaktadır (Mahçupyan, 2000: 150).

Türk-İslam düşünce sisteminin yüzyıllarca benimsenmiş olduğu bu topraklarda batılılaşma adı altında sadece madde kökenli zihniyet uygulamalarıyla halka yeni bir gömlek giydirilmeye çalışılması durumu modernleşmeyi yüzeyselleştirmiştir. Asıl değişim akıllarda değil topluma giydirilen yeni gömlekle kısıtlı kalmıştır. Ayrıca yapılan bir başka hata ise cumhuriyetle gelen reformların bir kereliğine yapıp sürekli uygulanabilme düşüncesi olmuştur. Oysaki yüzyılların birikimini yani madde+mana bütünleyici yaşam tarzını bir gecede toplumdaki silecekleri düşüncesi yanılığının en büyüğü olacaktır. Kendince aydın olanların elleri ile devlet sözcülüğünü yapan bir literati zümresi kurması ile modernleşme daha da çıkmaza sürüklenmiştir (Mahçupyan,2000, 276-277).

3.3.4. Türk Modernleşmesinin Özellikleri ve Beraberindeki Sorunlar

20.yüzyılı modernleşme sorununu çözmemiş, sanayileşmesini tamamlayamamış tarımı endüstrileştiremediği için şehirsiz bölgelerde, endüstriyel ilişkileri kuramamış mesleki örgütlenmeyi başaramamış yapıya sahip olarak giren Türkiye'nin önünde hangi imkanlar, hangi yeni eğilimler bulunmaktadır? Bunları yaratan dinamikler nelerdir? Bu sorular üzerinde açıklayıcı cevaplar üretebilirsek 21. yüzyılda Türkiye modernleşmesinin seyri üzerinde daha sağlıklı bir şekilde durabiliriz. Türkiye 2000'li yıllara girerken yaklaşık yüzyılın sonunda ulaştığı düzey toplumsal ve ekonomik bakımdan yeni bir toplumsal dalga'nın yükselişini ifade edecek gelişmelere açıktır (Eryücel,2011:155).

Cumhuriyetin kurulduğu yapıda yetişmiş bir girişimci zümre olmadığı gibi, sermaye birikimi de mümkün olmamış, kısacası kapitalist bir gelişmenin herhangi bir belirtisi bulunmadığı bir yapı söz konusudur. Bu sebeple Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren imparatorluğun merkezîyetçi/devletçi geleneğinin iktisat politikalarında belirleyici etkisini gözlemlemek mümkündür. Devletçilik ekonomide kalkınma politikası olarak görüldüğü gibi giderek ideolojik bir nitelik kazanmaya başlamıştır. Burada 1917'de meydana gelen Sovyet devriminin, devletçi politikalarla başlattığı sanayileşme çabalarının özellikle birinci Sanayi Planı ile birlikte Türkiye içinde ekonomide devletçi yaklaşımın yerleşmesinde etkili

olduğunu söyleyebiliriz. Cumhuriyet döneminde takip edilen iktisat politikalarının belli başlı özelliklerini şu noktalarda tespit edebiliriz: (Göztepe, 2008: 11).

- 1) Alt yapıda demiryolu başta olmak üzere temel girişimlerin devlet eliyle yapılması,
- 2) Bankacılık alanında devlet kontrolünde özel girişimi teşvik edecek yapının oluşturulması,
- 3) Madencilik devlet işletmeciliği öncülüğünde teşkilatlandırılması,
- 4) Tekel idaresinin kurularak içki ve tütüne dayalı sanayinin devlet eliyle kurulması,
- 5) Geniş bir tüketim alanına sahip dokumacılık-tekstil endüstrisinin ve gıda sektörünün içinde geniş bir yer tutan şeker sanayinin doğrudan devlet şirketleriyle kurulması,
- 6) Bütün bu alanlarda ortaya çıkan devlet yatırımları ve genel ekonomik politikalar devletçiliğe dayanmaktadır.

Devletçi ekonomik politikaları Cumhuriyet' in kuruluşundan itibaren dönemler itibariyle, önceliklerine göre bazı farklılaşmalar baş gösterse de esas olarak ekonomik bakımından dayandığı prensipler aynıdır. Bu prensiplere baktığımızda birincisi ulusal pazarın oluşturulması, ikincisi ulusal pazarın entegrasyonunu sağlayacak alt yapı ve ulaştırma ağının oluşturulması, üçüncüsü kitlesel tüketim ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla belli başlı tüketim sanayilerinin kurulması ve bu ihtiyaçların karşılanmasını kamu görevi olarak gören bir anlayışın gelişmesi, dördüncüsü devletçiliğin bütün bu politikalardan bir özel girişimci grubunun yetiştirilmesi ve ticaret sermayesiyle başlayan özel teşebbüsün gelişmesi için saha açılması, nihayet beşinci ve temel amaç ise kamu ve özel kesimde sermaye birikiminin sağlanmasıdır (Göztepe, 2008: 111).

Devletçi ekonomi bir taraftan devlet kapitalizminin öğeleri olan işletmeleri yaratırken diğer taraftan ise gelişen ticaret sermayesini, sanayi ve mali alanda destekleyerek özel sermayenin güçlenmesine uygun bir zemin yaratmaya çalışmıştır. Devletçi politikalar bu yönüyle kapitalizmin gelişmesini hazırlayan politikalarıdır. Bu politikaların uzun süreli ve ısrarlı bir şekilde takip edilmiş olmasının çok önemli bir neticesi ise şu olmuştur; devlet eliyle kaynaklar sunulan ve korunarak büyütülen Türkiye'ye özgü kapitalizm şekli, bundan yararlanan firmalar için devletle beraber olma ilişkisini ön plana çıkarmaktadır. Bu durum firmaların kamudan sağladıkları avantajları kullanarak büyümelerine, bu nedenle dış rekabete hazır olmamalarına yol açmaktadır.

Başka bir deyişle bu tür sermaye büyümesi devletçilik gölgesinde gelişmektedir (Güven, 2006: 167).

- Bu toplumsal dalganın altında yatan en önemli faktörlerden birisi, geleneksel özellikler hızla değişen toplumsal yapının modernleşme sürecinden güç alan yeni bir yerli kültür ve aydın hareketi yaratmasıdır. Batılılaşma geleneği içerisinde gelen hakim batıcı elitlerin politik ve ideolojik üstünlüğünün etkisiyle, eğitim sürecinde dönüştürülerek batıcı elitler grubuna adam devşirme mekanizması olarak işleyen yapı, artık kendisini üretmez hale gelmiştir. 2000'li yıllara gelindiğinde Türkiye'nin yaşadığı modernleşme seviyesi bir anlamda batılılaşma ve modernleşmeyi farklılaştıracak etkileri ortaya koymuştur.

Yerli kültürlerin modernleşme sürecinde yeniden ihyası ve modernleşmenin sağladığı imkanlarla ulusal kültürlerin yeni sentezlere açılımı batıcı siyasal ve ekonomik elitlerin egemen konumlarını sarsıcı demokratik bir dinamizm yaratmıştır. Kısaca modernleşmeci fakat yerli kültürü tasfiye edilecek olan bir unsur olarak bakmayan elitler, geleneksel tarımsal aile kökeninden gelen ailelerin çocuklarının modern eğitim imkanlarıyla buluşmasından yeni bir aydın zümresi oluşmaya başlamıştır.

- Diğer önemli bir gelişme küçük sermaye gruplarının oluşumu ve küçük-orta ölçekli işletmelerin hızlı büyümesidir.

Modern teknolojinin sunduğu imkanlarla küçük aile işletmelerinden, küçük-orta ölçekli işletmelere geçiş yapan bu girişimci grubu, bir taraftan iç talebe yönelik üretim yaparken, diğer taraftan başta Türk dünyası olmak üzere dış pazarlarda kendisine mahreç bulmaya çalışmaktadır. Burada üzerinde önemli durulması gereken husus 20.yüzyıldaki modernleşme modelinin küçük sermayeli, küçük ve orta işletme sahiplerine dayanan yaygın ve gelişen yeni ekonomik aktörler yaratmış olmasıdır (Eryücel,2011: 81).

- Bugün için fonksiyonlarını kaybettiği ve tıkanıp sığıldığını söylediğimiz modernleşme modelinin yarattığı çok önemli bir yenilik ise artık Türkiye'de meslekleşme ve uzmanlaşmaya dayalı farklılaşmış bir işgücünün oluşturulması ve toplumsal farklılaşmanın sadece ekonomik eşitsizlikler boyutunda değil, toplumsal statüler düzeyinde de fonksiyonel olarak çıktığı husustur. Özellikle eğitim düzeyinin ve imkanların artması bu eğilimi besleyen kaynaklardan birisidir.

Toplumsal farklılaşmaların artması, fikir ve siyasal akımlarda da farklılaşmalara ve gelişmelere yol açmıştır. Bu durum düşünce özgürlüğü talebinin yükselmesine netice itibarı ile demokratikleşmeye zemin hazırlayan bir olaydır (Eryücel,2011: 79).

• Türkiye nüfusu uzun yıllar boyunca hızlı artış göstermiş 2000'li yılların başına geldiğinde artış oranında önemli bir azalış görünse de yaklaşık 70 milyona ulaşmış büyük bir nüfustur. Bu kalabalık nüfusun ekonomik olarak önünde en önemli mesele, ekonomik büyüme, istihdam ve gelir dağılımı konularını kapsamaktadır. 70 milyon gibi büyük bir nüfusun son yirmi yılda takip edilen enflasyonist büyüme modelinden en çok etkilendiği hususun işsizlik ve yoksulluk olduğunu tahmin etmek zor değildir. Buraya kadar ifade edilen bu tespitler Türk modernleşmesinin nerede tıkanıdığı hususunda bazı ipuçları verdiği gibi bir başka hususu da ortaya koymaktadır ki o da Türkiye'deki modernleşme modelinin dayandığı paradigmanın değişmesi gereğidir (Eryücel, 2011: 62).

Türkiye'nin modernleşme yaklaşımının dayandığı tarihsel aktörler (Çoban,2017: 7).

- Siyasal Elitler
- Devlet güdümünde gelişmiş olan devletçi kapitalistler
- Bu iki unsura eklemiş olan aydınlar oluşturduğu ifade edilmiştir.

• Bu modernleşme anlayışının dayandığı paradigma ise kalın çizgileriyle devlet öncülüğünde modernleşmeci aktörler tarafından toplumsal, kültürel ve ekonomik alanda gerçekleştirilecek değişim politikalarının Türkiye'yi ileriye doğru götüreceği modern bir toplum yaratacağı inancı ile ilgilidir. Bugün gelinen noktada birincisi tekelci kapitalizmin ekonomik modernleşmeyi başaramayışı, yani Türkiye'yi bütün egemen ve imtiyazlı konumuna rağmen sanayi toplumuna dönüşecek performansı ortaya koyamayışı artık bu modernleşme anlayışının dayandığı paradigmanın parçalandığını göstermektedir. İkinci önemli nokta ise Türkiye kapitalizminin sadece sanayi devrimini başaramamakla kalmayıp demokratikleşme yönünde gerekli politikaları üretememesi, sahiplenememesi hatta karşı tavır alması bu modernleşme modelinin dayandığı paradigmanın işlevsiz kalmasını sağlayan diğer bir sebeptir. Üçüncü önemli nokta ise Türk modernleşme modelinde ciddi bir değişme ihtiyacının, modeli sürdüren aktörlerin arasında ideolojik politik ayrışmada ortaya çıkmaktadır.

Yeni teknolojik gelişmeler devletçi kapitalist yapıdan, modernleşmenin ekonomik aktörlerinin yapısında değişmeyi zorlayan ciddi bir dinamizm ortaya koymuştur: (Çil, 2014: 44).

• Türkiye'nin 20. yüzyıldaki modernleşme projesi 21. yüzyılın başında toplumsal değişme eğilimlerinin gerisinde kalmıştır ve bugün bu projenin dayandığı paradigmanın

değişmesi sorunu ortaya çıkmıştır. Bu değişimi zorunlu kılan başka önemli noktalarda bulunmaktadır.

- Türk modernleşmesinin yapısal sonuçlarına baktığımızda bugün Türkiye katettiği söylenen yollara rağmen hala sanayi devrimini tamamlayamamış yarı köylü toplum manzarasına sahiptir.

- Türkiye'nin siyasal yapısında egemen ilişkiler, toplumsal taleplere göre siyaset üretmeyi kabul etmeyen bir anlayışı yansıtan ve siyasal yapının demokratikleşmesinin önünde ciddi bir engel durumundadır.

- Bugün Türkiye'de modernleşmeyi başaramayan unsurlar toplumsal yapı değişimlerinin oluşturduğu ve yarattığı yeni talepler karşısında, siyaset olarak anti demokratik mekanizmalar kullanırken, kültürel olarak da batıcı bir anlayışla, yerli kültür tasfiye edici bir yapıyı benimsemişlerdir.

- Batı taklitçiliğinin genellikle gençlerimizde görülmesinin sebebi kendi özlerini benimseyememeleri ve kendisinin dışında olan şeylere hep sahip olma isteği, dolayısıyla onları kıskanmasından kaynaklanmaktadır. Daha olgun bireyler bu durumun yanlış olduğunu çabuk kavramakta ancak maalesef ki gençler verilen eğitimin yetersiz kalması ve hep bir özentilik içinde olması nedeniyle bu bataklığın içine düşmüş durumdadır.

- Pozitivist düşünce yöntemi birçok felsefe bilgini veya filozof tarafından tartışılmış bir kuram olmuştur. Bu tartışmaların nedenleri arasında bilginin tek güç olup olmadığı elbette en büyük soru işaretidir. Pozitivizm birçok evreden veya süreçten geçerek günümüz modern pozitivismine haline gelmiştir. Günümüzde modern pozitivism bilgi ve olgularla beraber kültür, sanat ve farklı yönleriyle sosyal bilimlere aktarılmıştır.

Diğer konuya da değinmek gerekirse, günümüz Türkiye'sinde eğitim sistemi ve düşünce sistemi ister istemez Batıcı bir hal almıştır. Bu durumu bazı kesimler hoş karşılamakla beraber bazı kesimler durumun yanlış olduğunu savunur. Yanlış olduğunu savunanların sebeplerinden bahsedecek olursak bunun birçok etkeni olduğu söylenebilir. Bu etkenler arasında Batıcı eğitim ve düşünce sisteminin din, laiklik, sekülerizm, devlet, siyaset ve ekonomiye bakış açılarının farklı olması yer almaktadır.

4. TÜRKİYE'DEKİ LAİKLİĞİN TARİHSEL, KÜLTÜREL, TOPLUMSAL, SİYASİ VE HUKUKİ GELİŞİMİ

Türkiye Cumhuriyeti 'nin kurulmadan önceki dönemlerde atılan önemli adımlar ile laik Türk cumhuriyetine geçiş sürecinin kronolojik sıra ile ve detaylı olarak alt başlıklarda incelemesi bu bölümde yapılacaktır.

4.1. Laiklik Kavramının Türkiye'deki Tarihsel Gelişimi

Türkiye'de laiklik kavramı ilk olarak Tanzimat Döneminde kullanılmaya başlanmıştır. Özellikle o dönem Fransızca'nın yaygın olması ve büyük etkisi, Osmanlı Devleti'nin laiklik kavramı ile tanışmasını sağlamıştır. Fransızca' da "lai'cite" şeklinde ifade edilen kavram Türkçe'de laiklik şeklinde ifade edilerek kabul görmüştür. Teşkilat-ı Esasiye kanununda bahse konu kavrama yer verilerek ilk olarak resmi bir belgede kullanılmıştır.

1927 yılında düzenlenen Cumhuriyet Halk Partisi'nin büyük kongresinde partinin temel prensiplerinden birinin de din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasını hayata geçirmek olduğu ifade edilmiştir. Bu kongrede de laiklik kelimesi kullanılmıştır. Cumhuriyetin kurulması ile birlikte Türkiye'de laiklik kavramının uygulanması ve bu kavrama verilen önem büyük bir önem teşkil etmiştir. Nitekim 1937'de bahse konu kavram anayasaya girmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'de uygulanmakta olan laiklik, Kemalist laiklik olarak da ifade edilmektedir. Bu dönemde din ve siyaset işleri tamamen birbirinden ayrılmış ve bu konularda çok keskin ve net ayrımlar getirilmiştir.

Türk inkılaplarının temel üyesini teşkil eden laiklik kavramına ilişkin Anayasa Mahkemesi tarafından net bir açıklama yapılmamıştır. Bu durum söz konusu kavrama ilişkin farklı kişi ve grupların farklı yorumlar yapmalarına sebep olmuştur. Anayasa Mahkemesi kararlarından yola çıkılarak Türkiye'deki laiklik kavramı ile ilgili olarak öne çıkan temel özellikler şunlar olmuştur: (Çil,2011: 30).

1) Devlet işlerinde dinin herhangi bir etkisi olmamaktadır. Hukuk kuralları dini referanslara dayanmamaktadır.

2) Kişilerin dini inançları kendi özel manevi hayatlarının gereği olup, dokunulmaz kabul edilmektedir. Bu haklar anayasal güvence altına alınmıştır.

3) Kişilerin dini uygulamalarının kişisel alanlarından taşarak toplumsal düzeyde olumsuz bir etki yaratması halinde, laiklik ilkesi ile toplumun ortak değerlerinin gereği olarak bazı sınırlamalar getirilmesi meşru görülmüştür.

4) Dolayısıyla laiklik ilkesinin Türkiye Cumhuriyeti'nde uygulanması konusunda bir dönem, devletin dini hak ve hürriyetler üzerinde bir kontrol ve denetim yetkisinin bulunduğu kabul görülmektedir.

4.1.1. Osmanlı Devleti'nde Laikliğin Tarihsel Süreci

Türkiye'de laikliğin siyasi ve hukuki anlamda kurumsallaşması esas itibariyle Cumhuriyet döneminde gerçekleşmiş olmakla beraber, Osmanlı Devleti'nden alınan miras da bazı açılardan etkili olmuştur. Osmanlı Devleti yaygın düşüncenin aksine teokratik bir yapıya ve işleyişe sahip değildir. Kanun-i Esasi'de yer alan "Devlet-i Osmaniye'nin dini, İslam'dır." denmesi, 1924 Anayasası'nda geçen "Devletin dini İslam'dır" denmesinde olduğu gibi hükümler devletin teokratik bir sisteme sahip olduğunu göstermez. Osmanlı'da siyasi iktidarın meşruluk temeli büyük ölçüde dinsel olmakla beraber, hukuk düzeni tamamıyla dini değildir ve siyasi sürecin işleyişinde din dışı faktörler de etkili olmuştur. Buna bağlı olarak, devlet gerekleri, dini gereklerin önünde yer alırken, ikisi arasında bir çatışma çıkarsa devlet tartışma dışı tutulur ve dini gerekler devlet gereklerine göre yeniden yorumlanır (Sayın,2014: 10).

Hıristiyanlık ve İslamiyet'te laikliği inceledikten sonra, günümüz Türkiye'sine gelmeden önce Osmanlı İmparatorluğu'ndaki laikliğe bakmak ve tarihsel süreç içinde laiklik konusunda ne gibi değişimler olduğunu görmek gerekli ve faydalı olacaktır. Bu bağlamda da Tanzimat öncesi ve sonrası dönemleri kendi koşullarında incelemek gerekmektedir. Çünkü 1839 Tanzimat Fermanı ile Osmanlı toplumuna yeni bir şekil vermek istenmiş, laiklik farklı bir boyut kazanmıştır (Saray,2016: 17).

4.1.2. Tanzimat Öncesi Dönem

Osmanlı Devleti ve laiklik konusunda temel olarak iki oldukça farklı görüş vardır diyebiliriz. Birincisi: "Devlet din adamlarının kontrolünde idi dolayısı ile laik değil, teokratikti. Zaten devlet bu yüzden yıkıldı." görüşüdür. İkinci görüş ise "Elbette laik idi. Bütün dinler serbestti. Ama padişahlar dilediği zaman dine aykırı kanunlar yapabiliirdi. Laiklik zaten Türk milletinin karakteridir." şeklindedir.

Bu iki görüşe bakacak olursak çok ayrı görüşler olduğu söylenebilir. Aslında Osmanlı Devleti'ni laiklik yönünden incelemek Avrupa devletlerinden farklı olmalıdır.

Çünkü o zamanlar Avrupa ülkelerinde bulunan ruhban sınıfı Osmanlı'da yoktur. Bunun yerine ilmiye sınıfı denilen kadılar (hâkimler), müftüler (hukuk müşavirleri) ve müderrisler (akademisyenler) bulunur. Bu farklılık laiklik kavramlarının diğer devletlerden ayrılması için yeterli bir sebeptir. Buna göre düşünürsek Osmanlı Devleti'nin kimsenin dinine karışmaması, herkesin dinini yaşamasında özgürlük verilmesi yönüyle laik bir devlet diyebiliriz. Dışardan farklı bir bakış açısı ile böyle değerlendirilebilir ki bu da ilmi bakış içermektedir. Oysa Osmanlı'nın bu özelliğine avrupadaki laiklik anlayışının temel zihniyet kurgusu ile bakılamaz. Osmanlı, İslam'ın "herkes dininde serbersttir anlayışına bağlı olarak vahiy kültürü ekseninde oluşan bir hukuk ile, toplumsal alanda bu emri uygulamaya soktuğundan, bu özellik bizati tevhidi düşünce merkezlidir. Laiklik kavramsal çerçevesi ile kesinlikle değerlendirilemez. Konuya diğer yönden bakılırsa Osmanlı Devleti'nde yasama, yürütme ve yargı sisteminde din görevlileri olmazsa olmaz kişiler olmuştur. Bu durum da laiklik ile çelişen bir durumdur. Bu durum da materyalist-pozitivist düşünceye dayalı modern toplumun oluşturduğu laiklik ile çelişen bir durumdur.

1517'de Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethetmesiyle halifelik Osmanlı Hanedanı'na geçti, ancak Osmanlı hükümdarları halifelik sıfatını çok fazla ön plana çıkarmamıştı. Devlet zayıfladıkça halifelik sıfatı da ön plana çıkmaya başladı. Osmanlı padişahları halife sıfatını kullanarak ülke dışındaki Müslümanları koruma görevini ilk kez 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşması ile gündeme getirdi. Bu antlaşmada Osmanlı ordularını yenen Rus Çarı'nın İslam ülkelerindeki Ortodoksları himayesini üzerine almasına karşılık, Osmanlı padişahlarının da Kırım Müslümanlarının halifesi ve koruyucusu olduğu belirtilmiştir. "Halife" sıfatının bu tarihten itibaren "padişah" sıfatıyla birlikte kullanılması, devlet yönetiminde dini etkiyi arttırmıştır (Çil,2014: 8).

Osmanlı devletine, tebaanın dini eşitliğini ve özgürlüğünü sağlamak konusunda bir gelişim takip etmek mümkündür. Osmanlı'da devlet yönetim zihniyeti de halkın düşünüş biçiminde ortak sayılabilir. Dine dayalı olarak tevhidi düşünce ile yönetilen devlet kurumu kutsal sayılmaktadır. Müslimler ve gayri Müslimler ayırımına tabi tutulsa da iki tarafında devlet yönetim kademelerinde görev alabilmesi söz konusudur. Bütünleştirici, madde+manın bir arada olduğu zihniyetle yönetim anlayışı hakimdir. İslami geleneklerin etkisiyle din ve devlet işleri birbirine girmiş olsa dahi, diğer dinlere mensup olanlara hoşgörü her zaman olmuştur. Osmanlı padişahları hiçbir zaman, ele geçirdikleri ülkelerde, halkın dini inançlarına, ibadetlerine, geleneklerine dokunmamışlar, yayınladıkları ferman

ve kanunnamelerle onları güvence altına almışlardır. Bu fermanların tabii ki en önemlisi 1839 tarihli Tanzimat Fermanı'dır (Bauberol,2008: 71).

Ayrıca Osmanlı Devleti kendine dünyevi bir isim vermek yerine 'Devlet-i Aliye' olarak tanımlamıştır. Atfedilen bu kavram ile devlet müessesinin ne kadar ilahi bir düzenle ebediyet kazanacağını gözlemlemek mümkündür (Mahçupyan,2000: 175).

Osmanlı'da devlet hükümdarları bile kendilerinin devlet hizmetkârı olarak görmüştür. Halk ise bir hüküm edenin olması gerektiğini düşünmüştür. Devlet kurumu merkeziyetçi yapısının yanında tüm alt sistemlerden yani loncalardan, cemaatlerden beslenmiştir (Mahçupyan,2000: 179-181). Madde ve manayı tam olarak bütünleştirerek iktidarı elinde tutmayı başarmış bu anlayış yüzyıllarca hüküm sürmüştür. Bu durumda Osmanlı Devleti'nin yönetim ve yönetici zihin dünyasında materyalist düşüncelere yer verilmemiştir.

4.1.3. Tanzimat Sonrası Dönem

Tanzimat hareketiyle laik sistem oluşturulmaya başlanmıştır. Tanzimat dönemine kadar padişahlar dinin kendilerine verdiği yetki ile dine dayalı bir hukuk sistemi oluşturmuşlardı. Ancak bu tarihten sonra hukuk sisteminde ilk ayrılıklar olmaya başladı. Avrupa'daki ülkelerden alınan ceza ve ticaret kanunları Osmanlı Devleti'nde kullanılmaya başlandı. Böylece Osmanlı hukuk sisteminde var olan kanunların ilahi olduğu anlayışı yavaş yavaş terk edilmeye başlandı. Tanzimat Dönemi, genel olarak Türklerin yasalar çerçevesinde, Avrupa uygarlığına katılmasının ilk girişimlerini simgelemektedir.

Bu dönem ulema hiyerarşisinin en tepesinde yer alan şeyhülislam din ve seküler politikalar arasında bulunan bir köprüdür. Ulema bile yavaş yavaş seküler devlet çalışanlarından oluşturulmaya başlandı. Ayrıca kadıların bile idari görevlerini başkaları devralmıştır. Bu değişim sağlayan zihniyet ise 1859' dan sonra mektebi mülkiyede yetişen, seküler eğitim alan bireylerdir (Mardin,2017: 45).

1868-1876 yılları arasında Ahmet Cevdet Paşa başkanlığında bir komisyon tarafından derlenen Mecelle veya diğer adıyla Mecelle-i Ahkam İslami özel hukuk kuralları sayılır. Bu kurallar Osmanlı İmparatorluğu'nun son yarım yüzyılında şer'i mahkemelerde hukuki dayanak olarak kullanılmıştır. Bu yönüyle Mecelle'nin laiklik konusunda etkili olduğu söylenebilir.

Bu dönemdeki, laikliğe giden yoldaki önemli gelişmelerden biri de, yargıda yapılan değişiklik olmuşturgibi gösterilse de esasında yargıda yapılan değişiklikler ağırlıklı olarak

şekli düzeyde kalmıştır. Buna göre tanzimat döneminde, Şer'îye mahkemelerinin yetkileri sınırlandırılmış ve nizamiye mahkemeleri kurulmuştur. Fakat tüm yasalar tevhit anlayışına, tevhide düşünce aklına bağlı bir zihniyetle oluşturulduğundan salt akla, pozitivistlere dayalı bir laik anlayış ve yapılanma burada görülmemektedir. Bu mahkemelerde, her çeşit ceza ve hukuk davalarına re'sen veya istinaf yoluyla bakılmıştır (Güven, 2006: 99).

Tanzimatçılar, hiçbir noktada köktenci olmamışlar, üzerine düştükleri her alanda ılımlı bir yol takip etmişlerdir. Osmanlı devletini güçlendireceğini, Avrupa müdahalesini etkisiz kılacağını düşündükleri reformları yürütürken kurdukları yeni kurumların yanında eskilerin yaşamasına izin vermişlerdir. Mektepler açılırken, medreselere karşı izledikleri politika bunun örneğidir. 1876 Kanun-i Esasi ile hâkimiyetin millette olduğu anlayışı Osmanlı devlet sisteminin içine girmiştir. Her ne kadar bu dönemde söz konusu anlayış uygulama alanı bulamamış olsa da 2. Meşrutiyet'in ilanı ile hâkimiyetin milletin olduğu veya en azından padişahın hâkimiyeti milletinle paylaştığı açıktır (Şimşir, 2012: 91).

Laiklik Osmanlı Devleti'nde uygulanamamıştır. Bunun nedenleri halifelik ve saltanat sistemi yani tevhit anlayışına dayalı düşüncenin topluma, devlete ve kurumlara yön vermesi olarak belirtilebilir.

4.1.4. Savaş ve Cumhuriyet Dönemi Laikliğin Tarihsel Süreci

Anadolu'da kurulan yeni Türk devleti "laik" bir devlet olma adımlarının etkisiyle laik bir sürece girmiştir. Önce egemenliğin temeli laikleştirildi. Daha milli mücadelenin ilk günlerinde, Amasya Tamimi'nde "Milletin bağımsızlığını yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır." diyerek millet iradesini mücadelenin dayanağı ve hareket noktası olarak kabul ediyordu. Erzurum ve Sivas Kongreleri "milli iradeyi hakim kılmak" kararı almıştı. Ümmetin yerini "millet", padişahın tartışılmaz kudretinin yerini "milli hâkimiyet" almaya başlamıştı (Kocaçimen, 200: 107). İşte ilahi olandan vazgeçiş durumu baş göstermeye başlamıştır. Laikliğe geçişte atılan önemli bir adımdır.

Laiklik anlayışı Yeni Türkiye Devleti'nde yeni rejime uygun olacak biçimde düzenlenmeye çalışılmıştır. Bu zamanda Türkiye laik sisteme süreçler halinde geçmiştir. Halk, laikliği çabuk benimseyememiş ve hatta bazı sorunlarla karşılaşmıştır. Yavaş bir şekilde gelişen alışma süreci günümüzde de bazı kısımlar tarafından yapılan eleştiriler, laikliğin yanlış bir sistem olduğunu ve İslam dinine ters olduğunu söyleyen kısımlar tarafından eleştirilmektedir. Bunun sonucunda tartışmalar halen devam etmektedir. Ayrıca laikliğin tam anlamıyla kavranıp algılanamaması doğru ve düzgün uygulanmamasına yol

açmış olmakla birlikte ayrıca bu durumun toplumu kaosa sürüklemiş olmasında ayrı bir değerlendirme konusu olarak ortaya çıkmaktadır.

4.1.5. Din ve Vicdan Özgürlüğünün Laiklik ile İlişkisi

Bu bölümde din ve vicdan özgürlüğü ile laiklik ilişkisi üzerine durulmuştur. 1924 Anayasası'nda yer alan "Ülkenin dini İslam'dır." ibaresi 1928 Anayasası'nda kaldırılmıştır. Bunun nedenlerinden biri cumhuriyetin ilanından hemen sonra anayasada dinin kaldırıldığını düşünüp insanların buna başkaldırı şeklinde bir tepki vermesi halinin engellemesi için böyle bir yol seçilmiş olduğu düşünülebilir. Bu sayede halk laiklik konusunda yavaş yavaş bilinçlendirilmiş ve halkın bilgi sahibi olması hedeflenmiştir. Anayasadaki bu değişiklik laikliğin ilk kez ülkemiz anayasasında modern pozitivist zihniyet içerikli la-dini bir anlayışın güvenceye alındığını gösterir. Ayrıca bu değişim ile din, pozitivist-liberal bir zihniyet ile ele alınmış kişilerin vicdanına terk edilmiş ve kişiselleştirilmiştir.

4.1.6. Liberal –pozitivist anlayışın laiklikle ilişkisi

Liberal-pozitivist modern düşünceye göre laiklik varlığının birinci şartı din hürriyetinin bulunması ve güvence altına alınmış olmasıdır. Liberal toplum düşüncesine göre din hürriyeti, inanç hürriyeti ve ibadet hürriyeti olarak kendi içinde ikiye ayrılır. İnanç hürriyeti, kişinin istediği dini veya dinsizliği seçebilmesi anlamına gelmektedir. Bu hürriyet bakımından, kişinin inandığı esasların bir "din" oluşturup oluşturmadığı devlet bakımından önem taşımaz. Ayrıca bir dinin farklı anlayış şekilleri (mezhepler) bakımından da devletin farklı bir tutumu olmamalıdır. İbadet hürriyeti, dinin gereklerini yerine getirme konusunda serbestlik demektir. Liberal düşünce anlayışına göre bir devletin laik olabilmesi için ibadet hürriyetinin bireysel bazda tanınmış olması gerekir. Tabiatı icabı sınırlanması mümkün olmayan inanç hürriyetinden farklı olarak, ibadet hürriyetinin sınırlanması mümkün olabilir (Koçak, 2005: 54).

Konuda yer alan laikliğin tam olarak uygulanabilmesi hususları devletin halka ne denli yaklaştığıyla doğrudan ilgilidir. Örneğin laik olan bir devlet halkının ibadet özgürlüğüne karışamaz ve ibadetlerini yapabilmesi için gerekli olan yükümlülükleri de sağlamak zorundadır. Bu pozitivist-liberal zihniyete göre oluşan laikliğin teorik sunumuna göre örneğin Türkiye'de İslam dini bakımından camilerin yapılması gibi bazı hizmetlerin devletçe karşılaması gerekir.

4.1.7. Pozitivist-Liberal Mahreçli Anayasada Bulunan Diğer Temel Hak ve Özgürlüklerin Laiklik ile İlişkisi

Modern liberal düşünce anlayışına göre laiklik, demokrasinin vazgeçilmez bir alt yapısıdır, aynı zamanda toplumdaki farklı inançların barış içinde birlikte yaşamalarının ön koşulu ve güvencesidir. Bu çizgide liberal toplum yapısında ulusal bütünlüğün ve iç barışın da temel değeridir. Sonuç olarak modern Batı toplumda pozitivist düşüncenin şekillendirdiği laiklik anlayışının demokrasi içinde, dine değil, dini tahakküme ve istibdada ve insan istismarına karşı bir duruş olarak algılanması gerektiği belirtilir. Oysa din, bazı kurallar ile insanlara mutlu yaşam şeklini belirtir. Dolayısıyla her din mensuplarına mutluluk vermek için kurallar koyar.

Liberalizm özgürlük üzerinde laiklik konusu ile bu noktada dine karşı durmuyormuş gibi gözükmekle dinin kurallarını istibdat olarak görüp sadece buna karşı çıkıyor gözükmesi, esasında sosyolojik olarak dine karşı çıkma anlamına gelmekte olduğu söylenebilir. Bu söylenenlerden modern batı pozitivist liberal düşünce anlayışına göre laikliğin olmadığı bir Türkiye'de demokrasinin de olmayacağı çok açık olarak belirtilir. İslam dini bünyesinde, ibadet yanında sosyal ilişkileri yöneten yasaları da barındırır. Modern pozitivist liberal düşüncesine göre ise laiklik, hem dinin siyasi amaçla istismarını önler, hem de dinin devlet işlerinden ve yönetimden uzak tutularak daha saygın kalmasını sağladığını düşünür. Oysa bu bağlamda İslam, din-devlet toplum bütünleşmesini tevhidi düşünce aklı ile ele alarak, modern laikliğin parçalayıcı özelliğini hiçeştiren bir bütünleştirme niteliğine sahiptir (Sertel, 2009: 52). Fakat modern pozitivist teoriden hareket eden kesimlerce, uygulamada halkı Müslüman olan ülkelerde laiklik olmadan demokrasinin olmayacağı görüşü, oryantalist tekçi anlayış ile ideolojik derinlik kazandırılarak sunulduğu görülmektedir.

4.1.8. İslamiyet-Laiklik İlişkisi

İslamiyet anlayışında din, kişinin hem bu dünyada hem de ahretteki iki durumuna göre birlikçi yönünü işaret eder. Ayrıca batı medeniyetlerinde kullanılan 'religion' sözcüğünün İslamiyet'te tam anlam karşılığında bulunmamaktadır (Şimşek,2012: 53).

İslamiyet'ten önceki Türk devletlerinde, "han"lar, "dini reis" sıfatını taşımamışlardır.Tarihimizin İslam öncesi ilk kaynaklarından biri olan Orhun Abideleri'nde ve İslam'a girdiğimiz ilk asırlarda yazılan Kutadgu Bilig'de, geniş bir şekilde izah edilen Türk insanının hayata bakış veya hayat felsefesini aksettiren "Türk Töresi" dört ana prensibe dayandırılmaktadır. Bunlar, könilik (adalet), tuzluk (eşitlik), uzluk (iyilik-

faydalık) ve kişilik (insanlık ve hoşgörü) şeklindedir. Türk hükümdarları ve devlet adamları, ülkeyi ve insanları Türk töresinin bu prensiplerine göre idare ederlerdi.

İslam Devleti'ne bakıldığında, Hz. Muhammed hem peygamberdi, hem de başkenti Medine olarak kurulan devletin kurucusuydu. Devletin hukuku dine dayalıydı. Hz. Muhammed'ten sonra gelen halifelerde hem devlet işlerinde hem de dini konularda başkanlık yaptılar(Yılmaz, 2010: 49).

İslamiyet'in kendi özünde laiklik ile bağdaşmadığı savunulur. Çünkü İslamlık geleneksel olarak, dinle toplum arası ilişki bakımından, başka hiçbir yerde eşi olmayan bir dindir. O yalnız bir din değil, toplumun temelini kendisidir. İslam toplumlarında devlet ile din birbirine yapışıktır ve bunların birbirinden ayrılmasına kalkışılırsa hangisinin sağ kalacağı bilinemez. Din ile devlet arasındaki sınırları ayırmaya kalkışmak İslam toplumu varlığını tehlikeye koyar. Hristiyanlık ile aralarında büyük farklar bulunan İslamiyet'te laiklik konusundaki tartışmalar özellikle oryantalist pozitivist düşünürlerce hala devam etmektedir. Oysa tevhit düşüncesinin içtimai ilim aklından hareket eden düşünürlere göre konu son derece açıktır; İslam'da din ile devlet çatışmaz, bundan dolayı da Batı Avrupa ortaya çıkan din-devlet çatışma tecrübesi İslam'da görülmez. Bu durum İslamiyet'te laiklik kurumuna hem ihtiyaç yoktur hem de laikliği gerektirecek bir sosyal yetersizlik bulunmamaktadır.

İslamiyet'te devlet, sosyal ve siyasal işlerde de tam etkindir. Bireye dualiter bakış açısı ile bakmamaktadır (Şimşek,2017: 57).

İslam'da din ve vicdan özgürlüğünün var olup olmadığını, varsa bunun ne ölçüde tanındığını anlamak için öncelikle İslam hukukunun temel kaynağı olan Kur'an'a bakmak gerekir. İslam'da din özgürlüğünün tanındığına dair en güzel örnek Ehl-i Kitapların (Tevrat, İncil, Zebur'a inananların) durumudur. Bu kişiler İslam Devleti'nin egemenliğine karşı gelmediklerinde zimmi sıfatını kazanarak bir takım hukuksal, siyasal ve toplumsal kısıtlamalara tabi olmakla beraber dinlerine saygı gösterilir, daha önceden mevcut olan dinsel binalarına dokunulmazdı. Evlenme, boşanma, ticaret gibi özel hukuk ilişkilerini kendi dinsel hukuk kurallarına göre düzenlemeye devam ederken kamu hukuku alanında ise İslam hukukuna bağlı olurlardı (Babacan,2009: 209).

İslami devletlerde din ve devlet işleri birlikçi tarzda, batıda ise dualiter tarzda ele alındığından temelden farklılık göstermektedir. Bu da toplumlarda yetişen bireylerde zihniyet kavramının farklılığına neden olmaktadır. Batıda materyalist-pozitivist zihniyetin

ortaya koyduğu laiklik anlayışı İslami devlet kültüründe görülmemektedir (Şimşek,2012: 58).

İslamiyet insan ilişkilerini düzenleyen toplumsal normları belirler ve geleneği belirleyen davranışları anlamlı hale getirir. Devlet ve toplum arasındaki otoriter bağı meşrulaştırarak, cemaatlerle bütünlük sağlar. Cemaatlerden devlete uzanan enformel kanalları ayakta tutan bir dünya görüşü ile bu dengeyi ve bütünlüşmeyi sağlamaktadır. Bireysel inanç olarak görünen İslam dini, gerçekte tevhit (birlik) üzerine kurulmuş inancını, hem bir kültür hem de dünya görüşü ve hayat tarzı olarak yaşatmakta ve kendi içinde bütünsellik oluşturarak bunun bütün zamanlara yaymaktadır. Bireysel inanç olarak görünen İslam dini, gerçekte inancı hem bir kültür hem de ideoloji olarak yaşatmakta ve kendi içinde bütünsellik oluşturmaktadır. Laiklik ise kendini sürekli üreten dünyayı parçalıyıcı nitelikte idi (Mahçupyan,2015: 264-265).Buna göre İslam'ın Tevhidi düşünce ilmi anlayışına göre oluşan devlet-toplum- din ilişkisinde birlik bütünlük denge bulunmasından dolayı laikliğe ihtiyaç ve gerek duymamaktadır. Oysa salt akılcılık üzerinden kurulmuş bir pozitivist –liberal laiklik ise din-devlet çatışmasının beslediğinden bu yapıda dengeyi la-dinilik üzerinden laiklik kavramı ile kurmaya çalışan bir ihtiyaç söz konusu olmaktadır. Oryantalist-pozitivist bilgi yöntemine salt akılcılıktan harekete eden Türk batıcı aydını ise aktarmacı ve modernliği taklitçilik ile ele alan derinliksiz düşünce yapısı ile bu mukayeseli değerlendirmeye girmeden uzak düştüğünden meseleye ideolojik takipçilik düzeyinde kalarak yaklaştığı görülmektedir.

4.2. Türkiye'deki Laiklik Anlayışının Hukuki Gelişimi ve Zihniyet Anlayışları

Türkiye cumhuriyeti devletini hukuki olarak kuran, anayasasını oluşturan ve bu yasalar ışığında uygulanan bürokrasinin zihniyet algılarını ve topluma bu zihniyetin nasıl lanse edildiğini bu bölümde detaylı olarak analiz edilecektir.

4.2.1. 1921,1924, 1961 ve 1982 Anayasası ve Laiklik

4.2.1.1. 1921 Anayasası

Devlet yapısının laikleşmesi egemenlik yetkisinin kullanılması bu yetkinin sahibi ile ilgili bir durumdu. Kurtuluş Savaşı günlerinde gerçekleşen Amasya Tamimi, Erzurum ve Sivas Kongreleri, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kuruluşu, 1921 Anayasası'nın kabulü gibi gelişmeler, egemenlik hakkının kayıtsız şartsız tek sahibi olarak milleti ortaya çıkartmıştı. Bu durum İslam inancına dayalı din-devlet toplum bütünlüşmesine dayalı Türkiye toplumuna batı oryantalist pozitivist düşünce temalı bir yapısal değişimdir. Kurtuluş Savaşı 'ndan sonra yapılan tüm yenilikler aslında laiklik için atılan adımlardı

(Öztaş, 2010:275).Bu noktada pozitivist -liberal yeni toplumun meşruiyeti için laikliğin gelişimine yönelik çabanın oluşumunda anayasal gelişim süreçlerine bakmak yerinde olmaktadır.

1921 Anayasası açık bir şekilde 1. maddesinde milli egemenlik ilkesini ilan etmiştir: "Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir." Aslında uygulamada 1921 Anayasası ile Kanun-i Esasi kaldırılmamış olsa bile yeni anayasa egemenliğin hükümdara ait olduğu çok farklı bir sistemi benimsemiştir. 1921 Anayasası'nın 2. maddesinde ise yürütme ve yasama yetkisinin milletin yegane ve hakiki temsilcisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisinde toplandığı belirtilmiştir. Tüm bu yaşananlardan sonra 1 Kasım 1922'de saltanat kaldırılmıştır. Saltanatın kaldırılmasıyla birlikte siyasi yapı sağlamlaştırılmış ve Osmanlı İmparatorluğu'nun sona erdiği ilan edilmiştir. Cismani ve ruhani liderliği elinde bulunduran, siyasi bir kurum olan saltanatın kaldırılması, laik devlet yolunda atılmış çok önemli bir adımdır. Artık TBMM ulusun tek temsilcisidir ve ulusun tek temsilcisi olan bu yeni meclis dinsel bir nitelik taşımamaktadır (Şimşir, 2012: 325).

4.2.1.2. 1921 Anayasası'nda 1923 Değişiklikleri

29 Ekim 1923 tarihli 364 sayılı kanunla, "Türkiye Devletinin şekli hükümeti Cumhuriyettir" ibaresi 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na konulmasından kısa bir süre sonra, 20 Nisan 1924'te yeni bir anayasa kabul edildi. Bu anayasa, o dönemde Teşkilat-ı Esasiye Kanunu olarak isimlendirilmiştir. İstiklal Savaşı'nın sonuçlanmasından kısa bir süre sonra, 1-2 Kasım 1922 tarihinde bir meclis kararı ile saltanat ve hilafet birbirinden ayrılmış ve saltanat kaldırılmıştır. Bu tarihten çok kısa bir süre sonra Türkiye Lozan'daki barış görüşmelerine katılmıştır. Zorlu bir süreçten sonra, Lozan'da bir anlaşma imzalanmış; bu anlaşmanın mevcut meclis tarafından kabulü beklenmeden 1 Nisan 1923 tarihinde meclisin yenilenmesi ve seçim kararı alınmıştır. Seçim akabinde ikinci dönem Meclisi 11 Ağustos 1923'te toplanmıştır (Özyılmaz, 2012: 83).

4.2.1.3. 1924 Anayasası

1924 Anayasası'nın ilk şekline göre "Türkiye Devleti'nin dini, Din-i İslam'dır". O halde 1924 Anayasası'nın ilk şeklinde devletin resmi bir dini vardır. 1928 değişikliğinden sonra, anayasada din konusunda bir hüküm yoktur. 1937'de ise bu boşluk laiklik ilkesi ile doldurulmuştur. Laikliğin temel bir anayasa kuralı haline getirilmesinden önce, esasen bu konu ile ilgili diğer kanunlar da çıkartılmıştır. 1924'te Şeriye ve Evkaf Vekaleti' nin kaldırılarak din ile ilgili işlerin ve hizmetlerin görülmesi işi, Başbakanlığa bağlı Diyanet

İşleri Başkanlığı'na verilmiştir. Böylece dinin özerk bir biçimde örgütlenmesinden ziyade, devlet yapısı içinde yer alan Diyanet İşleri Başkanlığı kurumu ile din hizmetlerinin devlet tarafından karşılanmasına çalışılmış ya da din bu yöntemle kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı kurularak dini alanda düzenlemeye gidilmiş ve devlet hakimiyetin kaynağı konusunda hukuki anlamda laik yapıya sahip olmuştur. Kişiler dini inançlarını istediği gibi serbestçe kullanma özgürlüğüne sahiptirler. Fakat dinin siyasete alet edilmesi ve çeşitli menfaatler için din duygusunun kullanılması yasaklanmıştır (Taylan, 2006: 341) .

30 Kasım 1925 yılında tekke ve zaviyeler kapatılmış; şeyhlik, dervişlik, dedelik, müritlik, babalık, çelebilik gibi unvanlar yasaklanmıştır. Bu değişiklik ile laikliğin bir boyutu olan "vicdan özgürlüğü" sağlanıyor ve tarikatların, aracılardan din adına halkı sömürmesinin önüne geçilmiş olunuyordu. Yine 28 Kasım 1925'de gerçekleştirilen "Şapka ve Kıyafet Devrimi" çağdaş olma, evrensel medeniyete katılma, kafaların içini hurafelerden kurtarıp bilimsel düşünceye açma yolundaki çabaları destekleyen bir adımdır. 17 Şubat 1926 tarihli "Türk Medeni Kanunu" yürürlüğe girerek Mecelle yürürlükten kaldırılmıştır. Böylece laik hükümler ve laik kanunlar uygulamaya konulmuştur. 3 Nisan 1930'da çıkarılan Belediyeler Yasası'nın 23. ve 24. maddeleri ile kadınlara belediyelerde seçme ve seçilme hakkı verilmiştir. Yine aynı şekilde kadınlara, 26 Ekim 1933'te Köy Kanunu'nun değiştirilmesi ile muhtar ve ihtiyar heyetine seçilebilme hakkı, 5 Aralık 1934'te de milletvekili seçme ve seçilme hakkı verilmiştir. Kadınlara verilen tüm bu haklar tıpkı çıkan diğer kanunlar gibi laiklik yolunda atılmış olan önemli adımlardır (Başer, 2011: 234).

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'na "laiklik" esasını getiren kanun teklifi 5 Nisan 1928'de Meclis Başkanlığı tarafından Anayasa Komisyonu'na getirildi. Tüm bu gerçekleşen yeniliklerden sonra da nihayet, 1937 yılındaki 3115 sayılı kanun değişikliği ile "laik devlet ilkesi" Cumhuriyet Halk Partisi'nin ilkeleri arasına da girmiş ve bu ilkeler, devletin de amaç bildiği kurallar olmuş, Türk devriminin altı ilkesi kabul edilerek anayasa metnine konmuştur (Saral, 2009: 323).

4.2.1.4. 1924 Anayasasında Yapılan 28 Değişikliği İle Devletin Dini İslam'dır İbaresinin Anayasadan Çıkarılması

Devlet şekli olarak Cumhuriyetin kabulünden yaklaşık altı ay sonra benimsenen 1924 Anayasası birinci maddesinde bu hükme yer vermiştir: "Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir". Anayasanın ikinci maddesi ise, din devlet ilişkileri bakımından önemli bir

hüküm içermektedir. Buna göre: "Türkiye Devletinin dini, Din-i İslam'dır". 24 Anayasasının, yani Türkiye'nin kurucu anayasasının, dinle ilgili tek maddesi de bu değildir. 26. maddesinde, Büyük Millet Meclisi'nin görevlerinin başında "ahkam-ı şer'iyyenin tenfizi" yani şeriat hükümlerinin uygulanması zikredilmektedir. Bu iki hüküm 11 Nisan 1928 tarihine kadar yürürlükte kalmıştır. 11 Nisan 1928 tarihli ve 1222 sayılı kanunla anayasanın 2. Maddesinde yer alan "Türkiye Devletinin dini, Din-i İslam'dır" hükmü ile 26. Maddesinde Büyük Millet Meclisi'nin görevleri arasında yer alan "ahkâm-ı şer'iyyenin tenfizi" ibaresi çıkartılmıştır (Güven, 2006: 56).

Ayrıca 10 Nisan 1928' de yeni devletin pozitivist-materyalist zihniyeti yerleşmiş olup 'İslam ibaresi' anayasadan kaldırılmıştır. Böylece bu ibarenin kalkması ile la-dini toplumsal zihniyete geçişin temelleri atılmıştır (Şimşek,2012: 68)

4.2.1.5. 1924 Anayasasında 37 Değişiklikleri

Laikliğin anayasaya girişi 5 Şubat 1937 tarihli ve 3115 sayılı kanunla gerçekleştirilmiştir. 1937 yılının 2 Şubat'ında TBMM'de müzakere edilen teklif, 1924 Anayasasının 2, 44, 47, 48, 49, 50, 61, 74 ve 75. maddelerinin değiştirilmesini öngörmektedir. Konumuzla alakalı olan 2. madde değişikliği ile ilgili İsmet İnönü ve 153 arkadaşının vermiş olduğu yeni metin teklifi şöyledir: "Türkiye Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Laik ve inkılâpçı olup resmi dili Türkçedir; makamı Ankara şehridir. "1937 değişikliklerinden sonra, özellikle 1946-50 arasında yaşanan tartışmalar ve çok partili siyasi hayata geçilmesi, halkın oyunun önem kazanması devletin ideolojik tutumlarında tabii olarak gevşemelere yol açtı. Daha önce halkı hesaba katmadan merkezden belirlenen ilke ve politikalar artık halkın tasvibine göre gözden geçirilmeye başlandı (Mardin, 2011: 342). Bu tarihten sonra anayasaya giren laiklik kavramı ile la-dini süreç anayasal güvenceye alınmıştır (Sezen,1994: 67). Ayrıca 1938'de Kuran-ı Kerim, gökten indiği varsayılan dogmaların kitabı olarak ilan edilmiş olmakla birlikte laisizmcî uygulamaların başladığı döneme girilmiştir (Şimşek, 2012:69).

4.2.1.6. 1961 Anayasası

27 Mayıs 1960'ta 37 subaydan oluşan Milli Birlik Komitesi yönetime el koymuş ve kabul edilen 1 sayılı kanunla, 1924 Anayasasının birçok hükmünü değiştiren geçici bir anayasa düzeni kurmuştur. Silahlı Kuvvetler Milli Birlik Komitesi öncülüğünde yönetime el koyduklarında amaçları, Atatürk inkılaplarına bağlı bir yönetim kurmaktır. Toplumsal tabandan yoksun 27 Mayıs hareketi sonucunda askeri hükümet, bütün sorunların yeni bir

anayasa ile çözümleneceğine inanmış ve daha laik bir düzen kurma amacıyla 1961 Anayasası hazırlanmıştır. 1924 Anayasası'ndan çok az değişikliklerle alınan "laiklik" ilkesi 2. maddede Cumhuriyetin nitelikleri arasında sayılmıştır. 1924 Anayasası'nın çok partili dönemde çeşitli zorluklarla karşılaşması, 1961 Anayasası'nın hükümlerinin daha katı bir şekilde oluşmasına sebep olmuştur (Tanilli, 2013: 233).

1961 Anayasası, dinin kişiler ve partiler tarafından siyasal amaçlarla kullanılmasını ve devletin temel düzeninin dinselleştirilmesini önleyici kural ve yasaklar getirmiştir. 1961 Anayasası'nın 19. maddesi laiklikle ilgili önemli ayrıntıları içermektedir. 19. maddeye göre, dinin siyasal ya da şahsi amaçlarla araç kılınması yasaklanmış, din ve vicdan özgürlüğünün yanı sıra, bu özgürlüğün uygulanması olan ibadet özgürlüğü de getirilmiştir. Yine aynı madde, din eğitim ve öğretimini kişilerin isteğine bağlamıştır. Devletin, sosyal, siyasi, iktisadi veya hukuki temel düzenini, din kurallarına dayandıran şahıs ve tüzel kişiler hakkında kanun hükümlerinin uygulanacağı, böyle amaçları olan siyasi partilerin ise Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılacağı hükme bağlanmıştır (Keyder, 2007: 307).

1982 Anayasası'na gelinceye kadar yaşanan gelişmeler laikliğin gelişim sürecini de açık bir şekilde göstermiştir. Saltanat ve halifeliğin hakim olduğu bir toplum anlayışından laik devlet düzenine geçiş hiç de kolay olmamış, laik devlet düzeninin benimsenmesi uzun zaman almıştır. Çünkü az gelişmiş bir tarım toplumunda laikliğin kökleşmesinin büyük zorlukları vardı. Özellikle laik devlet sisteminden tedirgin olan bazı kesimler, yeni kesime karşı olumsuz tutum sergilemekten geri kalmamışlardır. Bu durum da toplumda çatışmaların yaşanmasına, gerici akımların artmasına sebep olmuştur (Mardin, 2011: 207).

4.2.1.7. 1982 Anayasası

1961 Anayasası'nda köklü değişiklikler yapılmak istenmiş fakat bu değişiklikler yapılamadığı için ülkede ekonomik ve siyasal krizler yaşanmaya başlanmış ve terör olayları artmıştır. Ülkede kriz ortamı sürerken, Türk Silahlı Kuvvetleri 12 Eylül 1980'de yönetime el koymuştur. 12 Eylül askeri darbesi, emir ve komuta zinciri şeklinde yapılmıştır. 12 Eylül 1980'de ordu, genelkurmay başkanının ve kuvvet komutanlarının yönetiminde bir bütün olarak yönetime el koymuştur. Gelişen olayların ardından da 1982 Anayasası hazırlanarak 7 Kasım 1982 tarihinde halkoylamasına sunulmuş kabul edilmiştir. 1982 Anayasası'nda da tıpkı 1961 Anayasası'nda olduğu gibi laikliğe büyük önem verilmiş, başlangıç kısmında ve anayasanın değişik maddelerinde laiklik üzerinde durulmuştur (Ercan, 2007: 274).

4.2.2. Türkiye’de 1921, 1924, 1961 Ve 1982 Anayasalarının Liberal, Jakoben, Bürokratik Zihniyet-Devlet İlişkisinin Etkileşimi Yönünden Analizi

Osmanlı’ dan yani devlet düzeninden cumhuriyet dönemine geçiş çok sancılı bir sürece dayanmaktadır. 1921 Anayasası dönemini ele aldığımızda Osmanlı Devleti’nin savaş durumunda olduğunu ve daha çok kurtuluş mücadelesi vermekte meşgul olduğunu görmekteyiz. Bu anayasanın kabulü ile egemenliğin halka teslim edilmesi yani ilahi kaynaktan indirgenmesi söz konusudur. Halifelik ve saltanat gibi kurumlara artık kurtarıcı gözle bakılmamaktadır. Egemenliğin halka dayandırılması ilahiden yani tevhidi düşünce zihniyetinden vazgeçişin ilk basamağı olarak kabul edilebilir. Yavaşça materyalist-pozitivist zihniyete geçiş adımları bu dönemle başlamıştır.

En büyük değişim ise 1923 yılında cumhuriyet rejimi ilanı ile olmuştur. Artık zihniyet ve toplum dönüşümü devlet eliyle meşrulaştırılacak, kendisine yeni aydın zümresini doğuracaktır. Bu değişimden bir yıl sonra 1924 anayasası kabul edilmiştir. Bu anayasanın en büyük değişimi devletin artık bir dini kalmaması ibaresidir. ‘Türk Devleti’nin dini İslamdır’ ibaresi yürürlükten kaldırılmıştır. İlahi olandan bir bağ daha koparılarak dünyevileşmeye doğru emin adımlarla ilerlemektedir. Laikliğe zemin hazırlayan en büyük adım olan bu düzenleme ile bütünleştirici olan zihinlerden maddeci olana doğru yönelim başlamıştır. Bu geçişi hazırlayacak ve engelleri ortadan kaldıracak tüm devrimler için çeşitli düzenlemeler art arda gelecektir. 1925 Yılında kapatılan tekke ve zaviyelerle ilahi olandan bir bağ daha koparılmaya devam edilmiştir. Ayrıca tevhid düşüncesi ile yetişen ve yetişecek nesillerin de önüne geçilmeye çalışılmıştır. Daha sonra yapılan kıyafet devrimi, medeni kanunun kabulü gibi reformlarla dünyevileşme de ilerleme devam etmiştir. Cumhuriyet rejimi gerçekte bir alt kimlik olarak algılanan ‘Laik Türk’ kimliğini üst kimlik haline getirmek için çok uğraşlar vermiştir (Mahçupyan, 2000: 151).

Cumhuriyetin ilanından hemen sonra çıkan Şeyh Sait isyanı ile İslami öğelerden arınmayan İslami muhalefetin sesleri patlak vermiştir. İsyan bastırıldıktan sonra dinsel muhalefet taşıyan kesimler ‘gerici’ ilan edilmiştir. Aslında toplumun büyük kesimine tekabül eden tevhidi zihniyetler kendince aydınlatma esasında materyalist-pozitivist liberal çizgide aktarmacı ve taklitçi aydın Bu noktada pozitivist -liberal yeni toplumun meşruiyeti için laikliğin gelişimine yönelik çabanın oluşumunda anayasal gelişim süreçlerine bakmak yerinde olmaktadır (Mahçupyan,2000: 155).

Yapılan reformlarla 3 temel değişiklik hedeflenmiştir. Birincisi saltanat ve hilafetin kaldırılması ile hükümdarlık kurumunu saf dışı bırakmaktır. İkincisi ise cemaatsal bütüncül

yapıyı parçalayıp bireysel olan yani vatandaşlık kurumuna bağlı millet oluşturulmaya çalışılmıştır. Üçüncüsü ise geçmişte birlikte tevhidi düşünceyle yaşayan ilahi zihniyetleri ortadan kaldırarak modern bilimin ışığında ilerleyen materyalist-pozitivist zihinler oluşturulmak istenmiştir (Mahçupyan,2000: 205).

Cumhuriyetle birlikte ‘irtica ve bölücülük’ modern-pozitivist zihniyete sahip olan devletin en önemli iç düşmanları tayin edilmiştir. Hatta Türkiye’ de ilerleyen dönemlerde bu sebeplerden dolayı siyasi parti kapatma olayları karşımıza çıkacaktır (Mahçupyan,2000: 193).

Nihayet 1937 yılında basamaklar tamamlanıp çıkış kapısına ulaşılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti devleti artık anayasal güvence ile laik hale gelmiştir. Din tamamen devlet kurumundan uzaklaştırılmış ve dünyevileşme vazgeçilmez unsur hale gelmiştir. 1938 Döneminden sonra Atatürk’ ün ölümü ile kendisini milli şef ilan eden İnönü dönemi başlamıştır. Bu dönemde laiklikten daha ileri düzeye geçilerek laisist bir politika izlenmiştir. Kendini laik bir parti olarak nitelendiren CHP, tek iktidar döneminde toplumu baskı altında tutmaya çalışmıştır. Zihinlerden ve toplumsal hayattan silinmek istenen din olgusu nedeni ile toplum çok katı uygulamalar ve yaptırımlarla karşı karşıya kalmıştır. Devlete karşı gelenler cezalandırılmıştır. 1940 Yılında sıkıyönetim ilan edilmesi bunun en basit örneğidir.

1939 Yılında İsmet İnönü öğretmenlere yaptığı bir konuşmada ‘Sizin vereceğiniz terbiye dini değil milli, beynelmilel değil millidir’ demesi zihniyetlerin ne kadar tevhidten uzakta olduğunun açıkça kanıtıdır (Şimşir,2012: 75). Ayrıca eğitimde dünyevileşmenin bir aracı olarak kullanılmıştır. Halkevlerinin yaygınlaştırılması buna en uygun örnektir. Bu dönemde her türlü ibadet umumi muhaşeret adabına aykırı olmadıkça serbest olmasına rağmen yine de kişilere güvenceli bir ibadet ortamı sağlayamamıştır. İslami kimlik yok edilmeye çalışılmış, batı kültür ve medeniyet zihniyeti özendirilmeye çalışılmıştır (Şimşir,2012: 76). Böylece laisist jakobenizm devreye daha aktif olarak sokularak seküler, laik Türkiye inşasında yapısal derinleşmelerin sağlandığı görülmeye başlanamamıştır.

Din ve devlet işleri kati bir şekilde ayrılmış, din işleri başbakanlığa bağlı Diyanet İşleri Başkanlığı altında bir kuruma bağlanmıştır. 1941 Yılında ezanı Türkçe olarak zorunlu okutulması durumu yasal olarak kabul edilmiştir. Bu uygulama ile dinin toplumun her alanından nasıl koparılacak istenmesinin esaslı kanıtıdır. Bu dönem laiklikten laisizme doğru yönelen anlayış hakimdir.

1945 Yılına gelindiğinde 2. Dünya Savaşı sona ermiş, bu noktadan sonra iç politikadan dış politikaya yönelinmiştir. Bu savaşın bitiminden sonra Avrupa ülkelerinde son bulan tek parti idareleri İnönü devrini de bitirecektir. 1946 Yılında DP kurulması çok partili hayata geçiş başlamıştır. Farklı zihniyetlerin susturulmaya çalışılması toplumda yeni dönemde din konusundaki taleplerin artmasına neden olmuştur. Laisist uygulamalardan bıkan halk dışlayıcı laiklik anlayışı ile dine ılımlı politika güden DP' ye umut bağlamıştır. Materyalist-pozitivist zihniyetlerin dayatmalarından uzaklaşan halk bu dönemde azda olsa nefes alabilmiştir. Ezanın tekrar eski hale Arapçaya çevrilmesi tevhidi zihniyeti birazda olsa hareketlendirmiştir. Bütünleştirici politikalarla halka yaklaşan DP imam hatip okullarına da müsaade etmiştir.

1961 Yılında yaşanan askeri darbe ile bu zihniyetten rahatsız olanlar yönetime el koymuşlardır. Bu dönemle birlikte askeri vesayetin varlığı hissedilmeye başlamıştır. Amacı Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı bir düzen kurmak olan milli birlik komitesi 24 anayasasının birçok bölümünü değiştirerek geçici bir düzen kurmak istemiştir. Buradaki asıl amaç kendilerine göre bozulmuş olan düzenin yerine daha laik bir düzen kurulmak istenmesidir. 1961 Anayasası dinin bireysel ve siyasi partiler aracılığı ile kullanılmasının önüne geçmek istemiştir (Sara1,2009: 29).

Din ve vicdan özgürlüğünün yanında ibadet özgürlüğü de bu dönemde sağlanmıştır. Ayrıca bu dönemde kurulacak siyasi partilerin tüzüklerine dahi laiklik ibaresinin konulması şartı aranmıştır. Materyalist-pozitivist zihinlerin yeşermesi içinse eğitimde çağdaş bilimin esasları kabul edilmiştir. Genel olarak bu dönemde çeşitli özgürlükler artmasına rağmen kaos hali devam etmiştir. Özellikle işçi hareketleri bu dönemde önem kazanmıştır. Ülkede siyasi krizler ve terör olayları baş göstermeye kalkmıştır. Laik zihinlere ve uygulamalara geçiş bu dönemde kolay olamamıştır (Sara1,2009: 31). Bu dönemde liberal Türkiye' ye karşı Marksist politikalar savunuldu. Jakoben ve laik bürokratik yapı zihniyetini sürdürürken, İslami kesim hala laik seküler uygulamalarla kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır.

12 Eylül 1980 Yılına gelindiğinde yaşanan terör ve kaosun son bulması için yine asker yönetime el koymuştur. Ardından 1982 Anayasası hazırlanarak halk oylaması ile kabul edilip yürürlüğe konulmuştur. Bu anayasada aynı şekilde laiklik ibaresine yer verilmiştir. 82-95 döneminde zorunlu din eğitimine geçiş süreci ve bununla beraber tartışmalar başlamıştır. Liberal politikalarla çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. İslamiyet ve din olgusu değeri bu dönem aralığında yükselişe geçmiş diyebiliriz (Sara1,2009: 35).

Laiklik anayasal düzende aynı kalmasına rağmen dini değerler tekrar gündeme gelmiştir. Bu dönemde yapılan laiklik tanımlarıyla laiklik ögesinin din karşıtı bir söylem iddaa edilmiştir ve 'laik veya seküler Müslüman' tipi oluşturularak dine yön verilmeye çalışılmıştır. Dönemin laiklik anlayışı devlet elinle dinin öğretilmesi ve eğitiminin verilmesi yönüyle olmuştur. Bu dönemde bilinçli olarak uygulanan din dersi okutulması politikası ile Türk-İslam sentezi sonucu rejime karşı baş kaldırmayan, siyasetten uzak, teröre bulaşmamış, bütünleştirici bir gençlik oluşturulmak istenmiştir (Sayın,2014: 47-48). Din dersinin okutulması laiklik ilkesinden sapıldığı tartışmalarına sebep olsa da Kenan Evren' e göre laiklik din ve devlet işlerinin karıştırılmayarak ve bunu propaganda vesilesi yapmamak olarak tanımlamıştır. Çocuklara din eğitimi vermek laikliğe aykırılık değildir şeklinde açıklamalarda bulunmuştur. Buradan anlaşıldığı üzere İslami kesim ve tevhidi zihniyet ile baş edemeyen laisist-jakobenist bürokrasi tayfası en sonunda dini kendi istedikleri şekilde yeni nesillere bilimsellik ışığında materyalist-pozitivist düşünce yapısı ile empoze etmeye başlamıştır. Din ile baş edemeyen devlet kurumu, dine yön verip onu kontrol altında tutmaya çalışmıştır. İlimli yaklaşımın altındaki zihniyet ve amaç bambaşka olup yeni nesillere istenen din olgusu aşılılarak 'seküler Müslüman tipi' oluşturulmaya çalışılmıştır. 24 Ocak 1980 kararları sonrası tam liberalizme geçmiş Yeni dönem İkiricikli Türk zihniyetinin de temelleri burada atılmıştır (Sara1,2014: 64).

12 Eylül'den sonra bir başka eleştirilen asıl durum askerın kendince gerekli gördüğü yerlerde yönetime müdahale etme eğilimidir. Toplum bu durumu eleştirse de askeri darbe gerçeği aşılammıştır. Türk insanı iyi şeyler yapmak için bir nevi darbeyi meşru görmüştür. Toplumla devleti birleştirmeye çalışan bu girişim iki başlı hukuk sistemini oluşturmuştur. Ayrıca bu dönem RTÜK, YÖK, DGM gibi kurumlar sayesinde kamusal alan kontrol edilmeye başlandı. Toplum zorla homojenize olmaya sürüklendi. Bu sürükleyiş 28 Şubat sürecini hızla ortaya çıkardı.1997 Yılında post-modern darbe ile laiklik anlayışı tekrar laisizm ve sekülerizme doğru kaydırılmıştır (Mahçupyan,2000, 290). Bu süreçten sonra ortaya bir başörtüsü sorunu çıkmıştır. Bu konulara ilerleyen bölümlerde ayrıca ayrıntılı olarak değinilecektir. Laisist politikaların hakim olduğu bu dönem ordu kurumunu kendisine dayanak olarak seçmiştir. Ordu İslam'a karşı kullanılmıştır (Sara1,2014: 66).

1996-2002 Yılları arasına kısa bir değinmek gerekirse bu dönem tam bir psikolojik hareket dönemi olmuştur. Kamu kurumlarında, eğitim kurumlarında ve toplumun genelinde büyük baskılar oluşturulmuştur. YÖK ve milli eğitim birlikte laik bireyler

yetiştirmek için ayrıca çaba göstermiştir. Bu dönemde imam hatip okullarına laik rejime karşı bir tehlike unsuru olarak bakılmıştır. Din konusu 82-95 yılları arasında devlet eliyle yürütülürken, 96 yılları sonrası tehtit unsuru olarak algılanmış ve kısıtlamalara gidilmiştir (Saral, 2014: 70-71).

4.3. Türkiye’deki Liberal, Jakoben, Bürokratik Zihniyet-Devlet İlişisindeki Laiklik Anlayışının Toplumsal Yapı Üzerindeki Değişimlere Yön Vermesi

Türkiye’ de anayasal düzende bulunan aynı laiklik ilkesinin farklı hükümetlerin farklı algılayıp uygulamaları mevcuttur. Dönemsel bazda farklı uygulanan ve algılanan laiklik anlayışının toplumsal yapıdaki etkileri ve bunları etkileyen siyasal olaylardan bahsedilecektir.

4.3.1. 1938-1946 Döneminin Dini ve Siyasi Gelişmeleri

1938 yılında Atatürk’ün vefatından itibaren ülkede İnönü dönemi başlamıştır. İnönü döneminde devlet tarafından dini hayata dair birtakım düzenlemeler yapılmıştır. Bu dönemde devletin din konusundaki temel yaklaşımı, dinin Allah ile kul arasında bir ilişki olması ve bunun kişinin vicdanında yaşanması gerektiği olmuştur. Başka bir deyişle kişilerin dini inançlarının sosyal hayata bir yansıması ya da etkisinin olması kabul görmemiştir. Kişilerin dini inançlarının gereklerini yerine getirirken özel alanlarının dışına taşmaları halinde devletin laiklik ilkesi gereğince bunu yasalarla düzenleme hakkı olduğu görüşü benimsenmiştir (Yücel, 1974: 150).

Devlete hakim olan bu anlayış sebebiyle özellikle dini hayatın kamu alanlarındaki görünürlüğünün azaltılmasına yönelik olarak, İnönü döneminden başlayarak dini hayata dair önemli düzenlemeler getirilmiştir. Bu döneme laisist bir tutum damgasını vurmuştur.

Bahse konu dönemde ilk ve en önemli düzenlemelerden biri, Matbuat Kanunu madde 50 ve Örfi İdare Kanunu madde 3 ile yapılan düzenlemelerdir. Bu kanunlara göre yasalar, mahalli yöneticilere ve komutanlara tüm basılı eserlerin incelenmesi ve gerektiğinde toplatılması yetkisi vermiştir. Bu kanunun uygulamasında özellikle dini içerikli yayınların denetlenmesi ve toplanması söz konusu olmuştur. Aynı dönemde İkinci Dünya Savaşının da devam etmesi sebebiyle Türkiye’de 30 Kasım 1940’da sıkıyönetim ilan edilmiştir. Sıkıyönetimin getirdiği şartlar da göz önüne alındığında söz konusu tedbirlerin ve denetimlerin de aynı ölçüde sertleştğini söylemek mümkündür (Kocabaş, 2009: 244). Bu yasakla benzer şekilde 1939 yılında Filmlerin kontrolüne ilişkin yasal düzenlemelerle de yasağın kapsamının genişletilmesi sağlanmıştır (Resmi Gazete, 1939).

Dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'in konu hakkındaki görüşleri Devletin din konusundaki görüşlerinin bir göstergesidir(Yücel, 1974: 84).

“Müslüman için mukaddes olan, Kur'an'ın muhtevasıdır... Din hakkındaki bilgi seviyemiz hala “karınca duası” hizasında bulunuyor. Bu seviye yükselinceye kadar kanunların bekçiliğini elden bırakmamak zorundayız”. Dolayısıyla devletin dini hayata müdahale etmesi ve bu konuda yasal düzenlemeler yapması bir gereklilik olarak görülmekteydi. Bu anlayış çerçevesinde devlet tarafından alınan tedbirlerin en çok tepki toplayanı ve uzun yıllar tartışılanı ise Arapça ezanın Türkçe'ye çevrilmesi olmuştur. Bu uygulama 1932 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayınlanan bir genelge ile yürürlüğe girse de 1941'de ezanın Türkçe okunması bir kanun haline getirilmiştir (Armağan, 2010: 86).

Söz konusu düzenlemeler Ceza Kanunu madde 526 ile düzenlenmiştir. Yasaya göre:“ Şapka iktisası hakkında 671 sayılı kanunla Türk harflerinin kabul ve tatbikine dair 1353 sayılı kanunun koyduğu memnuiyet veya mecburiyetlere muhalif hareket edenler veya Arapça ezan ve kamet okuyanlar üç aya kadar hafif hapis veya on liradan iki yüz liraya kadar hafif para cezası ile cezalandırılırlar.” Şeklinde ifade edilmiştir.

Arapça ezan okunması konusunda bir kanun maddesine ihtiyaç duyulması ise bu türden verilen cezaların temyiz edilmesinin önüne geçilmek istenmesinden doğmuştur.

1 Şubat 1941 tarihinde İstanbul Üniversitesine bağlı olarak faaliyet yürüten İslam Araştırmaları Enstitüsü kapatılmıştır (Jaeschke, 1990: 68).Dini hayatla ilgili olarak bir diğer düzenleme de Arapça ve Farsça kökenli kelimeler yerine bunların Türkçe karşılıklarının bulunması konusunda çaba harcanması olmuştur (Lewis, 2009: 587). Bu kapsamda Haziran 1941'de Ceza yasasının bazı hükümlerinde yapılan değişikliklerle, Arapça harflerin kullanımı ile Arapça ezan ve kaamet okunmasına muhalif hareket eden kişilere verilen cezaların arttırılması, üç aya kadar hapis cezalarının verilebilmesi kararlaştırılmıştır (Feroze, 1995: 34). Ezan ve kaametın Türkçe okunmasına ek olarak Kur'an Türkçe okunması konusunda da bazı çalışmalar yapılmıştır. Bu kapsamda 1942 yılında Türk Dil Kurumu tarafından Kur'an'ın Türkçe çevirisinin yapılmasına karar verilmiştir. Buna ek olarak namazın da Türkçe kılınması için bazı girişimlerde bulunulsa da siyasi koşullar sebebiyle bu girişimden vazgeçilmiştir (Dikici, 2006: 174).

Yukarıda sıralanan gelişmelerin tamamı esasen söz konusu dönemde laiklik kavramının uygulanış şeklinden kaynaklanmaktadır. Daha önce de ifade edildiği üzere

laikliğin anlaşılma ve uygulanma şekilleri açısından çeşitli türleri bulunmaktadır. 1938-1946 dönemi Türkiye’inde bu uygulama klasik bir katı laiklik anlayışı kapsamına girmektedir. Hatta laisist uygulamalar söz konusudur. Bu nedenle söz konusu düzenlemelerle dini hayata ilişkin kural ve gerekler anayasa maddeleri ile yok sayılma yoluna gidilmiştir (Aktay, 2000: 43). Dine ait pek çok uygulama dönemin yönetim anlayışına göre “gericilik” ve “irtica” ile eş anlamlı hale getirilmiştir. Dolayısıyla devletin gelişmesinin ve çağdaşlaşmasının önündeki engelin bu “irtica” tehlikesi olduğu vurgusu dönemin siyasal otoritesi tarafından sık sık vurgulanmıştır (Toprak, 1992: 237).

Özellikle 1945 yılının başından itibaren TBMM içinde CHP’ye muhalefet edilmeye başlanmıştır. 1945 bütçe görüşmelerinde Celâl Bayar, Adnan Menderes, Feridun Fikri Düşünsel, Yusuf Hikmet Bayur, Emin Sazak bütçeye ret oyu verdiler. Parti içindeki muhalefetleri gün geçtikçe şiddetlenen Menderes, Koraltan ve Köprülü partiden ihraç edildiler (Eylül 1945). Celal Bayar ise kendisi partiden istifa etti. Celâl Bayar, 1 Aralık 1945'te parti kuracaklarını açıkladı. İnönü tarafından Çankaya Köşkü'ne çağrılan Bayar, cumhurbaşkanından gerekli desteği aldıktan sonra 7 Ocak 1946 günü Demokrat Parti (DP) kuruldu.

Yukarıda sayılan tüm uygulamalara dönemin hâkim siyasal partileri olan Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti'nin bakış açıları taban tabana zıttır. Bu yasaları çıkararak ve iktidar partisi konumunda olan İnönü liderliğindeki Cumhuriyet Halk Partisi doğal olarak bu ideolojiyi savunan ve destekleyen konumda yer almaktadır. Demokrat Parti ise muhafazakar kimliğin siyasal temsilcisi olma konumunda olması sebebiyle bu uygulamalara karşı çıkarak 1946 yılından başlayarak 1950 seçimlerine giden yolda önemli bir halk desteği toplamaya başlamıştır. Nitekim söz konusu seçimlerde de tek başına iktidara gelmiştir.

4.3.2. 1945-1960 Dönemi Arasında Laiklik Ve Laisizm Açısından Yaşanan İç Politikadaki Değişimler

1946'dan itibaren Cumhuriyet Halk Partisi tarafından uygulanan politikalarda önemli değişiklikler olmuştur. O kadar ki, 1950 seçimleri öncesinde parti yetkilileri seçimi kazandıkları takdirde ‘altı’ ok’u anayasadan çıkartacaklarını vaat etmişlerdir (Mardin,2011: 342).

Türkiye Cumhuriyeti devleti, yıkılan Osmanlı Devleti’nden ideolojik ve paradigmatik açıdan bir değişim ve ayrışma yaşamıştır. Yeni bir “tarih”, “toplum” ve “devlet”

oluşturulmak istenmiştir. Bu yeni devlet, Osmanlı Devleti'nde toplumu bir arada tutan İslam dininin siyasal zeminde etkisinin sona erdirilmesini amaçlamıştır. Laiklik sorunu ise bu esnada ortaya çıkmaktadır. Zira, dinin kitleleri yönlendirmede etkisini gören devlet eliti, dinin alanın devlet denetiminde olması için düzenlemeler yapmışlardır. Her ne kadar kimileri açısından laiklik konusu, Türkiye'nin çağdaş ve Batılı bir ülke olması açısından önem ifade etse de Türkiye'de laiklik sorun haline gelmiştir. Dinsel kurumların kendi işlerinde tamamen özgür olması ve din ile devlet işlerinin gerçekten de ayrılmış olması mümkün olmamıştır. Geçmişten günümüze iktidarların laiklik algılamasına bakıldığında; ilk olarak Cumhuriyeti kuranların yani jakoben bürokrasinin dinin siyasal ve toplumsal etkisini sonlandırmak istedikleri görülür. Çoğu eğitimlerini Avrupa'da almış, pozitivist Batı ekolünü benimsemiş kurucu kadrolar İslam dininin toplumsal ve siyasal etkisini sınırlandırılması gerektiğini savunmuşlardır. Öte yandan bu kurucu elitlerin, Batı'daki laikliği birebir uygulamadığı görülmektedir. Dinin devlet işlerinden ayrıldıktan sonra kendi haline bırakılması gerekirken, kurucu elitler dini devlet otoritesine bağlamışlardır. Bu konuda yapılan en önemli icraat, Şer'iyeye Vekaleti'nin kaldırıldıktan sonra yerine Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurulmasıdır. Ancak, dinin devlete tabi edilmesi fikriyle yola çıkılarak atılan bu adım daha sonra devletin icraatlarını dini referanslar ile desteklemesine yol açmıştır (Duman, 2010: 294-299).

Çok partili döneme geçilen 1950 sonrasında ise Demokrat Parti ile devlet yöneticilerinin laiklik algısında esneme meydana gelmiştir. Ezan'ın tekrar Arapça dilinde okunması ve din eğitimine getirilen kısıtlamaların esnetilmesi iktidarın laiklik algısının daha müsamahakar olduğunu göstermekteydi. Ancak bu dönemde devlet bürokrasisi ile Demokrat Parti arasında laiklik üzerinden yeni bir gerilim başlayacak ve bu gerilim günümüze kadar süren ideolojik çatışmaların bir başlangıcı olacaktır. Kemalist elit olarak tanımlanan devlet bürokrasisi dinin, siyasal ve sosyal haklar için bir referans noktası olmamasını; devlet işlerinden soyut bir yerde olmasını ve bunun aksini düşünenlerin dini istismar ettiklerini savunmaktaydı. Kemalist elitlerin bu bakış açısına göre bir siyasetçinin dindar görünmesinin tek amacı dini istismar etme olmasıdır.

Bu düşüncenin temelsiz olması nedeniyle günümüze kadar süregelen laiklik tartışması başlamıştır. Toplumsal hayatta dine müsaade edilmemesi dindar olan kesimin dini savunmasına ve siyasal alanda da bu mücadelelerini taşımalarına neden olmuştur. Bu açıdan Türkiye'deki laik devlet anlayışı, karşıt fikirlerin doğduğu bir zemini de doğurmuştur. Şan, Türkiye'deki laikliğe karşı eleştirilerini yöneltirken; devletin dinden

olduğu kadar dinin de devletten bağımsız olmasını gerektiğini savunmaktadır. Laikliğin prensip olarak din ve vicdan özgürlüğünü korumak olduğu düşünöldüğünde, Türkiye’de yakın geçmişe kadar en çok din ve vicdan özgürlüğü ihlal edilmiş ve bu durum Türkiye’deki laiklik anlayışının sorgulanması gerektiğini ortaya çıkarmıştır.

Türkiye’deki uygulamalarda laik devlet, halkı dindar ve laik kesim diye iki grup oluşturması ayrımcılık durumunu ortaya çıkartmıştır. Laikliğin doğduğu ABD ve Avrupa ölkelerinde laiklik uygulamasına bakıldığında; dinin toplumsal alanda ifade edilmesinde bir engellenmenin söz konusu olmadığı görölmüştür. Herhangi bir dine mensup bireyler, dini ritüel ve inanışlarını iş yerleri başta olmak üzere toplumsal hayatta özgürlükle yerine getirebilmişlerdir. Türkiye’de ise durum tam aksi şekilde yaşanmıştır. Günümüzde dindar kesimlerin de dini görevlerini daha rahat yerine getirebildikleri, dini sembol ve değerlerini toplumsal hayatta gösterebildikleri görölmektedir. Bu durum ise Türkiye’yi bir din devleti yapmamış olduğu aşıkardır (Şan, 2012: 17-22).

Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin demokrasi anlayışını iki döneme ayırmak mümkündür. Bu iki dönemin ilki olarak niteleyebileceğimiz 1923-1945 yılları arasında Türkiye’de, tek parti ideolojisi siyasete ve toplumsal hayata tamamen hâkim olmuştur. Süreç içerisinde kişi hak ve özgürlükleri yer yer tek parti anlayışına feda edilmiştir. İlgili dönemde mahalli ve genel seçimler tabi ki de yapılmıştır ama bu bir ritüelden öteye geçememiştir. Anayasa her ne kadar demokratik bir karaktere sahip olsa da diğer kanun uygulamaları demokrasi ve insan haklarından oldukça uzak bir anlayışla yürürlüğe konulmuştur. 1930’lu yıllarda Avrupa’da dirilen tek parti ve tek şef uygulamasından Türkiye’ de nasibini almıştır. Özellikle İsmet İnönü tek adam anlayışının en büyük savunucusu olmuştur (Akman, 2010:26).

Demokrasi anlayışında ikinci dönem olarak nitelendirilecek zaman dilimi ise 1945 sonrasını kapsamaktadır. Türkiye artık çok parti anlayışını sahiplenmeye ve Türk halkı da demokrasinin güzelliklerini yaşamaya başlamıştır. Halkın varlığının ve gücünün tam manasıyla kabul edildiği bu yeni süreçte yıllarca halktan uzak kalmış olan Türk siyasetinin köylere indiği görölmüştür. Halk artık iktidarların devamının tek dayanağı haline gelmiştir. Kurulan yeni partilerden halkın isteklerine cevap verecek olanlar yaşamaya ve güçlenmeye başlarken, bir hevesle kurulan ve temelsiz bir görüntüye sahip siyasi oluşumlar ise yok olup gitmişlerdir. Bir anda onlarca partinin, sendikanın ve derneğin kurulduğu 1945-1950 yılları arasında yaşanan demokratikleşme süreci, Türkiye’nin siyasi kimliğinin de temellerini atmıştır. Muhafazakar (gelenekselci), sosyalist, demokrat ve milliyetçi olarak

sınıflandırabileceğimiz siyasi bölünmenin ilk ciddi emeklemeleri bu dönemde gerçekleşmiştir. Günümüzde mevcut bulunan siyasi yapılanmaların soy ağaçları, bahsi geçen yıllar arasındaki oluşumlara dayanmaktadır (Dokuyan, 2013: 299).

4.3.3. Ekonomi Anlayışındaki Değişiklikler

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Batılı ülkeler ekonomilerini kontrol etmeyi öğrenerek emperyalizm ve sömürgecilik hareketleri içerisine girmeden ekonomik sistemlerini yürütmeye başlamışlar, milliyetçilik hareketlerinin savaş sonrasındaki uyanışı karşısında sömürgelerini kaybetmişlerdir. Batı emperyalizmi kenara çekilirken Sovyet emperyalizmi öne çıkmaya başlamıştır. Batı Bloğu bu yeni emperyalist yayılmacılığa karşı durma konusunda yardımlaşma içerisine girmiş, zor durumdaki devletlere de sosyalizm karşısında yardımlarda bulunmuştur. Batı Bloğu'nun liderliği ise İngiltere'den ABD'ye geçmiş ve bu devlet blok devletlerinin güçlenmesi amacıyla yardımlarda bulunmaya başlamıştır. Savaş sonrasında dünya yeni bir düzen içerisine girerken Türkiye'nin bu değişimin dışında kalması mümkün görünmemiştir (Akman, 2010: 136).

Türkiye ekonomisi her anlamda tadilata ihtiyaç duymuştur. İnönü yönetiminin ülkeyi savaş dışında tutma başarısı savaş sırasında yaşanan ekonomik sıkıntıların gölgesinde kalmış, iktidar karşısında bir muhalefet ortaya çıkmıştır. Türkiye savaşa dâhil olmadığı için barış şartlarından da doğrudan yararlanamamıştır. Fiyatlar barış döneminde artmaya devam etmiş, piyasada para çoğalmış, üretim düşmüştür. İlk etapta memurların maaşlarındaki dengenin sağlanması ve Türk parasının uluslararası alandaki değerinin düzenlenmesi gerekmiştir. Üretim, ticaret ve enflasyon konuları ise beklemekte olan sorunlar içerisindedir. Türkiye savaş sonrasında Batı Bloğu içinde yer alırken hem siyasi hem iktisadi anlamda liberalizmi seçmiştir. Serbest ticarete yönelik ve korumacı önlemlerin terki gibi adımlar atmak yoluna gitmiştir. İçeride dönük ve kendine yetmeyi hedefleyen iktisadi politika değişmiş, dış ticaret ve bütçe dengesinin sağlanması ilkelerinden vazgeçilmiştir. Türkiye'nin ekonomik sıkıntılar içerisindedir olması ve ekonomik dengelerini değiştirmek zorunda kalmasında askeri harcamaların da etkisi büyük olmuştur (Başer, 2011: 2).

4.3.4. Din ve Laiklik Tartışmaları

Din ve laiklik tartışmaları geçmişten bugüne uzanan, toplum ve devlet hayatını her dönem farklı oranlarda etkileyen; incelenmesi her zaman zor ama bir o kadar da gerekli ve önemli olan geniş bir konudur. Din-siyaset ilişkileri kapsamında yer alan laiklik,

modernitenin oluşum sürecinde şekillenen ve uygulandığı her toplumda kendine has özellikler gösteren bir olgudur. Ayrıca sosyal ve kültürel değerlere göre farklı yorumlanabildiği gibi, Türkiye'de hala gündemin ilk sıralarında yer almaya devam etmektedir. Türkiye'de 1937 yılında laiklik ilkesinin anayasaya girmesiyle, pozitivist - liberal mahreçli girişimci bireyin tekelciliğini esas alan (Şimşek, 2012:91). Özgür düşünce sistemini işler hale getirmek ya da modernist mantıklı bakıştan hareketle dinin kişisel çıkarlara alet edilmesinin önüne geçilmek istenmiştir (Dokuyan, 2013: 95).

CHP 1945-1950 arasında halkın dini ihtiyaçlarının karşılanması konusunda bir yumuşama politikası takip etmeye başlamış olsa dahi, parti teşkilatı hala eski tarz yaklaşımları devam ettirme eğiliminde olmuştur. Bu eğilimin bazı yerlerde oldukça sertleşmesi ise halk nazarında partiye karşı oluşan olumsuz düşünceleri daha da kuvvetlendirmiştir. Parti merkezi sürekli olarak bu tip baskılara karşı duyulan kızgınlıktan kaynaklı şikâyetlerle karşılaşmıştır (Özyılmaz, 2012: 278).

Basın ve muhalefet de halkın isteklerine tercüman olmaya çalışarak iktidarın dini hayat konusundaki yumuşama yaklaşımını genele yansıtmayı talep etmiştir. Bu süreçte, uzun yıllar boyu devam eden bir baskının sonucunda açılan yaraların kapatılması adına CHP'den istekler de gündeme gelmiştir. Özellikle camilere karşı takınılmış olan tavrın ve Müslüman halka yönelik baskı uygulanmasına rağmen diğer inanışlara karşı sergilenen müsamahakâr yaklaşımın değişmesi istekleri halkın taleplerinin temelinde yer almıştır. CHP iktidarının Türkiye'de yaşayan farklı dinlerden insanların inançlarını yaşaması konusunda göstermiş olduğu müsamahayı İslam inancına karşı göstermemesi de büyük tepkiler toplamıştır (Hasçukurluoğlu, 2010: 235).

Türkiye'de Çok partili siyasal hayata geçişle birlikte, toplumda yerleşilmesi için çok büyük gayret sarf edilen inkılâplar özellikle din ve vicdan hürriyeti ile ilgili meseleler tartışılmaya başlanmıştır. Rekabetçi bir siyasal yaşam, partileri ister istemez halkın manevi değerlerine eğilmeye, bu yöndeki taleplerine kulak vermeye itmiştir. Demokrat Parti' nin muhalefette olduğu 1946 -54 yılları arasında CHP geçmişiyle ters düşer şekilde halkın manevi taleplerine yönelmiştir. Çünkü ilk defa örgütlü bir siyasi partiyle karşı karşıyaydı. Gelecek seçimleri kazanabilmesi için toplumun talep ettiği meselelere önem vermesi gerekiyordu. Diğer taraftan istekler ertelenirse gelecek seçimleri DP'nin kazanması muhtemeldi. İşte iktidarı kaptırmak endişesiyle 1946-50 yılları arasında dini mesellere yönelmiştir (Mert, 1994: 184).

Laiklik alanındaki tartışmalar geçmişten bugüne kadar gelen, toplumun yaşamını her dönem farklı oranlarda etkileyen konular olarak incelenmesi her zaman güç olan geniş bir olgudur. Laiklik, modern dünyanın oluşum sürecinde şekillenen ve uygulandığı her yerde kendine özgü özellikler gösteren bir konudur. Yine toplumların sosyal ve kültürel değerlerine göre farklı yorumlanabildiği gibi Türk-İslam tevhidi tabana göre toplumsal yapılanması bulunan ve üzerine modern kültür bindirmesi gerçekleşen Türkiye'de hala gündemin ilk sıralarını işgal etmeye devam etmektedir (Keyder, 2007: 76).

4.3.5. Başörtüsü Sorunu

Cumhuriyetin modernleşmek için gerçekleştirdiği reformlar toplumda her kesim tarafından aynı tepkiyle karşılanmamıştır. Bazen Şeyh Sait ve Menemen hadisesinde olduğu gibi köklü tepkiler de görülmüştür. Hükümet bazen sert önlemler almış bu ve benzeri hadisleri ya da muhtemel tepkileri polisiye tedbirlerle önleme yolunu seçmiş, bazı dönemler de bazı tarikatlar gayr-ı meşru sayılmıştır. Bu ve benzeri çeşitli sebeplerle tarikatlar ya da İslami cemaatler kendilerini yüksek sesle ifade edememiş, varlıklarını açıktan sürdürmemişlerdir (Akman, 2010: 119).

1946 yılından itibaren çok partili hayata geçiş İslami akımlar, tarikatlar ve cemaatler içinde bir dönüm noktası olmuştur. Doğal olarak bu dönemde toplumun tüm kesimlerine ulaşmayı onların taleplerine kulak vermeyi ve bu talepleri siyasal iktidara ulaştırarak bu kesimlerin desteğini kazanmak siyasal amaç olmuştur. Partiler bu dönemde bu kesimlerin desteğini alma zorunluluğunu hissetmişlerdir. Ancak bu dönemde bu gruplar yine de istenildiği kadar güçlü değillerdir. Çünkü CHP bu dönemde hala iktidardadır ve titiz davranmaktadır. Ayrıca yeni kurulan partilerden de laiklik üzerine irtica ve laiklik gibi meselelerde dikkatli olacaklarına dair garanti istemiştir. Bu nedenle din konusunda ılımlı söylemlere sahip olan partiler bu grupların desteğini almak istedilerse de irticai bir olayın patlak vermemesi için duruma özen göstermişlerdir (Taylan, 2006: 156).

Dini alandaki tartışmalardan belki de en önemlisi başörtüsü konusu olmuştur. 1923 yılı Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk anayasası başörtüsüne dair resmi bir yasak getirmemişti. Başörtüsünün ilk defa tartışılması ise 1960'lı yılların ilk yarısında başörtülü öğrencilerin üniversitedeki sayılarının artması ile meydana geldi. Yakın bir geçmişe kadar kamu ve özel sektörde uygulanan başörtüsü yasağında iki önemli tarih; 1980 askeri darbesi ve 28 Şubat post-modern darbesidir. İlk olarak 1980 darbesi sonrası çıkarılan ve 31 yıl uygulamada kalan "kamuda kılık kıyafet yönetmeliği" nedeniyle kadınların kamu kurumlarında başörtüsüyle çalışmaları mümkün olmadı. Bu yönetmeliğin ardından Milli Eğitim Bakanlığı

ve YÖK genelgeler yayınladı. 28 Şubat sürecinde ise başörtüsü yasağı kapsamında baskılar zirve noktaya ulaştı. 1997 yılı MGK kararlarında “irtica” en önemli tehdit olarak tanımlandı ve tavsiye niteliğinde olması gereken ancak uygulamaya konan 18 maddelik kararlar hayata geçirildi. Bu kararlar arasında kamu kurumlarındaki başörtülülere yaptırım uygulanması da yer almaktaydı (Aljazeera, 2013)

Kronolojik olarak geçmişten günümüze başörtüsü yasağına bakıldığında, sürecin 1964'te başladığı görülmektedir. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden 1964'te birincilikle mezun olan başörtülü öğrencinin konuşma yapılmasına izin verilmemesi bu yasağa dair ilk vakadır. 16 Temmuz 1982 yılında “Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Çalışan Personelin Kılık Kıyafetine Dair Yönetmelik” yürürlüğe girmiş ve kadın memurların başlarını örtmeleri yasaklanmıştır. Aynı yılın Aralık ayı sonunda YÖK, yeni bir kılık kıyafet genelgesi yayınladı. Buna göre yabancı öğrenciler de dahil olmak üzere bayan öğrencilerin başları açık olacaktı. 19 Ekim 1996 yılında İstanbul Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okulu Hemşirelik bölümü öğrencilerinden 30'u başlarını açmadıklarından dolayı sınıfta bırakıldı. 28 Şubat MGK kararlarında ise başörtüsü konusunu da ilgilendiren 18 maddelik bir yaptırım listesi yayınladı. 23 Aralık 1997'de YÖK, 19 türbanlı hemşireyi memurluktan ihraç etti. 28 Şubat 1998'de İstanbul Üniversitesi Rektörü Kemal Alemdaroğlu'nun “başörtülü-sakallı” öğrencileri konu alan genelgesi 2500 kişilik öğrenci grubu tarafından protesto edildi. 2000 yılında Öğrenci Seçme Sınavı'na türbanlı olarak öğrencilerin girmesi yasaklandı. 29 Haziran 2004'te Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), başörtüsü nedeniyle eğitim hayatı sonlandırılan Leyla Şahin'in başvurusunu takdir hakkı gerekçesiyle reddetti (Arge Enstitü, 2011: 9-13)

Yükseköğretim kurumlarında başörtü yasağı İstanbul Üniversitesi'nde 23 Şubat 1998 tarihinde bir genelge ile başladı. Binlerce öğrenci genelgeden sonra okula alınmadı ve haklarında dava açıldı. Açılan davalarda İstanbul 6.İdare Mahkemesi, genelgenin yasalara aykırı olduğuna karar verdi ancak ilerleyen süreçte karara imza atan hakimler hakkında disiplin soruşturması açıldı. Ardından Yükseköğretim Kurumu (YÖK) genelgeyi tüm üniversitelere ilettili ve başörtüsü yasağı uygulanmaya konuldu. Öğrenci Seçme Sınavı'na dahi başörtülü alım yasaklandı (Genç & İlhan, 2012:13)

10 Şubat 2008 yılında ise Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarihi bir karar aldı; üniversitelerdeki başörtüsü yasağını da kaldıran anayasa değişikliği paketi 411 milletvekilinin oyuyla kabul edildi. 27 Şubat 2008'de Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) bu kararı Anayasa Mahkemesi'ne taşıyarak iptalini talep etti. 14 Mart 2008'de ise Yargıtay

Cumhuriyet Başsavcısı Abdurrahman Yalçınkaya, “laikliğe aykırı fiillerin odağı haline geldiği” gerekçesiyle Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) hükümetinden yetkililerin siyasetten uzaklaştırılması ve partinin kapatılması için AYM’ ye başvurdu. 30 Temmuz 2008’de ise AYM, partinin kapatılmaması ancak belirli bir oranda hazine yardımının kesilmesi kararını aldı. Aynı yılın Haziran ayında AYM, üniversitelerde başörtüsü yasağını kaldıran anayasa değişikliğini iptal etti. 13 Kasım 2008’de ise Avrupa Konseyi, kamu çalışanlarının dini inanışlarına uygun kıyafet giymelerinin “laiklik” sebebiyle yasaklanmaması gerektiğini açıkladı. 4 Ekim 2010’da YÖK, önemli bir karar alarak türbanlı öğrencilerin dersten atılmasını öngören genelge maddesini kaldırdı. Bu karara giden süreç ise İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi’nde bir öğrencinin türban taktığından ötürü dersten atılması sonrası YÖK’e yaptığı başvuru ile başlamıştı. Aynı yılın Ekim ayında YÖK, ÖSS’deki başörtüsü yasağını da kaldırdı (Arge Enstitü, 2011: 14-17).

Kamu personelleri için başörtüsü yasağı 1 Ekim 2013’te açıklanan demokratikleşme paketi ile oldu. Kılık kıyafet yönetmeliğinin 5.maddesinde yapılan değişiklikle yasaklayıcı hükümler değiştirildi. Bu değişiklikle asker, emniyet görevlileri, yargı mensupları bu düzenlemenin kapsamına alınmadı. Avukatların başörtüsü takmalarını sağlayan uygulama ise mahkeme kararları ile aşıldı. TBMM’de ise 31 Ekim 2013’te hacdan dönen 4 Ak Parti milletvekili başörtülerini çıkarmadan oturuma katıldılar. TBMM için tarihi olan bu gelişmede mecliste herhangi bir sorun yaşanmadı (Aljazeera, 2013)

4.3.6. İmam Hatip Okulları ve Din Dersi Okutulmasına Yönelik Tartışmalar

Osmanlı'nın son yüzyılında eğitimde modernleşme hareketleri modern ve geleneksel eğitim kurumları sonucunu doğurmuş, Cumhuriyetle birlikte iki farklı dünya görüşüne sahip bireyler yerine modern eğitim kurumlarında eğitim gören ve milli eğitim anlayışına dayalı yeni nesiller oluşturulmak istenmiştir. Tevhid-i Tedrisat Kanunu'yla birlikte bütün eğitim-öğretim kurumları Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanırken Medreseler de bu bakanlık bünyesine alınmıştır. Din eğitimi veren kurumlar olarak görülen Medreseler kapatılarak yeni rejimin ideolojisine uygun nesiller yetiştirmek amacıyla İmam Hatip Okulları açılmıştır. Bu okulların 1930'lara kadar sayılarında görülen azalmayla birlikte 1933 yılında resmen kapatılmasının ardından halkın isteği doğrultusunda 1949 yılında İmam Hatip Kursları açılmış, Demokrat Partinin iktidar parti olarak hükümet kurmasından sonra bu kurslar İmam Hatip Okullarına çevrilerek yedi ilde açılmasına karar verilmiştir (Araman, 2006: 90).

İmam Hatip Okulları tarihsel süreç içinde en çok tartışılan okullar arasındadır. Bu kadar çok tartışılan okul olma özelliğini Türkiye Cumhuriyeti Kanunlarına aykırılığında kaynaklanmadığı, çeşitli dönemlerde bu okulların gerek iç gerekse dış güçlerin çıkarlarına alet edilmek istenmesinden kaynaklandığı iddia edilebilir. Bugün dahi çok tartışılan İHL mezunlarının farklı mesleklere ve bürokrasiye dâhil olmalarına toplumun önemli bir kesimi destek vermekte ve bu okullardan mezun olan öğrencilerin diğer okullardan mezun olan öğrencilerle aynı haklara sahip olmaları gerektiğini savunmaktadır. Adı geçen araştırma göstermektedir ki toplumun %51,9'u İHL mezunlarının girdikleri fakültelerin sınırlandırılmasına karşı çıkmaktadır. İHL'nin sadece din-iman öğreten yerler ya da velilerin çocuklarını koruma anlayışıyla gönderdikleri okullar olmasının ötesinde toplumun %66,7'si oranında kesimi tarafından çocukların din eğitiminin yanında dünyevi ilimleri de tahsil edecekleri kurumlar olarak kabul görülmektedir. İHL'nin sayılarının artması gerektiğini savunanlar arasında, Muhafazakâr %76,9, İslamcı %68,1, Milliyetçi %56,8, Demokrat %43,9'luk oy oranlarıyla yer almaktadır. Buna karşılık siyasi parti tercihleri baz alınarak yapılan karşılaştırmaya göre CHP'li olduğunu ifade edenlerin %67,9'u bu görüşe karşı çıkmaktadır (Topal, 2010: 20).

Milli Eğitim Kanunu'nda yer alan "İmam Hatip Liseleri mesleğe ve yükseköğretime hazırlar" cümlesi ve İHL'de diğer liselerde yer alan meslek dışı derslerin okutulması bu okulların üniversitelerde istedikleri bölümleri seçebilme haklarına yasal dayanak ve geçerli neden olmuştur. 1973'te İHL'ye tanınan liselerin edebiyat kollarından mezun olanların gidebileceği fakülte ve yüksekokullarla sınırlı olan üniversiteye geçiş hakları 1982 Anayasasıyla değişikliğe uğramış ve İHL'den mezun olan öğrencilere üniversitelerin bütün bölümlerinin kapısı açılmıştır (Akman, 2010: 12).

1982 yılından sonra tanınan üniversiteye girişte tam serbesti hakkıyla birlikte İHL mezunlarının çoğu üniversitelerin farklı bölümlerine yasal hakları doğrultusunda giriş yapmıştır. İHL mezunlarının üniversiteye giriş hakları doğrultusunda bu okuldan mezun olanların üniversitelerde sayılarının artması bazı çevreleri rahatsız etmiştir. Bu durumdan rahatsız olan çevrelerin iddiası, İmam Hatip Okullarından mezun olanların üniversitelerin çeşitli bölümlerine yerleşerek hukuk, siyaset, eğitim gibi devlet kurumlarına atanmaları laiklik ilkesinin ve demokrasinin tehlikeye girmesine neden olacaktır şeklinde bazı yorumlamaların yoğunlaştığı görülmektedir (Dokuyan, 2013: 14).

4.3.7. 2000'li Yıllar Türkiye'si Laiklik Anlayışı ve 28 Şubat Süreci

Devletin yönetiminde hakim olan kurallar ile dini yaşamı düzenleyen kuralların birbirinden bağımsız hale gelmesini sağlayan kurallar bütünü olarak tanımlanan laiklik, Batı'da uzun ve zorlu çatışmalardan sonra bugünkü olgun ve işlevsel düzeyine varabilmiştir. Batı modern sosyolojik yapısında farklı inanç gruplarının birbirilerine karşı hoşgörüyü yaklaşmasını sağlayabilen laiklik, bu işlevinden ötürü çağımızın modern-pozitivist liberal kapitalist toplum tiplerinde vazgeçilmez değerlerden biri olmuş ve gerek çağdaş toplumların gerekse çağdaş toplumlara eklenmek isteyen toplumların önemli bir ögesi haline gelmiştir. Fakat laikliğin önemli bir öge olması, onun kısa sürede istenilen bir seviyeye geleceği anlamına gelmemektedir. Özellikle siyasal yapısı gereği Batı'nın geçtiği süreçleri yaşamadan kısa sürede çağdaşlaşmaya çalışan toplumların, laikliği toplumsal ve siyasal anlamda istediği noktalara taşıyamadığı ve bundan ötürü büyük sorunlarla karşılaştıkları ortaya çıkmıştır (Mansur, 2008: 50).

Türkiye, Osmanlı'nın son dönemlerinden beri modernleşmeci batıcılaştırmacı kesimlerin yoğun baskısı ile laikleşmeye çalışan bir devlet olarak aynı zamanda geçmiş deneyimlerden ders çıkarma imkanına sahipti. Modernist düşünce temalı pozitivist liberal kapitalizme zemin açıcı unsurların başında gelen Laiklik, Cumhuriyet döneminin en önemli devrimlerinden biri olmakla birlikte gerek laikliğin toplumda istenildiği şekilde yerleşmemesinden dolayı gerekse laiklik algısının laikliğin özüne tam olarak uymamasından ötürü cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar devam eden sorunlar teşkil etmiştir. Zaman zaman içerik olarak farklı başlıklar ön plana çıksa da meselenin özünde hep laiklik olmuştur. Bunu çözmek için geliştirilen yöntemler günü kurtarma anlayışı üzerine kurulu olduğundan çözüm bazen dine yönelmekte bazen askeri darbe yapmakta görülmüştür. Onun için günümüze kadar bu soruna esaslı bir çözüm geliştirilememiştir (Kaboğlu, 2001: 13).

12 Eylül darbesinden sonra sağlanamayan istikrar ile tekrar bir post-modern darbe yaşanmıştır. 1997 Yılında tekrar laiklik elden gidiyor düşüncesiyle devlet kurumuna müdahale söz konusu olmuştur.

28 Şubat süreci, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde yaşanan darbelerden farklı bir şekilde gerçekleşmiştir. Süreç esnasında doğrudan silahlara başvurulmamış, asker geri planda kalmış ve medya üzerinden bir girişim yürütülmüştür. Öte yandan 28 Şubat sürecinde kesin tarihler mevcut olmamıştır. Örneğin bir önceki darbe 12 Eylül 1980'de gerçekleşmişken, bunda öyle net bir tarih mevcut değildir. Darbe olarak nitelendirilen bu

sürecin sonunda iktidar değişmiştir. Bu süreçte Batı'nın, Türkiye'de meydana gelen bu süreci darbe olarak algılaması ve adlandırması ilerleyen zamanlarda olmuştur. 28 Şubat'ın arka planında esasen 1980 darbesi sonrası yaşananlar yer almakta olup, post-modern olarak nitelendirilen bu darbeyi anlamak için 1980 sonrası yaşananlar iyi analiz edilmelidir. Zira 1980'lerden sonra Türkiye sosyolojik ve politik açıdan bir değişim yaşamıştır. Bu süreçte merkez ile çevrenin birlikte hareket etmesi yerine merkezin çevre üzerinde baskı yapması söz konusu olmuştur. Türkiye'nin modernleşme süreci bu açıdan sancılı bir süreçten geçmiştir. Bu süreçte Kürt kimliği, İslami veya Alevi kimlikler veya laik kimlikler daha da belirginleşmiş ve toplumsal çatışmalar meydana gelmiştir. 28 Şubat sürecinde merkez, İslamcılığı bir tehdit olarak algılamıştır. Özellikle küreselleşmenin etkisiyle yerel kimlikler daha da belirginleşmiştir. Ayrıca farklı kimlikleri temsil eden iktidarlar yerine merkezîyetçi ideolojiye sahip hükümetler, belirginleşen yerel kimliklere karşıt bir tavır almışlardır (Akın, 2016: 37-39).

28 Şubat'a yol açan gelişmelerin ilki 1994 yılında Refah Partisi'nin (RP) İstanbul ve Ankara başta olmak üzere birçok belediyenin başkanlığı elde etmesi olmuştur. Sonraki yıl yapılan genel seçimlerde RP, %21.4 oy oranıyla en fazla oyu olan parti olmuştur. RP'nin iktidara gelmesinin ardından devlet bürokrasisi ve iş dünyasından laiklik vurgusu mesajları iletilmiştir. 1996'daki adli yargı açılışında laikliğin korunması mesajı verilmiş; yine aynı ay içinde TÜSİAD erken seçim talep etmiştir. 1996 yılı Ekim ayında Aczmendiler adlı bir gruptan 113 kişi tutuklanmış ve iki ay sonra Fadime Şahin vakası gündemde yer almıştır. Daha sonra Oramiral Güven Erkaya, irticanın PKK tehdidinden bile daha büyük olduğunu öne sürmüştür. Ardından meydana gelen gelişmeler, iktidarın devrilmesine yol açan süreci başlatmıştır. RP lideri Necmettin Erbakan ve milletvekilleri hakkında DGM savcısı Nuh Mete Yüksel suç duyurusunda bulunmuş ve partinin kapatılması için yargı nezdinde girişimde bulunmuştur. Darbeden bir ay önce üst düzey askerler Gölcük'te irtica konulu bir toplantı yapmışlardır. Toplantının sonunda askerlerin irticaya karşı devleti koruma görevi olduğuna kanaat getirilmiştir. 28 Şubat 1997 tarihinde ise Milli Güvenlik Kurulu (MGK) bir toplantı gerçekleştirmiş ve alınan kararları 5 gün sonra Erbakan imzalamıştır. Bu kararlar arasında devrim yasalarının tatbiki, irticai faaliyetlerin engellenmesi, imam-hatiplerin bir kısmının meslek liselerine dönüştürülmesi gibi konular yer almaktaydı. Bu olayların ardından dönemin İstanbul Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan okuduğu bir şiir gerekçesiyle hapse mahkum edilmiştir. Bu süreçte dikkat çeken bir diğer unsur, MGK kararlarını uygulayanların medya patronlarını, üniversiteleri, yargı görevlilerini kendi

gündemleri doğrultusunda yönlendirmesidir (Akın, 2016: 39-44). Medyanın rolü, önceki darbelerin aksine 28 Şubat sürecinde ön planda olmuştur. Dönemin en çok satan gazeteleri 54. hükümete karşı yargısız infaz niteliğinde suçlamalarla kampanyalar başlatmıştır. Bu gazeteler sürekli olarak “irtica tehdidi” temasını kullanmış ve kamuoyu etki altına alınmaya çalışılmıştır. Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) bu süreçte göreve çağırılmıştır. 28 Şubat süreci sadece hükümetin devrilmesi değil birçok gelişmeyi beraberinde getirmiştir. Öncelikle sayıları on binleri bulacak şekilde devlette çalışan memurların tasfiyesi gerçekleşmiştir. Jakobenist-bürokratik “kıyımın” yanı sıra başörtüsü nedeniyle birçok memur ve vatandaş mağdur edilmiş ve yargı yürütülen davalarda mağduriyetleri giderilmemiştir. 55. Hükümet olan Anasol-D hükümeti kurulduktan sonra 300’e yakın üst düzey bürokrat görevden alınmıştır. Bürokrasinin yanı sıra TSK’de yüzlerce muvazzaf asker irtica gerekçesiyle görevden alınmıştır. 1990 ve 2011 yılları arasında 1235 TSK mensubu “irticai faaliyet” nedeniyle ordudan uzaklaştırılmıştır. Milli Eğitim Bakanlığında ise 3527 öğretmen “irtica” gerekçesi ve Kılık-Kıyafet Yönetmeliğine uymadıkları iddiasıyla görevden alınmıştır. Öte yandan ekonomi de bu süreçten ciddi bir şekilde etkilenmiştir. 1994-2003 yılları arasında 25 özel banka Tasarruf Mevduat Sigorta Fonu’na (TMSF) devredilmiştir. Bunlardan 20 tanesi 1997 ve 2001 yılları arasında devredilmiştir. Bunun sonucunda devlete 17.3 milyar dolar yük getirilmiştir. TMSF’ye devredilen birçok banka ve bunun yanı sıra birçok özel şirketin yönetim kurulunda emekli generaller görevlendirilmiştir (Eğitim Bir Sen, 2014: 14-29).

Bu yapılan değişiklikler gösteriyor ki materyalist-pozitivist zihniyetin uygulamaları hız kesmemektedir. Kendilerinden olmayan kesimi baskı altında tutmaya çalışmaktadırlar. Hatta onları toplumdan bile dışlamaya çalışmaktadırlar.

2000’li yılların başlarından itibaren Türk Hükümeti, AB uyum müzakerelerini ve bu kapsamda yapılması gerekenleri öncelmiştir. Bu durum zamanla Türk siyasetinde MGK’nın etkisinin azalmasına yol açmıştır. 2003 yılı Ağustos ayında laisist anlayışın hakim olduğu 28 Şubat süreci fiilen bitmiştir. 2003 yılı itibarıyla Türkiye’de pasif laikliğin izlerini görmek mümkündür.

5. BÜROKRASİ-DEVLET ETKİLEŞİM BAĞLAMINDA 2002 İKTİDAR DÖNÜŞÜMÜ VE ETKİLERİNİN LAİKLİK ALGI VE UYGULAMASI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

5.1. 2002 Sonrası Siyasal Gelişmeler ve İktidar Dönüşümü

2002 Seçimlerinde birinci parti olarak çıkan Ak Parti yasal olarak en büyük payı alan partidir. İktidarda olan parti hele ki tek başına iktidarda ise bir sonraki seçimler için daha kapsamlı ve güçlü olarak seçime girer. Koordinasyon ve iş birliği ile birlikte yerel yönetimlerin çoğunluğunu da iktidar partisi temsil ediyorsa teşkilat yapısı her daim seçime hazırlıklı bir vaziyet almaktadır. Liderin aynı zamanda Başbakan olması medyanın sürekli olarak başbakanı takip etmesi de bir avantaj olarak karşımıza çıkmaktadır. Seçim kampanyaları, meclislere yasa yapma ya da yerel yönetimlere yönetenleri seçmek için, ülkenin tamamında ya da ülkenin belli bölgelerinde yapılan seçimlerde siyasal partilerin, ilgili yasal düzenlemeler çerçevesinde seçimleri kazanmak için yürüttükleri propaganda çalışmalarında kullanılan yöntem ve tekniklerin tamamıdır. Seçim kampanyalarında reklam tekniklerinin kullanılmaya başlanması ve seçim kampanyalarının “mal ve hizmet” tanıtım kampanyalarına dönüştürülmesi, propaganda ve reklam kavramlarının daha da yaklaşarak “siyasal reklam” kavramının ortaya çıkmasına yol açmıştır (Aziz, 2003: 68) .

2002 sonrası AK Partinin başa geçmesi sonucunda ekonomik açıdan oldukça gelişmeler gösterilmiştir (Aziz, 2003: 69-70). Bu bağlamda genel bir ifade ile;

-Milli gelirden ekonomik büyüme; 2001 krizinde ekonomi -5,7 iken 2002 sonrası Ak partinin başa geçmesi ile yapılan düzenlemeler ile bu oran +6,2' ye çıkmıştır.

-İstihdam/İşsizlik; 2005 yılı öncesi verilere ulaşamadığı için değerlendirme 2005 yılından sonra yapılabilmektedir. 2005 yılına bakıldığında oran %19,5 iken günümüz itibari ile bu oran %48,2 ye çıkmıştır.

-Enflasyon; Türkiye uzun yıllar boyunca yüksek enflasyona maruz kalmıştır. Özellikle 1980 sonrası dönemde enflasyon oranı üç haneli rakamlara ulaşmış ve 2000'li yıllardan itibaren büyük azalma göstermiştir. 2002 yılından itibaren enflasyonla mücadelede para politikası aracı olarak “enflasyon hedeflemesi” uygulamasına geçilmiştir.

Yıllar İtibariyle Enflasyon Oranları		
Yıl	Enflasyon Oranı (%)	Değişim
1983	37,06	
1984	49,68	12,62
1985	44,19	-5,49
1986	30,67	-13,52
1987	55,05	24,38
1988	75,21	20,16
1989	64,28	-10,93
1990	60,41	-3,87
1991	71,14	10,73
1992	65,97	-5,17
1993	71,08	5,11
1994	125,49	54,41
1995	76,05	-49,44
1996	79,76	3,71
1997	99,09	19,33
1998	69,73	-29,36
1999	68,79	-0,94
2000	39,03	-29,76
2001	68,53	29,50
2002	29,75	-38,78
2003	18,36	-11,39
2004	9,32	-9,04
2005	7,72	-1,60
2006	9,65	1,93
2007	8,39	-1,26
2008	10,06	1,67
2009	6,53	-3,53
2010	6,40	-0,13
2011	10,45	4,05
2012	6,16	-4,29
2013	7,40	1,24
2014	8,17	0,77
2015	8,81	0,64
2016	8,53	-0,28
2017	11,92	3,39
2018	20,30	8,38

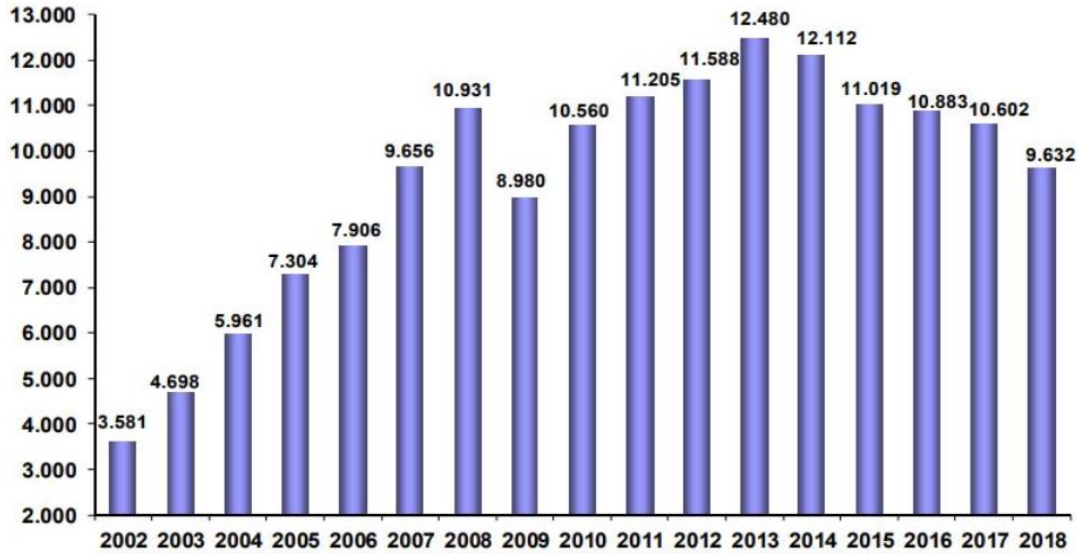
Tablo 5.1. Yıllar İtibariyle Enflasyon Oranları

Kaynak: TÜİK

Yukarıdaki tabloda Türkiye’de 1980’li yılların başlarından itibaren gerçekleşen enflasyon oranları yer almaktadır. Tablo incelendiğinde görüleceği üzere Türkiye’de 2002 yılına kadar ciddi bir hiper enflasyon sorunu yaşanmıştır. Zaman zaman yaşanan ekonomik krizlerle enflasyon oranının %125 düzeyine kadar çıktığı da görülmektedir. Son olarak Ak

Parti iktidarının başladığı 2002 yılından önce yaşanan 2001 ekonomik krizinde de enflasyonda yıl ortalamasının %68,53 düzeyinde gerçekleştiği görülmektedir. Ak Parti hükümetinin yönetime gelmesiyle birlikte enflasyon hızlı bir düşüş görülmektedir. 2008 yılında olduğu gibi bazı yıllarda küresel ekonomik krizlerden Türkiye de nasibini almıştır. Söz konusu yıllarda enflasyonda bir miktar artışlar görülse de, bu durum kontrol edilebilmiş olup enflasyon düzeyi makul seviyelerde tutulmuştur. 2016 yılında gerçekleşen darbe girişimi sonrası enflasyon artış trendine girse de, 2019 Ekim ayı itibariyle %8’li seviyelere gerileyerek yeniden tek haneli rakamlara indirilme başarısı gösterilmiştir.

Ak Parti tarafından ekonomik alanda gösterilen başarıyı diğer parametreler de kanıtlamaktadır. Örneğin, Ak Parti iktidarının işbaşına geldiği 2002 yılından günümüze kadar olan kişi başına milli gelir düzeyleri aşağıdaki tabloda sunulmuştur. Tabloda görüleceği üzere bilhassa iktidarın ilk yıllarında milli gelirdeki artış düzeyleri oldukça dikkat çekicidir. 2008 küresel ekonomik krizi sebebiyle yaşanan gerilemenin sonraki yıllarda telafi edildiği görülmektedir.

Tablo 5.2. Kişi Başına Düşen Milli Gelir (Dolar)

Kaynak: TÜİK

Bunlara ek olarak Ak Parti döneminde bir başka başarı hikayesi duble yol yapımında gerçekleştirilmiştir. 17 yıllık icraat dönemi dikkate alındığında Türkiye’deki bölünmüş yolların %332 oranında arttığı görülmektedir. 2002 yılında Türkiye genelinde toplam 6bin 101 kilometre bölünmüş yol bulunmaktaydı. Bugün bu rakam 26bin 764 kilometreye ulaşmıştır. Başka bir deyişle 20bin 109 kilometrelik bölünmüş yol son 17

yılda yapılmıştır. 2002 yılında 1714 km olan toplam otoyol uzunluğu, 2875 km'ye çıkarılmıştır. Bu faaliyetler neticesinde Türkiye'de birbirine bölünmüş yollarla bağlı il sayısı 6 iken, 77 olmuştur. Karayolları üzerinde bulunan tünel sayısı ise 83'ten 367'ye çıkarılmıştır. Toplam tünel uzunluğu 50km iken, 473 km ye çıkmıştır.

Ak parti dönemi icraatları denildiğinde bir diğer önemli madde ise sağlık hizmetleri olmuştur. 2002 yılında Türkiye'deki hastane sayısı 196 iken, Ak Parti döneminde buna ek olarak 590 yeni hastane yapılmıştır. 2002 yılında toplam ambulans sayısı 618 iken, bu sayı bugün 3bin 464'e yükseltilmiştir. Bunların yanı sıra 229 adet kar paletli ambulans, 18 ambulans helikopter, 4 ambulans uçak ve 4 de deniz ambulansı Sağlık Bakanlığının envanterine dahil edilmiştir.

Yukarıda sunulanlar esasen, 2002 yılından itibaren yaşanan dönüşüm kapsamında Türkiye'nin modern ve çağdaş bir devlet olma yolundaki çabalarının bir ürünüdür. Dolayısıyla sunulan bu hizmetlerin ve oluşturulmaya çalışılan özgürlükçü ortamın bilhassa bu dönemde yetişen nesillerin eski katı laik anlayıştan uzaklaşarak daha özgürlükçü ve çağdaş nesiller yetiştirilmesine katkı sağlamaktadır.

5.1.1. 2002 İktidar Dönüşümünün Laik Zihniyeti

Bu dönemde laiklik konusunda anayasal düzenleme yapılmamasına rağmen laiklik ilkesi anayasada aynı şekilde durmaktadır. Fakat Ak Parti hükümetinin iktidara gelmesiyle laiklik kavramı tekrar yorumlanmıştır. AK Parti muhafazakar (gelenekselci) demokrat ilkesi ile siyasete girişmiştir. Jakoben vesayetçi laikçi ve laisist Türkiye'ye karşı, seçim yolu ve muhafazakar (gelenekselci) politikalar uygulamaya adile seçimleri kazanarak yeni süreci başlatmıştır. AK Parti bu sayede laik kesimin ve muhafazakar (gelenekselci) kesimin oyunu alabilmeyi başarmıştır. Geleneklerine bağlı kalması ve gelişmelere açık olması bu yüksek oy oranına ulaşmasında etkili olan özelliklerinden biridir (Aziz, 2003:69).

2002 Ak Parti programında laiklik ve din anlayışı şu şekilde yorumlanmıştır;

- Düşünce ve ifade özgürlükleri uluslar arası standartlar temelinde inşa edilecek, özgürce açıklanabilecek, farklılıklar birer zenginlik olarak kabul edilecektir. Buna göre konuya liberal hakim modern teori çerçevesinde yaklaştığı belirtilebilir..
- Ak Parti, dini insanlığın en önemli kurumlarından biri olarak kabul edip laikliği ise demokrasinin vazgeçilmez şartı, din ve vicdan hürriyetinin teminatı olarak görür. Laikliğin din düşmanlığı şeklinde görülmesine karşıdır. Bu noktada İslam

ile liberal modern teorinin karması bir laiklik tutum kabulü yaygın görülürken, bu tutumu ile ancak jakobenist ve laisistci bürokrasinin açık İslam karşıtlığını ve bu kesimlerin İslam'ı toplumdaki uzaklaştırma tutum, tavır ve uygulamasının hızını kestiği söylenebilir.

- Esasen laiklik, her türlü inanca sahip din mensuplarının ibadetlerini serbest bırakmıştır. Laiklik özgürlük ve toplumsal barış ilkesidir. Bu noktada laikliğe, liberal bir yaklaşım zihniyetinin geliştirdiği bireycilik mantığı ile yaklaştığı söylenebilir.
- Ak Parti kutsal dini gerçeklerin siyaset malzemesi yapılmasını reddeder. Dindar kişileri rencide edecek tavırlardan uzak durur. Dinin üzerinde baskı kurmayı kabul edilemez görür.

Bu maddelerden anlaşılacağı üzere Ak Parti, liberal-pozitivist mahreçli 12 Eylül anayasasının değişmez maddeler hükmünde ele aldığı laikliği mevcut anayasal ölçüler bağlamındaki varlığı ile veya onun gölgesinde, kendi siyasetini üreten bir uygulama ortaya koyduğu görülmektedir. Dönemin cumhurbaşkanı olan A. Necdet Sezer ise laikliği; barış ve hoşgörü ortamında yaşama olanağı sağlayan bir yöntem olarak tanımlamıştır. Dönemin başbakanı R. Tayyip Erdoğan ise yaptığı konuşmalarda kişilerin laik olmadığını ve bir dini olduğunu vurgulayıp devletin ise laik olduğunu ve her türlü inanca eşit muamele yapılacağına garantisini vermiştir. Ayrıca laikliğin din düşmanlığı olmadığını belirtmiştir. Bu görüşten anlaşılacağı üzere Türkiye’de laiklik üzerinden devlet ideolojisi ile halkın siyasal tercihi dayalı gelişen siyasal iktidar arasında (önceki dönemlerdeki merkez sağ ya da sol hükümetlerden farklı gelişen bu siyasal iktidarın dünya görüşüne bağlı olarak) fiili bir ikircikli zihniyet anlayışının doğmasına neden olmuştur. Bu konuda yeni siyasal iktidarın ortaya koyduğu icraatın hem maddeci hem de madde+manacı düşünce temellerini benimseyen ikircikli Müslüman modeli bir tiplmeyi ortaya çıkarmış olduğu belirtilebilir. Bu yönde de siyaset literatürde Müslüman demokrat anlayışı ile yer açılmış olduğu söylenebilir (Sayın,2014:95). Bu yeni dönemi değerlendirilmesinde ise laiklik-iktidar ilişkisinde pasif laiklik anlayışın hakim olduğu öne çıkmaktadır..

Ak Parti'nin 3 Kasım 2002 genel seçimlerinde tek başına iktidara gelmesiyle birlikte Türkiye Cumhuriyeti'nde özellikle laiklik konusundaki yaklaşım değişimini anlayabilmek için, bilhassa bu tarihten önce ülkede var olan iklimi anlamak gerekmektedir. 2002 öncesi dönemi tamamen 28 Şubat'ın etkisinde ve askerinin kontrolünde bir dönem olarak nitelendirmek mümkündür. Söz konusu süreçte bilhassa “irtica tehlikesi” adı altında

başörtüsü konusu başta olmak üzere devletin katı laiklik uygulaması hemen her alanda görülmektedir. Nitekim dönemin Genelkurmay Başkanı Hüseyin Kıvrıkoğlu'nun 28 Şubat Kararlarının 1000 yıl devam edeceğini, ülkede irtica tehlikesi olduğu müddetçe 28 Şubat uygulamalarının devam etmesi gerektiğinin altını çizmiştir (Özbudun, 2000: 37).

Bu dönemde kurulan AK Parti; merkez partilerin halkın güvenini kaybetmesi, 28 Şubat sürecini dindar kesim üzerindeki psikolojik tahribatı ve bunlara eklenen 2001 ekonomik krizinin de etkisiyle yeni kurulan bir parti olmasına rağmen koşulların uygun olması sebebiyle ilk seçimlerde tek başına iktidar olma başarısını göstermiştir. Ak Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte Türkiye'de bilhassa yerleşik askeri bürokrasinin sivil yönetim üzerindeki hegemonyası ve katı laiklik anlayışı Ak Parti tarafından yavaş yavaş gevşetilmeye başlamıştır (Bilgili, 2011: 135). Sonraki seçimlerde de giderek artan halk desteği Ak Parti'ye bu mücadelede daha büyük bir güç ve dayanak sağlamıştır. Ak Parti iktidarıyla birlikte Türkiye Cumhuriyeti tarihinde muhafazakâr siyasete daha önce hiç olmadığı kadar geniş bir alan açılmıştır. Başka bir deyişle Türkiye Cumhuriyeti devletinin bu dönemde bir nevi post-laik bir döneme geçiş yaptığını söylemek mümkündür (Göle, 2012: 47).

Ak Parti hükümetlerinin özellikle ilk yıllarında Türkiye'de laiklik konusunda yasal anlamda çok ciddi değişiklikler yapılmamış olsa da değişen şey devletin laiklik uygulamasında meydana gelmiştir. Başka bir ifadeyle Türkiye'de laiklik anlayışı Ak Parti iktidarıyla birlikte güncellenmiştir. Ancak bu süreç özellikle Ak Parti iktidarının son yıllarında daha büyük bir ivme kazanmıştır. Ak Parti iktidarının özellikle ilk yıllarında Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ve Ak Parti'nin önde gelen isimlerinin demeçleri incelendiğinde Türkiye'de hakim bürokratik ve askeri yapı ile genel olarak çok zıtlaşmamaya özen gösterilmiştir. Bu durum, laiklik karşıtlığı olarak algılanabilecek hassas konuların özellikle Ak Parti iktidarının ilk yıllarında dile getirilmemesi ve öncelenmemesi şeklinde ortaya çıkmıştır. Nitekim dönemin önemli isimleri arasında yer alan Başbakan Yardımcısı Mehmet Ali Şahin tarafından 25.05.2006 tarihinde yapılan konuşmada, başörtüsünün öncelikli gündemleri olmadığı ve bu sorunun toplumun sadece %1,5'luk bir kesiminin sorunu olduğunu dile getirmesi bunun bir göstergesidir (İnternet Kaynağı: NTVMSSNBC. <http://arsiv.ntv.com.tr/news/374261.asp> Erişim Tarihi: 20.10.2019).

Başbakan R.Tayyip Erdoğan'ın ve arkadaşlarının, Refah Partisi döneminden elde ettiği tecrübelerden olsa gerek, devlet tarafından çizilmiş olan "kırmızı çizgileri" iktidarlarının ilk yıllarında zorlayıcı bir tutum içine girmemişlerdir. Nitekim bu durum, R.

Tayyip Erdoğan tarafından sıklıkla kullanılan bir cümlede kendini göstermektedir: “Dik duracağız ama diklenmeyeceğiz” başka bir deyişle kendi yolumuzda ilerleyeceğiz, ama bunu bir kavgaya dönüştürmeden yapacağız, anlayışıyla hareket edilmiştir. Ak Parti tarafından uzun bir dönem benimsenen bu siyaset anlayışı, bürokraside, yüksek mahkemelerde ve Türk Silahlı Kuvvetlerinin önemli mevkilerinde yapılan atamalar sonucunda gücün Ak Parti’ye geçmesine değin sürmüştür(Göle, 2012: 65).

2002 yılından itibaren Türkiye’de yaşanan iktidar dönüşümü ve değişen laiklik anlayışını en net şekilde görebilmek için başörtüsü sorunu ve sorunun çözüme kavuşmasına kadar olan sürecin takip edilmesinin faydalı olacağı değerlendirilmektedir. Başörtüsü sorunu ile ilgili olan bir diğer konu da İmam hatip mezunlarına uygulanan farklı katsayı uygulamasının kaldırılması konusu olmuştur. Bu iki konu, daha önce de ifade edildiği üzere Ak Parti tarafından iktidarının ilk yıllarında ele alınmaktan kaçınılan konular arasında yer almıştır. Ancak 2007 yılına gelindiğinde Ak Parti tarafından Cumhurbaşkanı adayı olarak gösterilen Abdullah Gül yeni bir krizin doğmasına yol açmıştır. Bu isme getirilen eleştirilerin temelinde de Abdullah Gül’ün eşinin başörtülü olması yer almıştır. Bir diğer ifadeyle Cumhurbaşkanlığı seçimini çıkmaza sokan bu olay da esasen başörtüsü karşıtlığından doğmuştur. Bu olay sonrası seçim öncesi başlatılan Cumhuriyet mitingleri ve sonrasında Genelkurmay Başkanlığı sitesinde 12 Nisan 2007 tarihinde yayınlanan ve tarihe “e-muhtıra” olarak geçen metin sonucunda 1 Mayıs 2007’de mecliste Cumhurbaşkanlığı seçimi yapılmıştır. 367 toplantı yeter sayısına ulaşılmaması gerekçe gösterilerek seçim iptal edilmiştir. Bu olay sonrasında Ak Parti erken seçim kararı almıştır. Ve söz konusu erken seçimle Ak Parti oylarını % 34,2’den %46,5’e çıkarmıştır. Daha sonra oluşan mecliste ise MHP grubunun toplantı yeter sayısı oluşmasını sağlayan desteğiyle 28 Ağustos’taki üçüncü tur oylamada Abdullah Gül cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir.

Başörtüsü serbestliğinin getirilmesi ise aslında tedrici bir süreç olmuştur. 2007 yılında YÖK Başkanı olan Yusuf Ziya Özcan tarafından üniversitelere yollanan talimatnamede başörtüsü yasağının kaldırılması talimatı yollanmışsa da bu bazı üniversiteler tarafından uygulanmamıştır. Bu durumda laik devlet ideolojisinin hakimiyetinin ve laisist materyalist-pozitivist zihinlerin hala etkin olduğunun kanıtı niteliğindedir. Bunun üzerine Ak Parti tarafından bu konuda bir yasal düzenleme yapılması kararlaştırılmıştır. Ancak bu da 2008 yılında Ak Parti’ye kapatma davası açılması ile sonuçlanmıştır. Bu dava maddeci laisist jakoben bürokratik zihinlerin, İslami muhafazakar

geleneğe sahip zihinleri belki de liberal-pozitivist hükümler eşliğinde inşa edilen hukuk yolu ile Türk siyasal tarihinden silme çabaları olarak tanımlanabilir. Nihai olarak 1 Ekim 2013 tarihinde yayınlanan Başbakanlık Genelgesi ile askerler, polisler, hâkimler ve savcılar hariç kamu çalışanları için Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Çalışan Personelin Kılık ve Kıyafetine Dair Yönetmeliğinde yapılan bir değişiklikle kaldırılmıştır. Ne kadar anayasal olarak laik olsak da bu dönemde tevhidi düşünce zihniyeti ile hareket edilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde laiklik konusunda hem anayasal hem de düzensel olarak bütünleştirici olunamaması ikircikli durumu ortaya çıkarmaktadır.

5.1.2. İnsan Hakları ve Hukuk Devlet İle İlgili Reformlar

Türkiye'nin son yirmi yıllık tarihi, bir bakıma tam üye olmak üzere müracaat ettiği Avrupa Birliği'ne uyum sağlamak için zorunlu olan hukuk reformlarını gerçekleştirme çabalarının tarihi olarak da nitelendirilebilir. Genel olarak “hukuk reformları” terimi altında ifade edilen bu nitelendirme, aslında Türkiye’de devlet ile toplum arasındaki ilişkilerin ekonomik, kültürel ve siyasi boyutlarda yeniden kurulmasına yönelik bir değişim sürecini anlatmaktadır. Bu sürecin ana doğrultularından biri kuşkusuz, insan hakları ile ilgili olmaktadır (Köker, 2013: 2).

Hukuk reformlarının Türkiye’de insan hakları alanındaki iyileştirmeleri içermesi yönünde ortaya çıkan “zorunluluk”, teslim etmek gerekir ki reformların nihai hedefi olan Avrupa Birliği’nin (AB) siyasi-hukuki kriterlerine uyum sağlama gereğinin bir ifadesidir. Ancak, insan hakları alanındaki reformları sadece AB’ne uyum süreciyle açıklamak doğru olmaz. İnsan hakları ile ilgili reformlar, Türkiye’nin AB perspektifinden görece bağımsız olarak, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nce (AİHM) defalarca tescil ve teyit edilmiş bulunan onlara göre mevcut olan bozuk sicilinin düzeltilmesi bakımından da bir zorunlulukmuş gibi gösterilmektedir.

Ayrıca, hukuk reformlarının insan hakları alanını da kapsamak zorunda oluşunun, Türkiye-Avrupa ilişkileri bağlamında ortaya çıkan ve dolayısıyla Türkiye’nin somut durumundan kaynaklanan nedenlerin ötesine geçen gerekçeleri de vardır. Bu gerekçeler, modern hukuk düzeniyle hak kavramının niteliği arasında var olan mantıkî diyebileceğimiz bağlantılarda karşımıza çıkmaktadır. Bir diğer deyişle, Avrupa modern pozitivist liberal hukuk anlayışı açısından bakılarak sadece Türkiye’nin somut durumu değil, mevcut herhangi bir somut toplumsal durumun özel ve konjektürel gereklerinden bağımsız olarak, başlı başına bir modern hukuk düzeninin kendi içsel niteliği, insan hakları nosyonunun varlığını ve geliştirilmesinin gerekliliğine dair bilgilere ulaşılmıştır (Köker, 2013: 2)

5.1.3. Dinde Reform Tartışmaları

Geçmişten günümüze gelen ve bazı İslam ülkelerinde halen mevcut olan her şeye kuşkuyla bakma, modern dünyadan gelen her şeyi özünde kötü, kerih veya gavur icadı gibi olumsuzlayıcı bakış açısıyla karşılama gibi tutumları İslam fikhinin dinamik dönemlerine nazaran ciddi bir kırılma olarak nitelenebilir. Açıktır ki İslâm'ın yayılma dönemlerinde Müslümanların bakıldığında yeniliklere karşı daha serbest bir tutumları vardır. Bunun da en önemli sebebi, öncelikle İslam'ın tevhid özüne uygun olarak daima değişmeyi ve ilerlemeyi arzu etmesinden kaynaklanmaktadır (Şimşek 2016 77-78). Bu konuda Enfal Suresi 60. Ayete göre; “Ey inananlar, onlara (düşmanlarınıza) karşı gücünüzün yettiği kadar kuvvet ve savaş atları hazırlayın” ayeti çerçevesinde sürekli vahye yönelmiş akıl ile daima değişme, teknoloji inşasının yapılması emredildiğinde bu gelişmeye yol açmıştır(Şimşek 2016:325). Birde yayılma döneminde Müslümanların güçlü bir özgüven duygusunu taşıyor olmalarından ve tabii ki fetih tecrübesinin doğası itibariyle gerektirdiği teknoloji üreten akla biraz daha yakın olmalarından ileri gelmekte idi. Türkiye'de oryantalist mahreçli “İslâm Reformu” olarak gündeme getirilen proje ise, İslam'a içeriden bir müdahale gibi, İslam'ın kendi ihtiyaçlarının bir sonucu olarak ve Müslümanların kendi insiyatifleri ile karar verilmiş bir hamle olarak algılanmamış, aksine İslam'a yabancı, hatta İslam'a düşman bir insiyatifin bir müdahalesi olarak algılanmıştır. 1928 yılında gündeme getirilen İslâm Reformu projesi, İslam'ı alenen Hristiyanlığa benzetmeye çalışan bir yaklaşımdı. Bundan dolayı İslam'ın harici herhangi bir müdahaleyle yorumlanmasına karşı gelişen refleks İslam'ın içerden herhangi bir yorumlanmasıyla ilgili istek veya iradeyi de büyük ölçüde bitirmiştir (Babacan, 2009; 66).

Türkiye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan 2018 yılında dinde reform tartışmalarına "dinde reform yapmak haddimize mi?" diyerek karşı çıkmıştır.

Reformist milliyetçiler, “din reformu” ile pozitivist reformları gerçekleştirmeyi, hem de dinlerin en mükemmeli kabul ettikleri İslamiyet'i yüceltmeyi hedefliyorlardı.

Jön Türklerin ideoloğu olan Ziya Gökalp'te, Türkçe ibadeti savunanlardandı. Ona göre, din kollektif bir paydayı temin ettiği için var olmalı, ancak dualar ve ibadetler Türkçe olmalıydı.

Bir takım prensipler, inkılâplar adı altında sulandırılmış, laikleştirilmiş, sekülerleşmiş, hatta devletleştirilmiş bir “din” anlayışı, “Türk Müslümanlığı” adıyla resmen de kabul edilmişti.

Esas, dininin esasları kaldırılıp yerine milliyetçilik ikame edilmek istendi. Oysa, menfi milliyet, ırkçılık hiçbir zaman din bağının yerini tutmayacağı açıktır. Bundan dolayı hermonotik bir dindarlık üzerinden esasında laikliğin dinde reformistlerce savunulduğu laisizme yol açan bir anlayışın varlığı bu süreci inşa etmiştir.

5.2. 2007'deki Siyasal Gelişmeler

Türkiye'deki seçmenlerin sandık başına gittiği beşinci referandum, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın halk tarafından seçilmesini öngören 5678 sayılı anayasa değişikliği kanununun 21 Ekim 2007'de halkoyuna sunulmasıyla gerçekleştirmiştir. Değişiklik kanunu, %31 "Hayır" oy oranına karşılık %69 "Evet" oy oranıyla kabul edilmiştir (TÜİK, 2008: 2).

2007 referandumunun yapılmasının temel nedeni, dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in görev süresinin dolmasından sonra Cumhurbaşkanlığı seçimi konusunda yaşanan siyasi kriz olmuştur (Türkiye Büyük Millet Meclisi Araştırma Merkezi, 2010: 136). Kriz döneminde, cumhurbaşkanı seçmek amacıyla TBMM'nin toplanabilmesi için TBMM Genel Kurulu'nda en az 367 milletvekilinin mi, yoksa 184 milletvekilinin mi bulunması gerektiği konusunda oldukça yoğun tartışmalar Anayasa Mahkemesi'nin 18.06.1987 tarih ve 1987/9 Esas ve 1987/15 Karar sayılı kararı yaşanmıştır. Cumhurbaşkanı seçmek amacıyla TBMM'nin toplanabilmesi için TBMM Genel Kurulu'nda en az 367 milletvekilinin bulunması gerektiği görüşü ilk olarak Ali İhsan Karacan tarafından ileri sürülmüştür (Eroğul, 2007: 169). Bu görüşün Sabih Kanadoğlu gibi bazı hukukçular tarafından da desteklenmesiyle tartışmalar yoğunlaşmıştır.

Böylece Ak Parti tarafından Cumhurbaşkanı adayları olarak gösterilen Abdullah Gül'ün sahip oldukları özellikler ve bilhassa eşinin başörtülü oluşundan hareketle bu durumu laikliğe ve rejime bir tehdit olarak algılayan kesimlerce bir hamle daha yapılmıştır. Bunun neticesinde mecliste gerçekleştirilen Cumhurbaşkanlığı seçimi iptal edilmiştir. Ortaya çıkan bu sonucun neticesinde Ak Parti'nin referandum hamlesini yapması ve konuyu millete götürmesi ise, milletin bunu devlet, laiklik ya da rejim için bir tehdit olarak algılayıp algılamadığının bir göstergesi olmuştur. Böylece Ak Parti laiklik saikleriyle karşısına çıkan bir engeli daha milletin desteğiyle aşabilmiştir.

5.2.1. 12 Eylül Referandumunu Sonuçları ve Yorumları

Ak Parti'nin iktidardaki serüveni açısından 2010 yılında yapılan referandum, başka bir deyişle 12 Eylül referandumu büyük bir dönüm noktası hüviyetindedir. Çünkü 2002 yılı

Kasım ayında iktidara gelmiş olan Ak Parti'nin yönetici kadrosu, özellikle iktidarının ilk yıllarında Devlette hakim olan bürokratik ve askeri gücün yapacağı bazı yenilikler önünde engel teşkil ettiği düşüncesini savunmuştur. Ak Parti iktidara geldiği yıldan itibaren 2009 yılındaki yerel seçimler hariç düzenli bir şekilde oy oranını arttırarak her geçen gün daha büyük bir halk desteğini arkasına almıştır. 2004 yılında yapılan yerel seçimlerde Ak Parti İktidarı %40 oranında oy alarak bu bandı da geçmiştir. Ancak 2007 yılında Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in görev süresinin dolması sebebiyle yapılacak olan Cumhurbaşkanlığı seçimi süreci ve bu süreçte yaşananlar Ak Parti'nin istediklerini henüz rahatça yapabilecek bir güçte olmadığını göstermiştir. Bu süreçte Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Cumhurbaşkanı adayı olarak Abdullah Gül'ü aday göstermesi ile birlikte Cumhuriyet Mitingleri, 27 Nisan e-Muhtırası gibi bazı olaylar yaşanmıştır. Bu süreç özellikle Devlette askeri bürokrasinin siyaset üzerinde söz sahibi olma çabasını da göstermesi açısından önem taşımaktadır (Derdiman, 2010; 1-5).

12 Eylül 2010 referandumu 12 Eylül Darbesini yapanların yargılanmasının önünün açılması başta olmak üzere, askeri ve bilhassa yargı alanında önemli düzenlemeleri içermektedir. Fakat bu referandum söz konusu olduğu tarihten itibaren çok farklı şekilde yorumlara da sebep olmuştur. Bu referandumu demokratik hakların arttırılması, yargı reformu olarak niteleyen bir kesime karşın, referandumun Ak Parti'nin devletteki hegemonyasını sağlama girişimi olarak da ifade eden görüşler ileri sürülmüştür (Zabunoğlu,2011; 79). Yukarıda 12 Eylül 2010 referandumuna ilişkin genel bilgiler verildikten sonra esasen bu referandumla yapılmış olan değişiklikler, maddeler bazında incelenerek öne çıkan hususlara laiklik ve laisizm açısından vurgu yapılacaktır.

12 Eylül Referandumu ile Yapılan Değişiklikler;

5982 sayılı kanun olarak bilinen bu değişiklik Nisan 2010'da Meclis'e sunulmuştur. T.B.M.M' nde ilgili yasa görüşmeleri tamamlandıktan sonra 7 Mayıs 2010 tarihinde mecliste kabul edilmiştir. Ancak bu yasa Anayasa'nın amir hükmü gereğince Cumhurbaşkanı'nın onayını müteakip halk oylamasına sunulması gerektiği için buna uygun şekilde 13.05.2010 gün ve 27580 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanmıştır (Yılmaz, 2010; 5). Yüksek Seçim Kurulu tarafından alınan karar gereğince bu yasanın halk oylamasının 12 Eylül 2010 Pazar günü yapılmasına karar verilmiştir. Bu süreçte ilgili yasanın iptali için Anayasa Mahkemesi'ne dava açılmıştır. Mahkeme tarafından 7 Temmuz 2010 tarihli 2010/87 sayılı karar ile bu yasa değişikliğinin bir bölümü anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle iptal edilmiştir. Sır'a göre 5982 sayılı yasanın 16, 22, 25 ve Geçici 18

ile 19. maddelerindeki bazı ibarelerin ve bir cümlenin anayasaya aykırı olduğu saptanarak iptaline karar verilmiştir. Konu iptal sonrası Yargıtay, Danıştay, Askerî Yargıtay, Askerî Yüksek İdare Mahkemesi ve Sayıştay genel kurulları ile Yükseköğretim Kurulundan AYM üyeliğine aday gösterme konusundaki düzenlemeler iptal edilmiştir. Buna ek olarak Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu (HSYK) üyeliğine Cumhurbaşkanı tarafından iktisat ve siyasal bilgiler bölümlerinden öğretim üyelerinin seçilebilmesi maddeleri iptal edilmiştir (Sır, 2011; 93).

Yukarıda sıralanan ve Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilen hükümler sonrasında yasa teklifi 27 maddelik bir metin haline dönüşmüştür. Bu şekilde mecliste yeniden görüşülmüş olup, bunlardan siyasi partilerin kapatılması konusunda Meclisin ön onayını öngören yasa T.B.M.M’ de yeterli oyu alamadığı için düşmüş olup 26 maddelik bir yasa tasarısı olarak referanduma sunulmuştur. Bahse konu yasa son halini aldığı bu şekilde 12 Eylül 2010 tarihinde yapılan referandum sonucunda %57,88’lik “Evet” oyu olarak kabul edilmiş ve yürürlüğe girmiştir. Bu değişim devlet-laiklik ilişkisi bakımından ele alındığında katı laiklik uygulamalarından daha ılımlı laiklik uygulamalarına doğru yönelinmiştir ifadesi kullanılabilir.

12 Eylül 2010 referandumuna gelen süreçte anayasa değişikliğini savunan ve bu değişikliğin gerekli olduğuna dair savlar ileri süren kişilerin temel argümanı, yürürlükte olan anayasanın 1982 yılındaki “darbe anayasası” olduğu ve bu yüzden değiştirilmesi gerekliliği vurgulanmıştır (İnce, 2010). Bu noktadan hareketle 5982 sayılı yasa değişikliği ile 1982 anayasasının pek çok hükmü değiştirilmiştir. Bu anayasa değişikliği ile anayasal sisteme yeni bazı kurum ve kavramlar da ilave edilmiştir. Başta yargı kurumlarındaki yapısal değişiklikler olmak üzere, Kamu Denetçiliği (Ombudsmanlık) sisteminin getirilmesi de önemli değişiklikler arasında yer almaktadır.

12 Eylül 2010 referandumuna ile getirilen değişiklikler arasında oldukça önemli olan bir diğer husus ise, 12 Eylül 1980 darbesini yapan kişilerin anayasal dokunulmazlıklarının kaldırılarak yargılanmalarının önünün açılması olmuştur. Bahse konu dönemde darbeye etkin rol almış olan Milli Güvenlik Konseyi üyeleri ile Danışma Meclisi'nde görev alan kişilerin yargılanmaları önünde engel teşkil eden geçici 15.madde yürürlükten kaldırılmıştır.

Bahse konu anayasa değişikliği ile pek çok alanda değişiklikler öngörülmüştür. Bu değişiklikleri başlıklar halinde aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür:

- Kanun Önünde Eşitlik,
- Özel Hayatın Gizliliği (Kişisel Verilerin Korunması Hakkındaki düzenlemeler),
- Yerleşme ve Seyahat Hürriyeti,
- Ailenin Korunması ve Çocuk Hakları,
- Sendika Kurma Hakkı,
- Toplu İş Sözleşmesi ve Toplu Sözleşme Hakkı,
- Grev Hakkı ve Lokavt,
- Dilekçe, Bilgi Edinme ve Kamu Denetçisine Başvurma Hakkı,

Yukarıda başlıklar haline sıralanan düzenlemeler incelendiğinde esasen ağırlıklı olarak kişi hak ve hürriyetlerinin korunması ve genişletilmesine ilişkin maddeler olduğunu söylemek mümkündür. Bunların yanı sıra bilhassa askeri ve yargı alandaki reform paketleri çalışma konumuzla daha yakından ilgili olduğu için bu değişiklikler hakkındaki bilgiler biraz daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Bu türdeki değişikliklerden biri de bu yasa değişikliğinin 11. Maddesinde yer almaktadır. Bu madde anayasanın 125. Maddesinin 2. Fıkrasına eklenen;

“Yüksek Askerî Şûranın terfi işlemleri ile kadrosuzluk nedeniyle emekliye ayırma hariç her türlü ilişik kesme kararlarına karşı yargı yolu açıktır.”

Hüküm ile birlikte YAŞ kararlarına yargı yolu açılarak askeri ihraç kararlarına bir nevi sivil denetim getirilmiştir. Benzer şekilde bir madde de anayasanın 129. Maddesine eklenerek memurlar hakkındaki uyarma ve kınama cezalarının da yargıya taşınabilmesi sağlanmıştır (Hakyemez, 2012:270-279). Bu durum demokratikleşme yönünde bir adım daha atıldığını gösterir.

12 Eylül Referandumunun en çok düzenleme yaptığı alan ise, yargı alanındadır. Bahse konu anayasa değişikliğinin 14.maddesi “Hâkim ve Savcıların Denetimi” konulu olup, bu madde ile köklü değişiklikler hayata geçirilmiştir. Buna göre, Hakim ve Savcılar üzerindeki denetim yetkisi Adalet Bakanlığı’ndan alınarak HSYK’ ya verilerek bu kurulun yargı alanındaki idari etkinliği arttırılmıştır. Bu etkinlikle devlet-laiklik ilişkilerinde toplum lehine düzenlemeleri fiili olarak ortaya çıktığı görülmektedir.

Bu referandumda sadece sivil yargı değil askeri yargı alanında da önemli değişiklikler yapılmıştır. Asker kişiler üzerinde de sivil yargının etkinliğinin arttırılması amaçlanmıştır. Nitekim asker kişilerin anayasal düzene karşı işledikleri suçlar için yargılanma yerleri Askeri değil sivil yargı makamları olarak belirlenmiştir (Hakyemez,

2012:270-279). Ayrıca Askeri Yargıtay ve Askeri Yüksek İdare Mahkemesinin temel düzenleme ve işleyişinin askerlik esaslarına göre olur ifadesi anayasadan çıkarılmıştır. Böylece ilgili makamların bağımsızlığı ve tarafsızlığının sağlanması amaçlanmıştır.

Bu referandum sonucunda HSYK' nın yapısı tamamen baştan ele alınmıştır. Üye sayısı 22 asil ve 12 yedek olmak üzere 34'e çıkartılmış ve Kurul'un, tek daire yerine 3 daire halinde çalışması esası hükme bağlanmıştır. Kurul üyelerinin seçilmesinde taşrada görev yapan hakim ve savcılarının da söz sahibi olmasıyla üye belirleme sisteminde önemli bir değişikliğe gidilmiştir (Sağlam, 2011; 27). Bu durum sonucunda yerel yargı mensuplarına seçim ile yüksek yargıya üye olabilmenin yolu açılmış olduğu görülür.

Söz konusu anayasal değişikliğin ilk 25 maddesi çeşitli alanlardaki düzenlemelere ilişkin olup son madde olan 26.maddesi ise bu değişikliğin halkoyuna tümüyle sunulacağına ilişkin hükmüdür.

Sonuç olarak Bütün bu değişimler çerçevesinde söz konusu 12 Eylül 2010 referandumu modern Türkiye'deki jakoben bürokrasi ve laiklik ve laisizmcî yapılar konusundan kısmen jakobenlik ve laisizmcî bürokrasinin hakimiyeti konusundan toplum lehine gücü kıran ya da onu sınırlayan bir gelişme seyrini ortaya çıkardığı belirtilebilir. Fakat modern devlet, devletin resmi liberal ideolojisi ve modern devlet-laiklik ilişkilerinde önemli bir temel yapısal değişimi ortaya çıkarmadığından bu konuda da pozitivist –liberal devlet statükusunun korunmaya devam ettiğini söylemek yanlış bir ifade içermeyebilir.

5.2.2. 1 Ekim 2013 Demokratikleşme Paketi ve Başörtüsü Sorununun Çözümü

Ak Parti hükümeti tarafından demokratikleşme çalışmaları kapsamında 2013 Eylül ayından başlayarak kamuoyu ile birtakım bilgiler paylaşılmaya başlanmıştır. Nitekim Başbakan Recep Tayyip Erdoğan tarafından 30 Eylül 2013 tarihindeki açıklama ile “Demokratikleşme Paketi” içeriği kamuoyu ile paylaşılmıştır.

Paket içeriği itibarıyla çok farklı alanlarda düzenlemeler getirirse de konumuz kapsamında ve laiklik çerçevesinde en çok tartışılan düzenlemelerin başında “başörtüsü sorununa” dair olan düzenleme olmuştur. 8 Ekim 2013 tarihli Resmi Gazetede yayınlanan Kılık ve Kıyafet Yönetmeliği'nde yapılan düzenlemeler ile Kamu çalışanlarının (yargı ve TSK mensupları hariç) kamuda başörtüsü takmalarının önündeki engelleyici hükümler ortadan kaldırılmıştır. Aynı düzenlemelerin Yargı mensupları ile TSK mensupları da dahil olacak şekilde genişletilmesi ise Ağustos 2016 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Anayasal

olarak laiklik metinde değişiklik olmamasına rağmen Ak Parti hükümeti, bu durumu kendi zihniyetiyle yorumlayarak çeşitli düzenlemeler yapmıştır.

2013 yılında hayata geçirilen demokratikleşme paketi esasen sadece Kılık Kıyafet düzenlemesinde ibaret olan bir yönetmelik değişikliği olmamıştır (Göle, 2013: 37). Bu değişiklik farklı alanlarda ve özellikle AB üyelik müzakereleri kapsamında da düzenleme yapılması gerektiren bazı alanları kapsamaktadır. Demokratikleşme paketi çerçevesinde düzenleme getirilen başlıca alanların “Siyasi Kriterler” ve “Yargı ve Temel Haklar” alanlarında olduğunu söylemek mümkündür (Özdemir, 2014: 45). Özellikle bu alandaki düzenlemeler Türkiye’nin AB üyelik müzakere süreci ile doğrudan bağlantılıdır. Bu kapsamda 2013 yılı Demokratikleşme Paketi çerçevesinde düzenleme yapılan konulara ilişkin genel başlıklar aşağıda sıralanmıştır:

- ✓ Seçim sistemine ilişkin düzenlemelerin yapılması
- ✓ Siyasi partilere devlet yardımının kapsamının genişletilmesi
- ✓ Siyasi partilerin teşkilatlanmalarına kolaylık getirilmesi
- ✓ Siyasi partilere üyelikte engelin kaldırılması
- ✓ Seçimlerde farklı dil ve lehçelerde propagandanın serbest hale gelmesi
- ✓ Nefret suçu ile ilgili düzenleme yapılması
- ✓ Ayrımcılıkla mücadele ve eşitlik komisyonunun kurulması
- ✓ Türk Ceza Kanunu (TCK) ile yaşam tarzına saygının güvence altına alınması
- ✓ TCK’ da belirli harflerin kullanılmasından dolayı var olan cezai müeyyidelerin kaldırılması
- ✓ Toplantı ve gösteri yürüyüşleri kanununda düzenleme yapılması
- ✓ Özel okullarda farklı dil ve lehçelerde eğitimin serbest hale gelmesi
- ✓ Bazı köy isimlerinin kullanılabilmesi önündeki yasal engelin kalkması
- ✓ Kamu kurum ve kuruluşlarında başörtüsü yasağının kaldırılması (Gerçekleşti)
- ✓ Kişisel verilerin korunmasına yönelik yasal düzenleme yapılması
- ✓ Yardım toplama kanunundaki kısıtlamaların kaldırılması
- ✓ Mor Gabriel Manastırı arazisinin iade edilmesi (Gerçekleşti)
- ✓ Roman Dil ve Kültür Enstitüsünün kurulması (Gerçekleşti)
- ✓ İlkokullardaki öğrenci andı uygulamasının kaldırılması (Gerçekleşti)

Demokratikleşme paketi kapsamındaki düzenlemeler ile kamuda başörtüsü kullanımına serbestlik getirilmiş, öğrenci andının okunması uygulamasına son verilmiştir.

Buna ek olarak Roman vatandaşlarımız tarafından dil ve kültür alanında karşılaştıkları sorunların çözümü için çalıştaylar yapılmaya başlanmıştır (Göle, 2013: 19).

2013 yılı Demokratikleşme Paketinin geneli ve özelde başörtüsü yasağının kaldırılması konusu dikkate alındığında Devletin laiklik algısının değiştiği ve katı laiklik algısından daha özgürlükçü ve demokratik bir algıya geçiş yaşandığını söylemek mümkündür. Ak Parti laiklik anlayışını materyalist-pozitivist zihniyet algısından çıkarıp günümüze adapte etmiştir. Her ne kadar ikircikli yapının eseri olan bu uygulama ile birazda olsa tevhidi düşünce zihniyetine yaklaşılmıştır. Yukarıda demokratikleşme paketi kapsamında sunulan diğer maddeler de bunun göstergesidir. Kişilerin kendi dil ve lehçelerinde konuşmalarının önünün açılması, kılık kıyafetteki engel ve yasakların kaldırılması vb. diğer uygulamaları, Devletin her kesimden vatandaşına hiçbir ayırım gözetmeden davranması amacıyla hareket etmesinin bir sonucu olarak yorumlamak mümkündür.

Kılık kıyafet düzenlemesi ile birlikte diğer hususlardaki iyileştirmelerin de esasen Türkiye’de temel hak ve özgürlükler ile hoşgörü ortamının tesis edilmesine yönelik çabalar olduğunu söylemek mümkündür (Gümüşoğlu, 2013: 78).

Başörtüsü sorunu sadece kamuda başörtüsü kullanım yasağı ile sınırlı bir durum değildi. Bu uygulama aynı zamanda bireylerin eğitim alma haklarının da önünde engel teşkil etmekteydi. Buna ek olarak aynı dönemde, kılık kıyafet yönetmeliklerine aykırı hareket ettikleri gerekçeleriyle memuriyetlerinden çıkarılan kişiler de olmuştur. Tüm bu uygulamalar göstermektedir ki, kamuda başörtüsü yasağı olarak anılan düzenlemeler esasen bireylerin temel hak ve hürriyetleri başta olmak üzere pek çok alandaki özgürlüklerini kısıtlayıcı bir rol üstlenmiştir (Günay, 2012: 39). Bu düzenlemelerle kısıtlayıcı duruma tamamen özgürlük getirmiş olup, laisist bürokrasinin dayatması olan durumdan toplum uzaklaştırılmıştır.

2013 yılındaki Demokratikleşme paketi ile 28 Şubat sürecinde mesleklerinden ihraç edilen memurların işlerine geri döndürülmesi için gerekli yasal düzenlemeler yapılarak yukarıda ifade edilen hak kayıplarının bir nebze de olsa önüne geçilmesi hedeflenmiştir. Bu iadelerle hakkı elinden alınan bireylerin bir nebze olsun itibarlarının geri kazanılması sağlanmıştır. Laisist-materyalist zihniyetin uygulamalarından arınılmıştır.

6. SONUÇ

Tarihsel süreç içerisinde değerlendirildiğinde ilk çağlardan itibaren kurulan devletlerde din ve devlet olgularının birbiriyle bütünleştiği ve bu yöndeki uygulamaların ağırlıkta olduğu görülmektedir. Bu durum ilk kez Batı dünyasında ortaya çıkan bazı olaylar sonrasında değişmeye başlamıştır. Genel anlamda rönesans ve reform hareketleri olarak adlandırılan bu süreçler sonunda Batı Dünyası Hristiyanlıkla bir iç hesaplaşmaya gitmiştir. Avrupa'da ortaya çıkan Rönesans ve reform hareketleri neticesinde din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması gerektiği düşüncesi ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu kapsamda ileri sürülen bazı modeller de olmuştur. Bunlar arasında ilki Fransız Devrimi sırasında özellikle Fransa kaynaklı laisizm kavramını temel alan ve buna yönelik modeller olmuştur. Bu sistem, temelinde din karşıtlığına dayanmaktadır.

Bürokrasi-devlet etkileşim bağlamında Türkiye'deki özellikle 1928 ve 1937 yıllarında belirgin etki dönüşümlerinin görüldüğü laiklik anlayışı ise pozitivist liberal Türkiye'nin en vazgeçilmez kavramı olarak hala belirginliği korumaktadır.

Laiklik kavramına ilişkin olarak öne sürülen modellerden bir diğeri ise "dışlayıcı laiklik" modelidir. Bu modele göre Türkiye'de bürokrasi–devlet etkileşimi bağlamında din, özel alanla sınırlanmış olup, kamusal alanda dine ait herhangi bir uygulamanın yer almaması temel alınmıştır. Bu uygulamayı benimseyen devletlerde, devlet aygıtları din hayatı üzerinde etkin ve kontrol edici konumda kabul edilmiştir. Dışlayıcı laiklik modelinin uygulanmasına ilişkin örnekler; 1875-1905 yılları arasında Fransa'da, 1946-1950'li yıllar arasında ise Türkiye'de görülmektedir. Bu uygulama laikliğin katı uygulamaları arasında kabul edilmektedir.

Laiklik Türkiye Cumhuriyeti devletinin kurulmasından itibaren özellikle vurgu yapılan bir ilkedir. Devletin açıkça din karşıtı bir ideolojisi bulunmamakla beraber ilkenin, bir tür din gibi algılanıp yorumlandığı ve uygulandığı görülmektedir. Bu görüş en çok Anayasa Mahkemesi (Yargı bürokrasisi) kararlarında somutlaşır.

Aslında Mahkeme kararları Cumhuriyet'i kuran "aydınlanmacı" kadroların görüşlerinden başka bir şey yansıtmamaktadır. Modernleşme projesini hayata geçiren bu ilerici seçkinlere göre Cumhuriyet öncesi toplumun geri kalmışlığının nedeni dinin toplumdaki geleneksel gücüdür. Çağdaşlıksa esas itibarıyla aklın öne çıkması, dolayısıyla

dinin toplum hayatındaki tezahürlerinin yok olması demektir. Bu nedenle Devletin kurulma aşamasında Fransız Devriminin ilk dönemindeki uygulamalar neredeyse birebir taklit edilerek, İslam dininin devlet tarafından biçimlendirilmesi, değiştirilmesi ve akılcılaştırılması amaçlanmıştır.

Fransız devriminden esinlenen hayatın bütün yönlerini seküler hale getirmekten yana olan bu anlayış çerçevesinde din ve vicdan özgürlüğü daha çok dinden özgürleşme, dinin ait olduğu yere vicdanlara dönmesi olarak yorumlanmış, ancak 1950' lerde demokrasi ilkesinin çoğulculuk anlamıyla hayata geçirilmesi üzerine toplumsal dinamikler devletin dini kontrol altına alması gereğini dayatmıştır.

Modern devlet yapısında Laik bir sistem ilk anlamıyla tarafsız ve dolayısıyla çoğulcudur. Çoğulculuğa yaptığı vurgu ile Laiklik, demokrasi kavramı ile ortak bir zemini paylaşmaktadır. Modern Batı' da laik bir sistemde devlet dini kendi içine almamakla birlikte onun bireysel olarak yaşanması konusunda tarafsız olması görünümü ile ifade edilir; yani ne genel olarak dindarlığı veya belli bir dini ya da mezhebi, ne de dinden arındırmayı ve toplumsal hayatın tümüyle sekülerleştirilmesini destekleyebilir.

Türkiye'de modern devlet-bürokrasi ilişkisinin yön vericiliğinde hareketle 1937'den günümüze kadar olan hükümetler, laikliği farklı biçimlerde uygulamıştır. Laiklik kavramı anayasadan çıkarılmasa bile-laikliğin çerçevesi içinde yer almayan bazı unsurlar laiklik içine sokularak, hukuk bakımından bazı sorunlarla karşılaşmıştır. Ezanın Türkçe okutulması, başörtü yasağı gibi sorunlar bunlara örnek verilebilir.

Laiklik Türkiye' de jakoben batıcı bürokrasi tarafından İslam'ı benimsemiş halka dinden uzaklaştırma projesi olarak karşımıza çıkmış olup, 2002 yılından sonra çeşitli uygulamaları ile devlette görülmesi sonucunda toplumda sosyolojik olarak algılanmaya başlanmıştır.

AK Parti ise hükümete geldiğinden beri bazı konular nedeniyle laikliğe ters düşmüş gibi yorumlanmıştır. Aslında tüm hükümetler gibi laiklik AK Parti döneminde de kendi ideolojisine göre yani liberalizme göre liberal hermonotizm bağlamında yorumlanmıştır.

Laiklik olgusu Türkiye'de anayasal anlamda bir statü ve tanımlama değişikliğine uğramamasına karşın dönem dönem ülkedeki laiklik kapsamındaki uygulamalarda büyük farklılıklar görülmüştür. Bu durumun temel nedeni farklı hükümetlerin ve bürokrasinin görüşleri doğrultusunda gerçekleşen zihniyet farklılığıdır. Bu çalışma kapsamında 1937 yılından itibaren Türkiye Cumhuriyeti'nde laiklik anlayışında ve uygulamalarında yaşanan

değişimler ele alınmıştır. Çalışma boyunca detaylı bir şekilde sunulduğu üzere laiklik, Türkiye Cumhuriyeti için kurucu değerler arasında kabul edilen bir olgu olarak kabul görmüştür.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin sahip olduğu laiklik anlayışında esasen son yıllara kadar büyük bir değişim görülmemiştir. Bu laiklik anlayışının Dünya'daki laiklik uygulamaları da incelendiğinde, “katı laiklik” olarak adlandırılan kategoriye dahil olan bir laiklik anlayışı olduğu görülmektedir. Bahse konu laiklik anlayışında bireylerin kamusal alanda dini hayata dair faaliyetlerde bulunmaları ya da herhangi bir şekilde dini hayata dair bir sembolü taşımaları kabul görmemektedir. Dolayısıyla bu dönemdeki laiklik anlayışının en büyük göstergesi bireylerin kılık-kıyafetleri üzerinden yürütülmüştür. Aynı laiklik zihniyetinin dini görüşüne göre, din olgusu Allah ile kul arasında yaşanması gereken uhrevi bir konudur. Bunun toplumda görünür olması, bilhassa da kamusal alanlarda herhangi bir dini olgunun görünür olması, laikliğe aykırı olarak kabul edilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti uzun yıllar boyunca bu kapsamda bireylerin kılık kıyafetleri üzerinden bir yasaklayıcı yol ve yöntem izlemiştir. Bunun sembolü ise uzun yıllar Türkiye'nin gündeminde tutulan ve devletin enerjisinin harcandığı bir konu olan “başörtüsü sorunu”dur. Kamusal alanlarda başörtüsü takmak, uzun yıllar boyunca devlet tarafından sıkı bir şekilde taviz verilmeden takip edilen bir laiklik uygulaması olmuştur. Esasen laikliğin başta gelişmiş Batı ülkeleri olmak üzere pek çok ülkedeki uygulamaları, demokrasi ve özgürlükler bağlamında olmuştur. İstisnaları olmakla birlikte Batı ülkeleri, bireylerin kılık kıyafetlerini kişisel özgürlükleri bağlamında değerlendirirken, Türkiye’de bu durum “rejim” için bir tehlike olarak görülmüştür. Bu kapsamda uzun yıllar boyunca Türkiye’ yüksek öğrenim almak isteyen ancak başörtüsü sebebiyle okullara alınmayan bireyler Batı ülkelerine giderek eğitimlerini tamamlamışlardır.

Türkiye Cumhuriyeti’nde laiklik anlayışının yumuşamaya başlaması ise son yıllarda hissedilir bir seviyeye ulaşmıştır. Ak Parti’nin 3 Kasım 2002 seçimlerinde iş başına gelmesi ile bu süreç başlasa da özellikle Ak Parti iktidarlarının ilk yıllarında konjonktür gereği bu konuda ciddi bir adım atılmadığı görülmektedir. Nitekim Ak Parti’nin bu konudaki bazı girişimleri, partinin kapatılması davasına kadar giden ciddi sonuçlara yol açmıştır. Ak Parti iktidarı ve jakoben bürokrasinin savunduğu laiklik anlayışındaki değişim için büyük bir dönüm noktası olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti'ndeki laiklik anlayışındaki değişiminin esasen Ak Parti iktidarının güçlendikçe İslami muhafazakâr vasıflı ama burada “gri kesim/ikircikli zihniyet“ ile ören yeni bürokrasinin yaptığı uygulamalar neticesinde gerçekleştiği görülmektedir. Sonraki yıllarda bu konuda çok önemli dönüm noktaları olan olaylar ise 2010 Anayasa Referandumu ve 2013 Demokratikleşme Paketleridir. Özellikle 2010 yılındaki referandumdan itibaren Ak Parti iktidarı gücünü perçinleyerek, iktidarının ilk yıllarında çözmeye girişemediği kronik sorunlar için adımlar atmıştır. Başta başörtüsü sorunu olmak üzere, Türkiye Cumhuriyeti devlet tarafından laiklik karşıtı eylemler olarak görülen pek çok uygulama yeni dönemde devlet tarafından özgürlükler kapsamında ele alınmaya başlamıştır. Başka bir deyişle Türkiye Cumhuriyeti Devleti, İslami muhafazar vasıflı ama burada “gri kesim/ikircikli zihniyet “ ile ören bu yeni bürokrasinin devlet içindeki yön verici tutumuyla “devlet-siyaset-yeni bürokratik zihniyet” etkileşimi sonucu katı laiklik anlayışından bir ölçüde uzaklaşmış olduğu görülür.

Bir dönem Türkiye'nin gündeminden düşmeyen başörtüsü tartışmaları, laiklik ve rejim tehdidi gibi konular bugün toplumda da karşılığını bulacak şekilde anlamını yitirmiştir. Böylece Türkiye Cumhuriyeti uzun yıllardır enerjisini tüketen tartışmaları geride bırakarak bu konuda önemli bir mesafe katetmiştir. Ancak Laiklik kavramıda anayasada mevcudiyetini de muhafaza etmektedir. Ve dönemsel olarak ilerleyen zamanlarda da farklı zihniyetlerin farklı yorumlamaları ile şekillenip uygulanacağı aşıkardır.

KAYNAKÇA

- Akın, Ş. (2016). “Darbeler ve Batı Medyası: 28 Şubat Darbesi Üzerinden Bir Analiz”. *Liberal Düşünce Dergisi*, Yıl: 21, 84, 35-56
- Akman, N. (2010). *Avrupa Birliği'ne Üyelik Sürecinde Yapılan Demokratikleşme Çabaları ve Türkiye'de Demokrasinin Konsolidasyonu: Adalet ve Kalkınma Partisi Hükümetleri Dönemi*. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Aktay, Y. (2000). “Cumhuriyet Döneminde Din Politikaları ve Din İstismarı”. *İslamiyat*, 3(3), 43.
- Araman, A. (2006). *Türk Basınında Laiklik Tartışmaları (1938-1950), Laicism Discussions in the Turkish Press(1938-1950)*. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Armağan, M. (2010). *Türkçe Ezan ve Menderes Bir Devrin Yazılmayan Gerçekleri*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Attas, S.N. (1995). *İslam, Sekülerizm ve Geleceğin Felsefesi*. (çev. M. E. Kılıç), İstanbul: İnsan Yayınları.
- Aykaç, B. (2003). *Yönetimin İyileştirilmesi ve Örgütsel Değişim*. Ankara: Yargı Yayınları.
- Aziz, A. (2003). *Siyasal İletişim*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Babacan, M. (2009). *Birikim Dergisi ve Dergi Etrafında Gelişen Din Tartışmaları*. Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- Ballıkaya, C. (2015). *XIX. Yüzyıl Düşünürlerinden Auguste Comte ve Emile Durkheim'da Din*. Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Başar, A. (2012). *Sekülerizm Çıkmazından Mağaraya Doğru*. İstanbul: Nida Yayıncılık.
- Başer, B. (2011). *Ali Fuat Başgil'de Demokrasi ve Laiklik, Democracy and Secularism in Ali Fuat Başgil*. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Başgil, A.F. (1985). *Din ve Laiklik*. İstanbul: Yağmur Yayınları.
- Bauberol, J. (2008). *Dünya'da Laiklik*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Berger, P. L. (2005). *Kutsal Şemsiye*. (çev. A. Coşkun). İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Bilgili, A. (2011). “Laiklik Sonrası Toplum ve Türkiye'deki Çok Sesli Dinsel Alan”. *European Perspectives Dergisi*, 3-2, 131-146.
- Bora, T. (2017). *Cereyanlar Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.

- Calhoun, C. (2017). *Jonathan Vanantwerpen*. Ankara: Nika Yayınları.
- Çelik, Z. (2015). *Klasik Mantıkta Dil Kavram ve Varolan İlişkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çil, Z. (2014). *Türkiye'de 1946-1954 Yılları Arasında Din ve Laiklik Tartışmaları*. Yüksek Lisans, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çoban, A. B. (2017). *Immigrant Organizations and Boundaries of Political Participation: The Case of Turkey Origin Immigrant Associations In Germany*. Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Dikici, A. (2006). "İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi Bağlamında Türkçe Ezan Denemesi ve Buna Gösterilen Tepkiler". *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, (10), 77-104.
- Dokuyan, S. (2013). *1945-1950 Yılları Arasında Türkiye: Siyasi Yapı, Ekonomi, Dış Politika, Eğitim Ve Sosyo-Kültürel Yapı, Din, Askeri Yapı ve Basın*. Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Douglas, L.K. (2018). The Status of Faith-Based Initiatives in the Later Bush Administration. A. W. Duncan, ve L. J. Steven (Eds.), *Church-State Issues in America Today*, Vol 1: Religion and Government, Connecticut: Westport.
- Duman, M.Z. (2010). "Türkiye'de Laiklik Sorununun Siyasal Temelleri". *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7(2), 284-303.
- Eğitim-Bir-Sen. (2014). *Rakamlarla 28 Şubat*. Ankara: Eğitimciler Birliğe Sendikası,
- Ercan, A. (2007). *Türkiye'de Demokrasi ve Laiklik Anlayışı*. Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- Erdoğan, M.. (2002). *Türkiye Özgürleşebilir mi?* Ankara: Liberte Yayınları.
- Eren, M. (2007) *Laiklik Açısından Demokrat Parti Dönemi Milli Eğitim Politikaları*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Eroğul, C. (2007). "2007 Cumhurbaşkanı Seçimi Bunalımından Çıkarılabilecek Dersler". *AÜSBF Dergisi*, 3(62), 167-181.
- Eryılmaz, B. (1995). "Yerel Yönetim Sendromu". *Yeni Türkiye Dergisi*, 1(4), 8-15.
- Eryücel, E. (2011). *Modern Devlet Anlayışının Temelleri*. Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
- Eyüboğlu, İ.Z. (1994). *Atatürk Devrimleri Işığında Laiklik*. İstanbul: Say Yayınları.
- Fox, J. (2007). "Do Democracies have Separation of Religion and State?" *Canadian Journal of Political Science*, 4, (1), 1-25.
- Froze, M.R. (1995). *Laiklikte Asırlık Ve Ilımlılık Türkiye'de İslam ve Laiklik*. İstanbul: İnsan Yayınları.

- Genç, Ö. and İlhan, E. (2012). *Başörtüsü Yasağına İlişkin Değerlendirme ve Öneriler*. İstanbul: Tesev Yayınları.
- Göle, N. (2013). *Modernleşme Bağlamında İslami Kimlik Arayışı*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Göle, N. (2014). *Seküler Ve Dinsel Aşınan Sınırlar*. İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Göze, A. (2000). *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Göztepe, Ö. (2008). *Mustafa Kemal'in Cumhuriyet Söylemi: Halkçılık, Laiklik, Batıcılık, Milliyetçilik (1919-1938)*. Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Gümüšoğlu, H. (2013). "Modernizmin Din Politikalarına Etkisi Ve İtikad Açısından Sonuçları (Cumhuriyetin İlk Yıllarında)." *Ekev Akademi Dergisi*, 17(57), 295-310.
- Güven, S. (2006). *Laiklik ve Anayasa Mahkemesi*. Yüksek Lisans Tezi, Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Hakyemez, Y.Ş. (2012). *Hükümet Sistemi Arayışları ve Yeni Anayasal Demokratik Anayasa Görüşler ve Öneriler*. İstanbul: Metis Yayınevi.
- Hasçukurluoğlu, A. (2010). *Türk Devletlerinde Demokrasi Ve Laiklik (XIII. yüzyıla kadar)*. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Hocaoğlu, D. (2014). *Laisizmden Milli Sekülerizme*. İstanbul: Kocav Yayınları.
- Hofstede, G. (1984). "Cultural Differences in Management and Planning". *Asia Pacific Journal of Management*, 1(2), 81-99.
- İnce, H.O. (2010). *Muhafazakar İdeoloji Din-Siyaset*. İstanbul: Alan Yayınları.
- İntenet: Derdiman, R.C. (2010). <http://www.anayasa.gen.tr/derdiman-5982.htm> , Halkoyuna Sunulacak 5982 Sayılı Kanun Hükümleri Hakkında Düşünceler, son Erişim Tarihi:12.11.2019.
- İnternet: Aljazeera, (2013). Türkiye'de başörtüsü yasağı: Nasıl başladı, nasıl çözüldü? <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/turkiyede-basortusu-yasagi-nasil-basladi-nasil-cozuldu>, Son Erişim Tarihi 12.11.2019.
- İnternet: NTVMSNBC. (25.05.2006) Şahin: Önceliğimiz türban değil. (2006, 25 Mayıs). <http://arsiv.ntv.com.tr/news/374261.asp>, Son Erişim Tarihi:12.11.19.
- Jaeschke, G. (1990). *Türkiye Kronolojisi (1938-1945)*. Ankara: Türk Tarih Kurumları Yayınları, Çev. Gülayşe Koçak.
- Kabaklı, A. (2002). *Millete Vurulan Canlı Pranga Bürokrasi*. İstanbul: Türk Edebiyat Vakfı Yayınları.
- Kaboğlu, İ. (2001). *Laiklik ve Demokrasi*. İstanbul: İmge Kitapevi.
- Keyder, Ç. (2007). *Türkiye'de Devlet Ve Sınıflar*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.

- Kocabaş, S. (2009). *1923'ten 2023'e Türkiye Cumhuriyeti Devleti Tarihi: İönü Dönemi Milli Şef Yönetimi ve Demokrasiye Geçiş (1938-1950)*. İstanbul: Bayrak Yayıncılık.
- Kocaçimen, S. (2007). *Demokrat Parti Döneminde TBMM'de Atatürk Ve Laiklik (1950-1960), Atatürk and secularism in the grand national assembly of Turkey during the ruling period of Democratic Party (1950-1960)*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılap Enstitüsü, İstanbul.
- Koçak, C. (2005). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 7-Liberalizm*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Korkmaz, E. (2012). *Demokrasi ve Kalkınmanın Şifreleri*. İstanbul: Himalaya Yayınları.
- Köker, L. (2013). *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Lewis, B. (2009). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. (çev. B. B. Tuna). Ankara: Arkadaş Yayınları.
- Mahçupyan, E. (1998). *Türkiye'de Merkezîyetçi Zihniyet, Devlet ve Din*. İstanbul: Patika Yayınları.
- Mahçupyan, E. (2000). *Batı'dan Doğu'ya, Düünden Bugüne Zihniyet Yapıları ve Değişim*. İstanbul: Patika Yayınları.
- Mahçupyan, E. (2015). *Batı'yı Anlamak Zihniyet Değişim Kriz*. İstanbul: Profil Yayıncılık.
- Mahçupyan, E. (2015). *Türkiye'yi Anlamak Zihniyet, Değişim ve Kriz*. İstanbul: Profil Yayıncılık.
- Mansur, F. (2008). *Laiklik Arayışları*. İstanbul: Evrim Yayınevi.
- Mardin, Ş. (2011). *Türkiye İslam ve Sekülerizm*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mert, N. (1994). *Laiklik Tartışmalarına Kavramsal Bir Bakış*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Neuberger, B. (2012). "Cooperation between Church and State in Liberal Democracies". J. Fox (ed.), *Religion, Politics, Society and the State*, CO: Boulder, 11-26.
- Nevzatoğlu, Z. (2006). *Basında Din Eğitimi-Öğretimi/Laiklik Tartışmaları (1945-1960)*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Özbudun, E. (2000). *'Çağdaş Türk Siyaseti: Demokratik Konsolidasyona Zorluklar (Contemporary Turkish Politics: Challenges to Democratic Consolidation.)'*. Amerika Birleşik Devletleri Colorado: Lynne Rienner Publishers Boulder Yayınevi.
- Özdemir, Ş. (2014). *İslam ve Sınıf Alternatif Mücadele Pratikleri*. Ankara: Mika Yayınları.
- Öztaş, F. (2010). *Siyasi Partilerin T. B. M. M. Tutanakları Bağlamında Laiklik Tartışmaları (1960-1980)*. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

- Özyılmaz, E. (2012). *Türkiye'de Siyasal Parti Ve Hükümet Programlarında Laiklik Anlayışı*, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Resmi Gazete, 4272, 31.07.1939
- Resmi Gazete, 4827, 06.06.1941
- Robbers, G. (2008). Almanya. T. Küçükcan, A. Köse, (Eds.). *Avrupa Birliği Ülkelerinde Din-Devlet İlişkileri*. İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi.
- Rorty, R. (2002). *Dayanışma Olarak Bilim* (H. Arslan, Çev. & Ed.). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Sağlam, M. (2011). *Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Anayasa Şikayeti*. Ankara: Hukab Yayınları.
- Saral, S. (2009). *1982 Anayasası Bağlamında Laiklik İlkesinin Din ve Vicdan Hürriyeti ile İlişkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Saray, M. (2016). *Türklerde Dini ve Kültürel Hoşgörüsü, Atatürk ve Laiklik*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Sayın, G. (2014). *Türkiye'de Laiklik Anlayışı ve Din Eğitimi Uygulamalarına Yansıması (1982-2013)*. Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Sertel, E. (2009). *Laiklik ve Türkiye'de Laiklik Sorunu, The Laicism and Problem of Laicism In Turkey*, Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Sır, O. (2011). *Hukuk Devleti Açısından Kanunların Anayasaya Uygunluğunun Yargısal Denetimi*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Şajin, E. (2016). *Sekülerizm ve Nefis Tezkiyesi*. Gaziantep: Serencan Yayınları.
- Şan, M.K. (2012). "Baskıcı Bir Laiklik Modeli Olarak Türk Laikliğinin Anatomisi". *Akademik İncelemeler Dergisi*, 7(2), 1-26.
- Şimşek, O. (2012) .Yeni Türkiye'nin Yeni Gerçekleri. O. Şimşek (Ed.). *Türkiye'de Laiklik Kavramının Zihniyet Temelli Analizi (Kapitalist Akıl-Laiklik [Laisizm] İlişkisi)*, Ankara: Otorite Yayınları.
- Şimşek, O. (2016). *Medeniyet ve Sistem İnşa Edici Vasfıyla Tevhidi Düşünce*. Ankara: İlmi ve Metodolojik Araştırmalar Merkezi (İLMAR) Yayınları.
- Şimşir, E. (2012). *Laiklik Tteorileri Açısından 1938-1950 Dönemi Türkiye'sinde Laiklik Anlayışı*. Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Tanilli, S. (2013). *Din ve Politika*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.

- Tanör, B. (2010). *Kurtuluş Kuruluş*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Taylan, E. (2006). *Aydınlanma Hareketi Olarak Türk Devrimi*. Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Taylor, C. (2015). *Laiklik ve İnanç Özgürlüğü*. İstanbul: İskenderiye Yayınları.
- Tilly, C. (2011). *Demokrasi*. Ankara: Phoenix Yayınları.
- Topal, Ö. (2010). *Yüksek yargı kararları ışığında laiklik algısındaki sosyolojik değişim*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Toprak, B. (1992). *“Dinci Sağ”, içinde Geçiş Sürecinde Türkiye*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Tosun, H. (2010). *Avrupa Konseyi ve Avrupa Birliği'nde Din ve İnanç Özgürlüğü ve Laiklik anlayışı*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Türkmen, B. (2009). *“Laikliğin Dönüşümü: Liseli Gençler, Türban ve Atatürk Rozeti”, İslam'ın Yeni Kamusal Yüzleri*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Ural, Ş. (2006). *Pozitivist Felsefe*. İstanbul: Say Yayınları.
- Uygun, O. (2014). *Demokrasi*. İstanbul: X II Yayınları.
- Yakıt, İ. (2016). *1.Türk-İslam Siyasi Düşüncesi Kongresi Bildirler Kitabı*. Aksaray: Aksaray Üniversitesi Yayını.
- Yaşar, A. G. (2011). “Ortaçağdan Günümüze “Modenite”, Doğuşu ve Doğası”. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(7).
- Yayla, A. (2002). *Liberalizm*. İstanbul: Liberte Yayınevi.
- Yazıcıoğlu, H. (1993). *Bir din politikası: Laiklik*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Yıldırım, Y. (2011). *23. Dönem milletvekillerinin laiklik algısı*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Yılmaz, M. (2010). *Referandumu Siyasi Partilerin Tutumları*. Ankara: Seta Analiz Yayınları.
- Yılmaz, S. (2010). *Geleneksel Devletten Modern Devlete Geçişte Hukuk Devlet Paradigmasının Analizi*. Yüksek Lisans Tezi, Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş
- Yücel, H.A. (1974). *Kültür Üzerine Düşünceler*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Zabunoğlu, Y. (2011). *Bireysel Başvuru Yolunun Açılması: Türkiye’de Yargı Kollarının Ayrılmasında Ortaya Çıkan Sorunlar*. Ankara: Hukuk Adamları Birliği (HUKAB) Yayınları.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı, Soyadı : Şeyma Nur BOZKURT DADAK
Uyruğu : TC
Doğum tarihi ve yeri : 11.07.1990 / İzmir
Medeni Hali : Evli
Telefon : 506-591-1575
E-mail : seymanurbozkurt16@gmail.com

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Yüksek Lisans	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Devam Ediyor
Lisans	Uludağ Üniversitesi	
	Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri	
Lise	Manisa Fatih Anadolu Lisesi	

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
4 Yıl	Bursa- Mustafakemalpaşa	Vakıfbank

Yabancı Dil

İngilizce ve Düşük Seviye Almanca

Hobiler

Geleneksel okçuluk, kick-boks sporu, dergi ve kitap okumak, motosiklet kullanmak

le.ahbv.edu.tr

